

Promidžba Njemačke narodne skupine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj

U sklopu njemačke promidžbe u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj promidžba Njemačke narodne skupine (Deutsche Volksgruppe in Kroatien – DVGK) zauzima posebno mjesto. U radu o njemačkoj promidžbi u NDH iz 2001. godine istu sam podijelio u dvije skupine. U drugu, "vrlo jasno omeđenu skupinu, pripada promidžba Njemačke narodne skupine. U sadržajnom smislu ta je promidžba po svojim značajkama sličnija promidžbi koju su državne i stranačke ustanove Trećeg Reicha provodile u sklopu svojih granica prema vlastitim državljanima (dakle, njemačka promidžba za Nijemce). S druge strane, sam sustav te promidžbe bio je ustrojen u sklopu sustava Njemačke narodne skupine kao posebnog tijela njemačke manjine u NDH te se po načinu djelovanja, ciljevima i zadaćama jasno razlikovao od spomenute prve skupine [odnosno promidžbe Trećeg Reicha, op. M. J.]".¹

U organizacijskom je smislu ona nastala istovremeno sa samom skupinom 1941 godine. Ipak se djelovanje DVGK nastavlja na rad lokalnih organizacija dotadašnjeg Švapsko-njemačkog kulturnog saveza (Schwäbisch-deutsches Kulturbund), organizacije njemačke manjine u Kraljevini Jugoslaviji. Ona je već tada radila i na širenju promidžbe. O tome je poslije rata govorio bivši visoki dužnosnik Kulturbunda i kasniji vođa DVGK Branimir Altgayer, koji je izjavio da je Kulturbund "zadnjih godina [pred rat, op. M. J.] u nacionalno-političkom smjeru išao za orijentiranjem i opredjeljivanjem svog članstva nacionalsocijalističkoj ideologiji na glavnim nacionalsocijalističkim temeljima. Jedan od glavnih odgojnih VDG JAHRBUCH 2005

207

Fotografija s jedne od manifestacija u znaku «V», objavljena u Ein Jahr.

/JAREB, Mario, "Njemačka promidžba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj od 1941. do 1945. godine" (dalje: JAREB, "Njemačka promidžba u NDH"), *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice – VDG Jahrbuch 2001*, Njemačka narodna zajednica. Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj, Osijek, 2001., str. 173.

sredstava bilo je to da se članstvo Kulturbunda odgajalo u duhu poslušnosti prema svom vodstvu, a u vodećim krugovima odgajalo se u slijepom povjerenju prema Reichu".² U tom su razdoblju postojale i veze Kulturbunda s ustanovama Trećeg Reicha, koje su korištene i za promidžbeno djelovanje.³

Te su veze zadržane i nakon travnja 1941. Tako je vođa Volksdeutsche Mittelstelle Werner Lorenz u jesen 1942. posjetio DVGK.⁴ Od uspostave NDH na njezinu području djelovale su brojne ustanove Trećeg Reicha, što je utjecalo i na promidžbu DVGK. Razgovor koji je Landespropagandaleiter A. N. Stötzer vodio u Zagrebu potkraj studenoga 1941. pokazuje da je tada uspostavljena bliska suradnja s Odjelom za kulturu poslanstva Trećeg Reicha.⁵ Nastojanja tog poslanstva da promidžbeno djeluje i preko DVGK ukratko sam spomenuo u svom radu iz 2001.⁶ Tamo stoji da je pobočnik "vođe njemačke skupine" Karl Andras na sastanku u poslanstvu Trećeg Reicha potkraj listopada 1941. podnio izvješće u kojem su pobrojane zadaće i metode rada njemačke promidžbe, među kojima se isticalo djelovanje preko "njemačke skupine".

Postojala je i suradnja s promidžbom NDH. Landespropagandaleiter Andreas Nikolaus Stötzer i predstavnici Odjela za kulturu poslanstva Trećeg Reicha su potkraj studenoga 1941. u Zagrebu razgovarali s pročelnikom Odjela za državnu promidžbu pri predsjedništvu vlade Vilkom Riegerom⁷ o tome "da propagandni rad

narodne grupe treba tijesno da se poveže sa cjelokupnim propagandnim radom u hrvatskoj državi i da se zbog toga pred narodnom grupom postavlja zadatak da dovede do izražaja svoj posrednički položaj između Rajha i hrvatske države".⁸ Pritom je osobito istaknuta potreba uspostave bliske promidžbene suradnje Ustaške mladeži (UM) i Die Deutsche Jugend (DJ).⁹ Ta je suradnja uspostavljena, no danas nije moguće reći koliki je bio njezin opseg.¹⁰

208

VDG JAHRBUCH 2005

⁸Prema zapisniku Altgayerova saslušanja pred UDB-om za NR Hrvatsku tijekom 1949., koji je objavio Vladimir GEIGER, "Saslušanje Branimira Altgayera vođe Njemačke narodne skupine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u Upravi državne bezbjednosti za Narodnu Republiku Hrvatsku 1949. godine" (dalje: GEIGER, "Altgayer"), *Časopis za suvremenu povijest*, god. 31., br. 3., Zagreb, 1999., str. 575.-638. Citat je sa str. 581.

⁹Spominjući veze Kulturbunda s organizacijama Volksbund für das Deutschtum im Ausland i Volksdeutsche Mittelstelle (VoMi), Altgayer je, GEIGER, "Altgayer", str. 580., izjavio da su njemačke vlasti slale "materijalnu pomoć", i to "u formi knjižica, knjiga, filmova, filmskih aparatura".

¹⁰Werner Lorenz (1891.-1974.), SS-Obergruppenführer (general-poručnik SS-a). Na čelu VoMi bio je od 1937. do 1945. godine. Taj je ured bio dijelom SS-a, a brinuo se o Nijemcima koji su živjeli izvan Trećeg Reicha. Više se o Lorenzu može doznati iz životopisa koji je objavio Robert S. WISTRICH, *Who's Who in Nazi Germany*, London-New York, 1995., str. 159.-160.

¹¹Dr. Katschinka iz tog odjela zabilježio je da je tada uspostavljen "prije svega tješnji kontakt između propagandne službe narodne grupe i dr. Kačinke [Katschinka, op. M. J.]". Riječ je o bilješci dr. Katschinke od 3. prosinca 1941. (dalje: Bilješka dr. Katschinke od 3. prosinca 1941.), koja je objavljena u *Gradi za historiju Narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji* (dalje: *Grada NOP-a*), knjiga I, 1941. godina, Historijski arhiv u Slavanskom Brodu, Slavonski Brod, 1962., str. 306. Riječ je o citatu preuzetom iz srbiziranog prijevoda, a njemački je izvornik objavljen na str. 304.-306.

¹²Mario JAREB, "Njemačka promidžba u NDH", str. 175.

¹³U bilješci se spominje samo prezime Rieger (odnosno Riger u prijevodu), no nedvojbeno je riječ o pročelniku Vilku Riegeru. Usp. njegov životopis u *Tko je tko u NDH*, Minerva, Zagreb, 1997., str. 346.

¹⁴Bilješka dr. Katschinke od 3. prosinca 1941., str. 306.

¹⁵Isto, str. 307.

¹⁶Knjiga *Ein Jahr Deutsche Volksgruppe in Kroatien. Sommersonnenwende 1941-1942* (dalje: *Ein Jahr*), ur. A. N. Stötzer, Esseg (Osijek), 1942., stranice bez oznake paginacije, sadrži bogato ilustrirani prilog o njemačkoj

Svakako najznačajnija promidžbena suradnja DVGK i vlasti Nezavisne Države Hrvatske dogodila se nakon napada Trećeg Reicha na Sovjetski savez u ljeto 1941. Ne sumnjajući u "poraz boljševizma", promidžbe Trećeg Reicha i ostalih država Osovine pokrenule su snažnu kampanju koja je trebala uvjeriti javnost u izvjesnost pobjede na istoku. Kampanja je bila u znaku riječi "Viktoria". Početno slovo "V" postalo je simbolom, koji je masovno upotrebljavan u tisku i svim vrstama publikacijama, na plakatima, znakovima te je istican na javnim okupljanjima. Znakove u znaku slova "V" objavila je i promidžba DVGK, o čemu će biti više riječi kasnije. Za promidžbu NDH to je slovo bilo simbolom "svakoga nacionaliste, koji se veseli uspjehu njemačke oružane sile i savezničkih vojska u borbi protiv engleskog, boljševičkog i židovskog gospodstva u svijetu".¹¹

Tijekom ljeta i početkom jeseni 1941. održano je više od stotinu zajedničkih njemačko-hrvatskih manifestacija u znaku slova "V".¹² U *Ein Jahr* se tvrdilo da su "vom Landespropagandaamt durchgeführt wurden und das deutsch-kroatische Verhältnis bedeutend vertieften".¹³ Dostupni podaci pokazuju da to nije uvijek bio slučaj, budući da su u organizaciji sudjelovale različite mjesne skupine, druge organizacije DVGK te predstavnici Ustaškog pokreta i mjesne vlasti Nezavisne Države Hrvatske. Manifestacije održane u Osijeku 1. kolovoza 1941. godine po svoj je prilici organizirala tamošnja mjesna skupina DVGK, no u njima su bili ravnopravno zastupani i hrvatski predstavnici.¹⁴ Slične su manifestacije priređene 15. kolovoza 1941. u Borovu, a izvješća u tisku upućuju na zaključak da je glavnim organizatorom bio upravni povjerenik koncerna Bata d.d. ing. Tomislav Bulat.¹⁵ Čini se da je glavni organizator sličnih manifestacija u Brodu na Savi bila mjesna skupina DVGK, a Landespropagandaleiter A. N. Stötzer nastupio je kao jedan od glavnih govornika.¹⁶

Glavna ustanova za promidžbu u sklopu DVGK bio je Ured za tisak i promidžbu Vodstva Njemačke narodne skupine u Hrvatskoj (Presse und Propagandaamt der

209

VDG JAHRBUCH 2005

mladeži pod naslovom "Deutsche Jugend", u čijem je sklopu i odlomak pod naslovom "Die Zusammenarbeit mit der kroatischen Ustascha-Jugend". U njemu je izneseno da su članovi vodstva DJ u siječnju 1942. godine posjetili vodstvo Ustaške mladeži, a u ožujku iste godine je upravni zapovjednik UM Ivan Oršanić posjetio Osijek i vodstvo DJ.

¹¹"Velike manifestacije u znaku 'V'. Osječko je građanstvo preksinoć oduševljeno klicalo pobjedi", *Hrvatski list* (dnevnik, Osijek), god. XXII., br. 213 (7203), 3. kolovoza 1941., str. 21.

¹²O tome u *Ein Jahr* postoji ilustrirani prilog pod naslovom "Viktoria – Sieg!".

¹³Isto.

¹⁴"Velike manifestacije u znaku 'V'. Osječko je građanstvo preksinoć oduševljeno klicalo pobjedi", *Hrvatski list*

(dnevnik, Osijek), god. XXII., br. 213 (7203), 3. kolovoza 1941., str. 21. O tome da je upravo osječka mjesna skupina bila organizatorom manifestacija posredno zaključujem na temelju činjenica da ih je svojim govorima otvorio i zaključio vođa te skupine Norbert Goedicke. Uz njega je s njemačke strane nastupio i "vođa propagandnog odjela Njemačke narodne skupine" Hans Wölker, što potvrđuje uključenost promidžbe DVGK u organizaciju takvih manifestacija. U tom smislu treba shvatiti i prethodno navedeni prilog u *Ein Jahr*. Na kraju dodajem da je na osječkom skupu nastupio i predstavnik Mađarske kulturne zajednice Antun Kovacs.

¹⁵ "Velika manifestacija u Borovu u znaku slova 'V' – Zajednička priredba Hrvata i Nijemaca", *Hrvatski list* (dnevnik, Osijek), god. XXII., br. 227 (7217), 17. kolovoza 1941., str. 8. Ing. Tomislav Bulat (Split 1904.- Buenos Aires 1980.) bio je brat Ede Bulata, predratnog vođe domovinske ustaške skupine u Splitu i istaknutog dužnosnika vlasti NDH.

¹⁶ "Sjajna manifestacija u znaku slova 'V' u Brodu n/S. – Zajednička priredba Hrvata i Nijemaca", *Hrvatski list* (dnevnik, Osijek), god. XXII., br. 250 (7240), 9. rujna 1941., str. 8.

Volkgruppenführung der Deutschen Volksgruppe in Kroatien). Taj je ured skraćeno nazivan Promidžbenim uredom Njemačke narodne skupine u Hrvatskoj (Das Propagandaamt der Deutschen Volksgruppe in Kroatien), ili samo Promidžbeni ured (Propagandaamt).¹⁷ U nastavku ću taj ured navoditi uglavnom kao Propagandaamt, kako bi se izbjeglo nepotrebno ponavljanje njegova predugog službenog naziva. On je bio ustrojen u sklopu Glavnog ureda za kulturu (Hauptamt für Kultur).¹⁸ Na čelu mu je bio Andreas Nikolaus Stötzer, a dijelio se na referade (odjele) za tisak i film. U radu o njemačkom novinstvu i periodici u NDH opširno sam opisao tisak DVGK, koji je nedvojbeno bio glavnim medijem kojim su pripadnicima skupine posredovani promidžbeni sadržaji.¹⁹ Glavni su listovi DVGK bili političko-informativni tjednik *Slawonischer Volksbote* (kasnije *Grenzwacht*) te ilustrirani tjednik *Neue Zeit*.²⁰

Za izdavaštvo i promidžbu skupine važni su bili i godišnjaci - *Jahrbuch der Deutschen Volksgruppe in Kroatien* - koji su izišli za 1942., 1943. i 1944. godinu.²¹ U ovom i prethodno objavljenim radovima koristio sam godišnjake za 1943. i 1944. godine.²² Nisam nažalost uspio doći do onoga za 1942. godinu, pa o njegovu sadržaju i strukturi mogu samo nagađati na temelju sadržaja i strukture prethodno navedenih godišnjaka. Uobičajeni kalendarski dijelovi (kalendar, obavijesti o godini i sajmovima, itd.) u njima ne zauzimaju značajniji prostor. Za ovaj je rad zanimljiva što su velik dio sadržaja činili upravo prilozi promidžbenog sadržaja. Pritom je bila riječ o različitim oblicima posredovanja promidžbenih poruka, od dužih "analitičkih" članaka do pjesama, parola, fotografija i crteža. Tiskanoj promidžbi pripadaju i plakati, leci, znakovi, slike s bojišta i slično. Kao autor mnogih od njih isticao se slikar i grafičar Hans (Ivan) Roch.²³ Jedna od autorica izložbe i kataloga njegovih radova Branka Balen navodi da je jedini "nama 210

VDG JAHRBUCH 2005

¹⁷ O organizaciji promidžbe DVGK ukratko sam pisao u radu pod naslovom "Njemačko novinstvo i periodika u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (1941.-1945.)" (dalje: JAREB, "Njemačko novinstvo i periodika"), *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice – VDG Jahrbuch*, Njemačka narodna zajednica. Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj, Osijek, 2000., str. 142. U *Ein Jahr* je objavljen prilog pod naslovom "Die Volksgruppenführung", koji pruža uvid u organizacijsku strukturu vodstva skupine, pa je u njemu spomenut i taj ured. Shema organizacijske strukture vodstva DVGK činila je i dio izvješća o stanju i razvoju Njemačke narodne skupine između travnja i studenoga 1941. od 3. prosinca iste godine (dalje: Stanje i razvoj Njemačke narodne skupine), koje je objavljeno u njemačkom izvorniku i srbiziranom hrvatskom prijevodu u *Gradi NOP-i*, knjiga I, 1941. godina, Historijski arhiv u Slavskom Brodu, Slavonki Brod, 1962., str. 311.-337. Sheme se nalaze na 315. stranici izvornika i 328. stranici prijevoda.

¹⁸ Ukratko sam organizacijsku strukturu toga ureda opisao u radu pod naslovom "Njemačko novinstvo i periodika", str. 142.-143.

¹⁹ Isto, str. 142.-153.

²⁰ U sklopu prethodno navedenog članka *Slawonischer Volksbote (Grenzwacht)* je opisan na str. 144.-145., a *Neue Zeit* na str. 146.

²¹ Isto, str. 152.-153.

²² Naslovi godišnjaka bili su istovjetni - onaj za 1943. godinu izišao je pod naslovom *Jahrbuch der Deutschen Volksgruppe im Unabhängigen Staate Kroatien 1943* (dalje: *Jahrbuch 1943*), a onaj za 1944. pod naslovom *Jahrbuch der Deutschen Volksgruppe im Unabhängigen Staate Kroatien 1944*. Urednik im je bio A. N. Stötzer, a izdavač Die Volksgruppenführung der Deutschen Volksgruppe im Unabhängigen Staate Kroatien.

²³ O Rochu je pisala Branka BALEN (u suautorstvu s Vesnom BURIĆ) u katalogu izložbe pod naslovom *Ivan Roch. Akvareli-grafike-tiskovine*, Galerija likovnih umjetnosti, Osijek, 1998., str. 5.-14. Ratno djelovanje je u odlomku pod naslovom "Život" opisano na str. 6.-7., a u "Životopisu" je navedeno na str. 12.-14.

danas poznat i sačuvan ././ iz 1928. godine koji je radio za I. slet Sokolske župe u Vinkovcima".²⁴ Sačuvani podaci ipak govore o Rochovu autorstvu plakata, znakova, crteža i vinjeta, što upućuje na njegovu istaknutu ulogu u promidžbenom radu skupine. O tome svjedoči fotografija objavljena u *Ein Jahr*, koja prikazuje Rocha kako radi na plakatu za 1. zemaljski dan mladeži (1. Landesjugendtag) u Osijeku potkraj svibnja 1942. godine.²⁵ Potpis uz sliku označava Rocha kao "Unser Graphiker", kojemu "wir unsere schönen Wandsprüche, Plakate und Abzeichen Verdanken". U istoj su publikaciji objavljene snimke nekolicine plakata i znakova koje je nedvojbeno izradio Roch.²⁶ Ako se izuzmu plakat i znak s likom princa

Eugena Savojskog, na ostalima dominira tipična nacionalsocijalistička ikonografija – svastike, nacionalsocijalističke zastave i slično. Niz od tri znaka u 211

VDG JAHRBUCH 2005

Hans Roch prigodom rada na plakatu za 1. Landesjugendtag, fotografija objavljena u Ein Jahr.

²⁴Isto, str. 9.

²⁵Reprodukcije plakata i istovjetnog znaka objavljene u *Ein Jahr* pokazuju da se skup održao 24. i 25. svibnja 1942. u Osijeku.

²⁶Riječ je o šest plakata koji su objavljeni uz kraći tekst pod naslovom "Zeitungen und Plakate künden über das Leben unserer Volksgruppe". Reprodukcije trinaest znakova objavljene su na sljedećoj strani knjige. Među njima su spomenuti plakat i istovjetni znak izrađeni u prigodi "1. zemaljskog dana mladeži". Objavljeni su i plakat i znak izrađeni u prigodi "Dana sjećanja na princa Eugena" (Prinz Eugen Gedenktag), koji je održan u Petrovaradinu 10. kolovoza 1941. Istovjetan crtež princa Eugena objavljen je u slikovnom umetku na početku *Jahrbucha 1943*. U donjem desnom kutu crteža stajalo je ime crtača Hansa Rocha, pa zbog toga i plakat i znak treba držati njegovim radovima. Opisane reprodukcije nisu tako kvalitetne da bi se mogli pročitati detalji kao što je ime autora (ukoliko je ono bilo otisnuto), pa se može tek nagađati da je autor većine (ili svih) preostalih plakata i znakova bio također Roch.

znaku je slova "V" ("Viktoria") te je po svojem sadržaju istovjetan tipičnim proizvodima promidžbe Trećeg Reicha tijekom 1941. i 1942. godine.²⁷ Na sličan se način može promatrati i okrugli znak izrađen u prigodi Hitlerova 53. rođendana.²⁸

Spomenuti plakat izrađen u prigodi "Dana sjećanja na princa Eugena" po svojem sadržaju tipičan upravo za DVGK, budući da je princ Eugen u njezinoj promidžbi zauzimao središnje mjesto.²⁹ Ovdje treba spomenuti da su plakati, znakovi i ostali tiskani materijali DVGK često sadržavali starogermanske rune, kao simbole tipične za nacionalsocijalističku ideologiju i promidžbu.³⁰ Dobar su primjer za to naslovnice *Jahrbucha* za 1943. i 1944. godinu, također radovi Hansa Rocha. Na naslovnici *Jahrbucha 1943* nalaze se uz svastiku i rune "Odal" i "Leben".³¹ Runa "Leben" označavala je život i majčinstvo, pa je kao takva bila u čestoj uporabi u Trećem Reichu. Za našu je temu zanimljivija runa "Odal", koja je označavala srodstvo i obitelj, odnosno povezanost ljudi iste krvi.³² Po svoj je prilici zbog tog značenja odabrana za simbol Njemačke narodne skupine, koja je upravo po svojoj njemačkoj narodnoj pripadnosti (prema nacionalsocijalističkom tumačenju krvnoj pripadnosti) bila povezana s ostatkom nijemstva. Ta je runa aplicirana na zastave i odore dužnosnika DVGK.³³ Ista je bila i na laticama pripadnika 7. SS divizije "Prinz Eugen", koja je bila sastavljena uglavnom od Volksdeutschera iz Slavonije-Srijema, Banata i Bačke. Još od početka tridesetih godina bila je runa "Odal" znakom SS-ovog Glavnog ureda za rasna pitanja i 212

VDG JAHRBUCH 2005

Slike plakata DVGK objavljene u Ein Jahr.

²⁷Uz istaknuto slovo "V", odnosno natpis "Viktoria", na znakovima su prikazani tenk, zrakoplov (JU-87 "Stuka") te ratni brod. Njihov sadržaj posredno ih povezuje s manifestacijama u znaku slova "V", pa se može pretpostaviti da su nastali u ljeto ili početkom jeseni 1941.

²⁸Riječ je o jednostavnom znaku čije je rubove ispunio natpis "Geburtstag des Führers. 20. IV. 1942". Sredinu znaka činio je broj 53 položen na hrastove grančice i natkriljen njemačkim orlom sa svastikom.

²⁹Princ Eugen Savojski istican je kao osoba zaslužna za dolazak Nijemaca u Podunavlje te kao "nositelj ideje Reicha". O ulozu princa Eugena u promidžbi DVGK više će riječi biti u nastavku ovog rada.

³⁰O runama i njihovoj uporabi u nacionalsocijalizmu postoji opsežna literatura. Ovom prigodom upućujem na kraću natuknicu u *The Encyclopedia of the Third Reich*, Ed. by Christian Zentner and Friedemann Bedürftig, Da Capo Press, New York, 1997, str. 819.

³¹O te dvije rune, kao i o ostalim runama koje je do 1945. koristio SS, pisao je Robin LUMSDEN, *SS Regalia*, Grange Books, Kent, 1995., str. 34.-35. Na str. 35. autor je objavio izgled svih runa te opise njihova značenja.

³²Riječ je o runi koja simbolizira srodstvo i obitelj te koja povezuje ljude iste krvi. Objašnjenje značenja te rune prema Robinu LUMSDENU, *SS Regalia*, str. 35.

³³U *Ein Jahr* su objavljene brojne fotografije pripadnika DVGK u službenim odorama skupine, na čijim se laticama jasno ističe ta runa.

naseljavanje (Rasse- und

Siedlungshauptamt - RuSHA).³⁴

Središnji je motiv naslovnice

Jahrbucha 1944 zauzimala runa

"Sonnenrad" (sunčev krug), simbol

sunca i plodnosti. Uporaba runa još

jednom potvrđuje da je promidžba

DVGK slijedila obrasce promidžbe

Trećeg Reicha.

Svakako najzanimljivije izdanje

Propagandaamta bila je višestruko

navedena i bogato ilustrirana

knjiga pod naslovom *Ein Jahr*

Deutsche Volksgruppe in Kroatien

iz sredine 1942. godine. U njoj je

slikom i riječju opisan jednogodišnji

rad DVGK, pa tako i promidžbene

djelatnosti skupine. Ta je

publikacija uistinu bogat izvor

podataka o promidžbi Njemačke

narodne skupine u NDH tijekom

prve godine njezina djelovanja, o čemu svjedoče i brojne reference u ovom radu.

Propagandaamt je imao vodeću ulogu u sklopu promidžbene djelatnosti DVGK,

no promidžbene djelatnosti provedene su i putem drugih ustanova. Tako su u

sklopu organizacija unutar DVGK postojali posebni promidžbeni uredi, koji su bili

zaduženi za promidžbeno djelovanje prema određenoj dobnoj ili staleškoj skupini.

Tako je u sklopu zemaljskog vodstva mladeži (Landesjugendführung) Njemačke

mladeži (Die Deutsche Jugend - DJ) postojao Glavni ured III (Hauptabteilung III),

na čijem je čelu bio Josef Gutpelet.³⁵ U njegovu su sklopu ustrojeni Odjel za tisak i

promidžbu (Abteilung für Presse und Propaganda), Odjel za svjetonazorsko

školovanje (Abteilung für weltanschauliche Schulung) i Odjel za kulturu

(Abteilung für Kultur). U promidžbenim je djelatnostima glavnu ulogu imao Odjel

za tisak i promidžbu.³⁶ I u ovom je slučaju promidžba ponajviše provedena putem

tiska i drugih publikacija. U publikacijama DJ isticano je povezivanje i suradnja s

213

VDG JAHRBUCH 2005

Slike znakova DVGK objavljene u Ein Jahr.

Runa «Odal» bila je znakom

Njemačke narodne skupine.

Na slici je runa u štitu,

koja je objavljena na naslovnici

Jahrbucha 1943.

³⁴ O RuSHA je ukratko pisao Robin LUMSDEN, *SS Regalia*, str. 18.

³⁵ O strukturi ureda i njegovu djelovanju pisao je sam Josef GUTPELET, "Presse und Propaganda der DJ, weltanschauliche Schulung und Kultur", *Jugend am Werk. Jahresschrift der Deutschen Jugend zum 1.*

Landesjugendtag 1942, Herausgegeben von der Landesjugendführung der Deutschen Volksgruppe in Kroatien, [Osijek, 1942], str. 24.-26.

³⁶ Gutpelet je na str. 24.-25. opisao rad Ureda za tisak i promidžbu. Prema tome je opisu ured svoju pozornost usmjerio uglavnom k stvaranju i širenju novina i časopisa te promidžbenih spisa (brošura). Nisu bili zanemareni ni plakati, leci, znakovi, slike sa bojišta i drugi promidžbeni materijali.

njemačkom mladeži iz susjedne

Mađarske, Banata i Beograda te

Rumunjske, pa je logično pretpostaviti

da je suradnja ostvarena i na

promidžbenom polju.³⁷

Osim tiskom i drugim tiskananim

publikacijama, DVGK je nastojala na

svoje pripadnike utjecati i putem radija

i filma.

U tu je svrhu pokrenuta posebna

emisija za pripadnike skupine, koja je

od veljače 1942. prenošena na Državnoj

krugovalnoj postaji Zagreb redovito

svake nedjelje.³⁸ U svibnju iste godine

bio je pokrenut "Löns-Stunde", koji je davan u sklopu "Volksdeutsche Stunde" na radio Beogradu.³⁹ Ista je emisija dan kasnije emitirana i na DKP

Zagreb. Pripremao ju je spomenuti Propagandaamt u Osijeku, gdje je snimana na ploče i slana u Beograd i Zagreb. Uvid u raspored emitiranja DKP Zagreb pokazuje da je svake nedjelje u 16.30 sati tijekom prve polovice 1942. godine na rasporedu bila polusatna "izvedba" ili "priredba za pripadnike njemačke narodne skupine", bilo da je riječ o emisiji pokrenutoj u veljači ili emitiranju programa snimljenog na ploče.⁴⁰

U *Ein Jahr* postoji i kraći prilog pod naslovom "Die 'Volksdeutsche Sendung'", koji upućuje na pomisao da je prije izlaska te publikacije polovicom 1942. godine došlo do još jedne promjene u emitiranju programa za pripadnike DVGK. Prilog indicira da je tada svake nedjelje u 16.30 sati počinjala emisija koja je izravno išla u eter, a nije puštana s unaprijed snimljenih ploča. Opis puta spikerova glasa od mikrofona do uha slušatelja vodio je među ostalim od studija "zum über der Sawa liegenden Sender". Nije mi poznato kako su bili postavljeni odašiljači radio Beograda, no glavni odašiljač DKP Zagreb nalazio se je upravo kao što je opisano u prethodnoj rečenici – preko Save u današnjem Novom Zagrebu. Zbog toga

214

VDG JAHRBUCH 2005

Omotna stranica knjige *Ein Jahr Deutsche Volksgruppe in Kroatien, koja je objavljena u Osijeku polovicom 1942.*

³⁷ Tako je u *Ein Jahr* objavljen odlomak pod naslovom "Die Kameradschaft mit der Jugend anderer deutschen Volksgruppen". U njemu je istaknuto da "indem besonders eine schöne Zusammenarbeit auf dem Gebiete der Pressearbeit z. B. gefördert werden kann". U odlomku je posebice istaknuta posjeta pripadnika Zemaljskog vodstva mladeži iz NDH Velikom Bečkereku u Banatu (danas Zrenjanin u Vojvodini) u ožujku 1942., odnosno uzvratna posjeta banatske strane Osijeku tjedan dana kasnije.

³⁸ O radijskim emisijama za pripadnike DVGK govori odlomak u *Ein Jahr* pod naslovom "Staatssender Agram". Podaci izneseni u sljedećim rečenicama preuzeti su iz tog odlomka.

³⁹ Izraz "Löns-Stunde" stoji u prethodno navedenom odlomku.

⁴⁰ Raspored programa DKP Zagreb redovito je objavljivao u tisku, pa tako i u listu *Hrvatski krugoval*, tjedniku koji je izlazio od 1941. do 1945. godine u nakladi Državnog zavoda za krugovalnu službu "Hrvatski krugoval". U 1945. godini izlazio je kao polumjesečnik.

pretpostavljam da je tijekom kasnog proljeća 1942. započelo izravno emitiranje emisije spomenutog naziva iz studija zagrebačke postaje.⁴¹

Emisija za pripadnike DVGK održala se na programu DKP Zagreb sve do kraja rata 1945. godine.⁴² Iznađuje ipak da nikada nije pokrenuta emisija za pripadnike DVGK na DKP Osijek, o čemu svjedoče sačuvani rasporedi njezina programa. Ta je postaja počela s pokusnim radom u jesen 1943., da bi nedugo zatim prešla na redovito emitiranje.⁴³

Filmska je promidžba postojala, no trenutno mi nije moguće izričito tvrditi da bi DVGK snimala vlastite promidžbene filmove.⁴⁴ U tisku se povremeno mogu naći obavijesti o prikazivanju filmova koji su govorili o pojedinim događajima iz života DVGK.⁴⁵ Činjenica je da je i Propagandaamt organizirao prikazivanje filmova. Pritom nije jasno da li je bila riječ o filmovima koji su prikazani u njegovoj organizaciji, ili su to bili filmovi koje je ured i snimio.⁴⁶ U tom kontekstu treba istaknuti da je potkraj studenoga 1941. u razgovorima Landespropagandaleitera

215

VDG JAHRBUCH 2005

⁴¹ Uz prilog su objavljene i dvije fotografije. Na jednoj je zabilježen spiker emisije, a na drugoj radijski kvartet DVGK. Prostorije u kojima su se nalazili spiker i kvartet istovjetne su onima DKP Zagreb. U to se može uvjeriti svatko tko pregleda tjednik *Hrvatski krugoval*, na čijim su stranicama objavljene brojne fotografije prostorija postaje.

⁴² U rasporedu programa za razdoblje od 16. do 29. travnja, *Hrvatski krugoval* (polumjesečnik, Zagreb), god. V., br. 8., 16. do 29. travnja 1945., str. 20.-31., objavljen je raspored za nedjelje 22. (str. 25.) i 29. travnja 1945. (str. 31.). U njima je bilo predviđeno emitiranje polusatnih "izvedbi za njemačku narodnu skupinu", s početkom u 17.10 sati. Nije mi poznato tko je tada pripremao emisije. Logično je pretpostaviti da su i nakon evakuacije velikog dijela pripadnika skupine u jesen 1944. godine (uglavnom žena, djece i staraca) ustanove DVGK nastavile s radom, pa je po svojoj prilici zadržana i određena razina promidžbene djelatnosti. U programu DKP Zagreb bilo je za nedjelju 6. svibnja 1945. u 17.10 sati također predviđeno emitiranje "izvedbe za Njemačku narodnu skupinu", *Hrvatski narod* (dnevnik, Zagreb), god. VII, br. 1326, 6. svibnja 1945., str. 6., pa pretpostavljam da se je to i dogodilo.

⁴³ Svoje tvrdnje temeljim na uvidu u raspored programa te postaje, koji je redovito objavljivao u osječkom dnevniku *Hrvatski list* te u zagrebačkom *Hrvatskom krugovalu*.

⁴⁴ U dostupnim programima osječkih kina, pa tako i kina "Viktoria", zasad nisam pronašao ništa što bi upućivalo na samostalnu filmsku proizvodnju. Moguće je da su filmovi o kojima se katkad govori u tisku bile manje ili više

cjelovite snimke događaja, no koje nisu bile posebno režirane ili montirane da bi se o njima moglo govoriti kao o filmskim proizvodima.

⁴⁵ O tome svjedoči i kraći članak pod naslovom "Drugarstvo hrvatske i njemačke sveučilišne omladine", *Hrvatski list* (dnevnik, Osijek), god. XXII., br. 253 (7243), 12. rujna 1943., str. 1. Riječ je o izvješću s "drugarske večere", koju je priredio "vođa njemačke studentske radne službe Franz Geiger". U izvješću je stajalo da je tada "prikazan ././ film o otvorenju glavnog radnog logora njemačke radne omladine u Ernestinovu i film o proslavi Poglavnikova imendana". Film o "proslavi Poglavnikova imendana" nedvojbeno je bio film pod naslovom "Svečani dan – 13. VI. 1941." Prema tome bi se moglo pretpostaviti da je postojao i poseban film o logoru u Ernestinovu. Moguće je da je to bio i prilog iz drugog broja polumjesečnog žurnala pod naslovom "Hrvatska u riječi i slici". On je objavljen tih dana, no nemam podatke o njegovu sadržaju. O "Hrvatskoj u riječi i slici" više će riječi biti u nastavku.

⁴⁶ U izvješću "okružnog rukovodstva Njemačke narodne skupine Srednja Drava – Ilova vodi" DVGK o radu za mjesec prosinac 1941., *Grada NOP-a*, knjiga II, Historijski institut Slavonije, Slavonski Brod, 1963., str. 13., stoji: "Der Propagandafilm des Landespropagandaamtes wurde auch während des Monats Dezember in verschiedenen Ortsgruppen gezeigt". Ta formulacija upućuje na zaključak da je uistinu bila riječ o filmu koji je snimio Propagandaamt. U sklopu "slikopisnog jutra" u kinu "Viktoria" 31. listopada 1943., koje je organizirao "Ured za promičbu i tisak Njemačke narodne skupine u zajednici sa NSDAP-ao", prikazana su "tri njemačka zvučna tjednika" [vjerojatno izdanja "Deutsche Wochenschau", op. M. J.] te "kulturni slikopis 'Englezka bolest', što znači da je bila riječ o proizvodima Trećeg Reicha. Prethodne podatke sadrži najava pod naslovom "Slikopisno jutro u 'Viktoria'-slikokazu", *Hrvatski list* (dnevnik, Osijek), god. XXIV., br. 255 (8016), 30. listopada 1943., str. 9. Zbog toga postoji mogućnost i da je promidžbeni film prikazan u prosincu 1941. također bio proizvod Trećeg Reicha, a ne DVGK.

A. N. Stötzera s dr. Katschinkom iz Odjela za kulturu poslanstva Trećeg Reicha u Zagrebu i pročelnikom Vilkom Riegerom naglašeno da DVGK "vrlo jako pati od nedostatka potrebnog fotografskog materijala i materijala za snimanje filmova. Gospodin Štetter [A. N. Stötzer, op. M. J.] će sastaviti spisak materijala koji je hitno potreban i poslati ga njemačkom poslanstvu, kako bi ono moglo pomoći njegovu povlašćenu nabavku. Za snimanje filmova koji su značajni za njemačku narodnu grupu njemački filmski žurnal će uputiti gospodina Rogea".⁴⁷

Sigurno je jedino da je od prosinca 1941. skupina u svojem vlasništvu imala kino "Viktoria", koje je oduzeto bivšim židovskim vlasnicima.⁴⁸ U njemu su prikazivani promidžbeni filmovi nastali u Trećem Reichu, pa su tako od otvorenja do ljeta 1942. prikazani: "Hitlerjunge Quex", "Jud Süß", "Ohm Krüger", "Kreuzzug gegen den Bolschewismus", itd.⁴⁹ Povremeno su prilozi o radu DVGK uvrštavani u žurnale "Hrvatskog slikopisa – "Hrvatska u rieči i slici" i u kasniji "Hrvatski slikopisni tjednik".⁵⁰ Nije mi poznato da li su prilozi o radu DVGK bili uvrštavani u žurnale iz Trećeg Reicha – "Weltspiegel" i "Deutsche Wochenschau", no spomenuta ugovorena suradnja s predstavnicima "njemačkog filmskog žurnala" (očito predstavnicima "Deutsche Wochenschau" u NDH) upućuje i na tu mogućnost.⁵¹

216

VDG JAHRBUCH 2005

⁴⁷ Bilješka dr. Katschinke od 3. prosinca 1941., str. 306.

⁴⁸ Podaci o kinu "Viktoria" izneseni su u prilogu od naslovom "Das 'Viktoria' – Lichtspieltheater in Esseg". Uz tekst priloga objavljene su i dvije fotografije interijera kina.

⁴⁹ Riječ je o poznatim filmskim uradcima Trećeg Reicha, koji su stvoreni ponajprije zbog promidžbenog djelovanja na njemačku javnost. Veći dio spomenutih naslova snimljen je još tijekom tridesetih godina, kao što je bio "Hitlerjunge Quex" iz 1933. godine. Neki od tih filmova, kao što je bio "Jud Süß" ("Židov Süß", snimljen 1940. godine), bili su redovito prikazivani u prigodi većih manifestacija. U radu pod naslovom "Njemačka promidžba u NDH", str. 178., spomenuo sam da je isti bio prikazan uz protužidovsku izložbu održanu u Zagrebu u svibnju 1942. Tamo sam progovorio i o drugim istaknutim antisemitskim filmovima snimljenima u Trećem Reichu. Grgur Marko IVANKOVIĆ i Ante GRUBIŠIĆ, *Ostavština osječke slobodnozidarske lože 'Budnost'. Katalog izložbe*, Muzej Slavonije, Osijek, 2003., str. 70., navode da je taj film prikazan i uz veliku protuslobodnozidarsku izložbu, održanu u Osijeku u proljeće 1942. godine. O njoj će biti više riječi u nastavku.

⁵⁰ "Hrvatska u rieči i slici" pokrenuta je u ljeto 1941. Prvi je broj prikazan 27. kolovoza 1941., o čemu je pod naslovom "Prvi hrvatski filmski žurnal" izvjestio i *Hrvatski list* (dnevnik, Osijek), god. XXII., br. 238 (7228), 28. kolovoza 1941., str. 4. U početku je izlazila kao polumjesečnik, a od kraja 1941. izlazila je kao tjednik. Zadnji broj 100 izašao je prosincu 1943., nakon čega je sve do kraja rata izlazio Hrvatski slikopisni tjednik. Brojni su tjednici sačuvani u zagrebačkoj Hrvatskoj kinoteci Hrvatskog državnog arhiva. Javnosti je početkom devedesetih godina bio dostupan filmski prilog o prijemu vodstva DVGK kod dr. Ante Pavelića. Prema prilogu je tada potpisan "ugovor o pravnom položaju Njemačke narodne skupine" u NDH. Na prvi bi se pogled moglo zaključiti da je riječ o potpisivanju Zakonske odredbe (ZO) o privremenom pravnom položaju "Njemačke narodne skupine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj" 21. lipnja 1941. Ista je objavljena u *Narodnim novinama. Službenom listu Nezavisne Države Hrvatske* (dalje: *NN*) (dnevnik, Zagreb), br. 56 od 21. lipnja 1941. Usporedba priloga s fotografijama objavljenim u *Ein Jahr* pokazuje da je riječ o dva različita događaja (razlike odora koje je nosio vođa skupine B. Altgayer, prisutnost većeg broja ministara Hrvatske državne vlade u filmskom prilogu, pojava ministra Milovana Žanića na fotografijama te njegov izostanak na filmu, itd.). Očito je da je na filmu zabilježeno potpisivanje triju zakonskih odredbi 30. listopada 1941. godine (ZO o činovnicima i namještenicima njemačke narodnosti u javnoj službi u NDH, ZO o pravnom položaju vođe njemačke narodne skupine u NDH te ZO o porabi njemačkog jezika, njemačke zastave i njemačkih oznaka u NDH), koje su objavljene u *NN*, broj 166 od 30. listopada 1941. Filmski prilog je objavljen na prvoj od dviju VHS kaseti pod naslovom *Hrvatski slikopis 1941-1945*, Croatian Catholic Union of USA and Canada, Hobart, Indiana, SAD, bez god. izdanja. Riječ je o prilogu pod brojem 8, pod naslovom "Pavelić prima predstavnike njemačke narodne skupine u NDH".

⁵¹ Više se o žurnalima i njemačkoj filmskoj proizvodnji može doznati u katalogu autorice Nataše MATAUŠIĆ, *Fond filmske građe u zbirci fotografija, filmova i negativna Hrvatskoga povijesnog muzeja*, Hrvatski povijesni muzej, Zagreb, 2004., str. 29.-30.

Za neposrednu promidžbu izvan Osijeka Propagandaamt se služio posebnim vozilom za promidžbu ("Propagandawagen"), i to ponajprije za prikazivanje filmova.⁵² Čini se da je ono došlo u službu toga ureda krajem studenoga ili u

prosincu 1941. godine.⁵³ Ugrađeni zvučnici upućuju na mogućnost da je bilo opremljeno gramofonom i radio-prijamnikom. To bi ga činilo pogodnim i za korištenje u druge svrhe, a ne samo za prikazivanje filmova. Razvoj ratnih prilika utjecao je na to da je vozilo već polovicom 1943. bilo Propagandaamtu nedostupno za korištenje, budući da je bilo u službi postrojbi na bojištu.⁵⁴

217

VDG JAHRBUCH 2005

Fotografija promidžbenog vozila (Propagandawagen) objavljena u Ein Jahr.

⁵³ Podatke o vozilu našao sam i u *Ein Jahr*. Uz prilog "Das 'Viktoria' – Lichtspieltheater in Essegg" objavljena je fotografija, a potpis uz nju je glasio: "Der 'Propagandawagen' des Landespropagandaamtes auf seiner vielen Fahrten". U *Jahrbuch 1943*, str. 233, objavljena je fotografija istog vozila prigodom dolaska u neko njemačko selo. U potpisu uz sliku vozilo je označeno kao "Filmwagen des Propagandaamtes", što potvrđuje da je bilo opremljeno opremom za prikazivanje filmova. Prema tome su i pripadnici skupine izvan Osijeka imali prigode vidjeti filmske predstave.

⁵⁴ Bilješka dr. Katschinke od 3. prosinca 1941., str. 306., pokazuje da je A. N. Stötzer potkraj studenoga 1941. u Zagrebu ugovorio da će se "od filmskih kola koja je Rajh stavio na raspolaganje hrvatskoj državi, jedna ././ stalno stacionirati u Osijeku, kako bi se sa tog mjesta brinulo o prikazivanju filmova u njemačkim i mješovitim njemačko-hrvatskim naseljima. Dr. Riger je izjavio svoju suglasnost s tim".

⁵⁵ U izvješću "glavnog blagajnika Njemačke narodne skupine" od 31. kolovoza 1943., *Grada NOP-a*, knjiga VII (1. VIII - 30. IX 1943), Historijski institut Slavonije, Slavonski Brod, 1970., str. 241., stoji: "Der Propagandawagen ist kaum noch verwendungsfähig – er war schon einigemele auch im Einsatz bei den kämpfenden Truppen". Na istom mjestu stoji i da će DVGK ispitati mogućnost da se preko Volksdeutsche Mittelstelle nabavi veći broj vozila za potrebe skupine, a među njima i "ein Propagandawagen mit eingebautem Film – und Tonapparat".

Time je završen kratki prikaz organizacijske strukture promidžbe DVGK te oblici i načini posredovanja promidžbenih sadržaja pripadnicima skupine. Prije zaključka preostaje mi tek ukratko progovoriti i o sadržaju promidžbe DVGK. I u sadržajnom je smislu promidžba DVGK imala velike sličnosti s promidžbom u Trećem Reichu.⁵⁵

U njezinu središtu bio je kult ličnosti Führera Adolfa Hitlera. On je ponajprije predstavljan kao "vođa svih Nijemaca" ("Der Führer aller Deutschen"), što posredno znači da je držan i prvenstvenim vođom pripadnika DVGK.⁵⁶ Način na koji je prikazivan istovjetan je onom u promidžbi Trećeg Reicha, što ne treba posebno opisivati. U praksi su vodstvo skupine i sve mjesne skupine osobitu pozornost posvećivale proslavi Hitlerova rođendana 20. travnja.⁵⁷

Ne treba posebno naglašavati ni to da su u središtu promidžbe bili nacionalsocijalizam i njegova načela.⁵⁸ Pritom je osobito naglašavana pripadnost svih Nijemaca jedinstvenom njemačkom narodu, pa tako i pripadnika DVGK. U sklopu toga je od svakog člana njemačke narodne zajednice tražena vjernost Führeru i Reichu, no nije zaobilažena ni činjenica da su bili građani NDH.⁵⁹ Antisemitizam je kao tipičan element nacionalsocijalističke promidžbe bio također snažno zastupljen. U *Ein Jahr* je istaknuto da su osječki Nijemci već u svibnju 1941. organizirali skupove protiv "zločinačkog Židovstva". Na jednoj fotografiji objavljenoj u istoj knjizi zabilježeno je paljenje nepoćudnih knjiga, a uz nju je stajalo da pokazuje "wie jüdische Schundliteratur öffentlich verbrannt wird".⁶⁰ O tome da je "borba protiv Židovstva" bila važnim elementom promidžbe i politike DVGK svjedoče brojni prilozi u tisku i ostalim publikacijama.

218

VDG JAHRBUCH 2005

⁵⁵ U nastavku ću iznijeti primjere koji govore o pojedinim elementima sadržaja promidžbe DVGK. Ipak napominjem da me ograničeni opseg ovog rada sili da neke elemente tek spomenem, a da ne pružim konkretne primjere iz tiska i drugih publikacija. Riječ je o vrlo jasnim i neupitnim primjerima antikomunizma i antisemitizma. Oni su zastupljeni u tolikoj mjeri, da će i najpovršniji istraživač odmah "naletjeti" na njih.

⁵⁶ Njegove su slike bile istaknute na vidnim mjestima u prostorijama DVGK, redovito su objavljivane na istaknutim mjestima u publikacijama te su isticane na svim javnim manifestacijama koje je skupina priredivala. Takav je slučaj i sa godišnjacima za 1943. i 1944. godinu, gdje je Hitlerova slika objavljena na prvom mjestu, ispred slike poglavnika NDH dr. Ante Pavelića i vođe DVGK Branimira Altgayera.

⁵⁷ Unatoč teškoćama koje su obilježile život mnogih mjesnih skupina u prvoj polovici 1943. godine, u izvješću "organizacionog vođe Njemačke narodne skupine u NDH o organizacionom stanju i nastalim promjenama" u razdoblju od 15. travnja do 15. svibnja 1943., *Grada NOP-a*, knjiga V (1. IV-31. V 1943), Historijski institut Slavonije, Slavonski Brod, 1966., str. 300., stajalo je da su "die Geburtstagsfeier des Führers und die Feier der Nationalen Arbeit, 1. Mai in allen Ortsgruppen feierlich begangen".

⁵⁸ Tako je Landesorganisationsleiter Martin NAGEL, "Menschenführung und Betreuung in der Deutschen Volksgruppe in Kroatien", *Jahrbuch 1943*, str. 52., zapisao da promidžba DVGK "die ganz im Dienste der nationalsozialistischen Idee und deren Verwirklichung steht".

⁵⁹ U tom je smislu karakteristična izjava koju je dao dr. Jakob Elicker nakon što je položio prisegu kao veliki župan velike župe Vuka: "Kao Nijemac svjestan sam svojih obaveza prema njemačkom narodu i prema vođi Adolfu Hitleru. Isto tako svjestan sam potrebe za održavanje čvrste veze između Nezavisne Države Hrvatske i njemačkog Rajha". Tekst izjave prema "Stanju i razvoju Njemačke narodne skupine", str. 329. Elicker je bio bački Nijemac (iz Bačke Palanke) te je prije travnja 1941. bio istaknutim članom Kulturbunda. Usp. njegov životopis u *Tko je tko u NDH*, str. 110.

⁶⁰ Riječ je o kraćem prilogu i slici, koji su objavljeni pod naslovom "Kampf dem Judentum und der Freimaurerei".

Uz antisemitizam je često

bila vezana i "borba protiv slobodnog zidarstva", upravo kao što je to bilo i u promidžbi Trećeg Reicha i država Osovine.

Tako su u kolovozu 1941. u Osijeku organizirane velike demonstracije "protiv Židova, komunista i slobodnih zidara u organizaciji Njemačke narodne skupine, Mađarske narodne skupine i Hrvatskog radničkog saveza".⁶¹ Svakako najznačajniji pokušaj promidžbene "borbe" protiv Židova i slobodnih zidara bilo je organiziranje velike protuslobodnozidarske izložbe u Osijeku, koja je održana u zgradi bivše lože "Budnost" od 13.

ožujka do 4. travnja 1942. godine.⁶² Suorganizator je bilo vodstvo DVGK, a Propagandaamt je bio neposredno uključen u njezino postavljanje i vođenje.⁶³ Antikomunizam i "borba protiv boljševizma" su također često isticani. Pritom je naglašavano da brojni pripadnici DVGK vrše svoju "njemačku dužnost" kao pripadnici ES-a, SS-a i Wehrmachta na bojištima u NDH, a posebice na istočnom bojištu. Ti se elementi ni po čemu nisu razlikovali od promidžbe za Nijemce u Reichu.

Činjenica da je DVGK djelovala kao manjinska zajednica u jednoj osovinskoj državi, utjecala je i na sadržaj njezine promidžbe. Zbog toga su isticani povezanost i

219
VDG JAHRBUCH 2005

Prilog o «borbi» protiv «židovstva i slobodnog zidarstva», koji je objavljen u Ein Jahr.

⁶¹ Grgur Marko IVANKOVIĆ – Ante GRUBIŠIĆ, *n. dj.*, str. 70. Izvor tvrdnje da su demonstracije održane 1. i 16. kolovoza 1941. im je knjiga pod naslovom *Zsidó Kérdés? Židovsko pitanje? Die Juden Frage?*, Osijek, 1942., str. 34.-35. Nisam je imao u ruci, no nemam razloga sumnjati u to da su autori vjerno prenijeli podatke koje su u njoj našli. Sigurno je ipak da su 1. kolovoza održane manifestacije u znaku slova "V", na kojima su sudjelovali predstavnici DVGK, vlasti NDH, Ustaškog pokreta, Ustaške mladeži i Mađarske kulturne zajednice. U spomenutom izvješću u *Hrvatskom listu* nigdje nije izričito spomenuto sudjelovanje predstavnika Hrvatskoga radničkog saveza u priređivanju skupa, iako autori tvrde da je on bio jednim od glavnih organizatora. Bilo bi neobično da su se u Osijeku toga dana dogodile dvije velike manifestacije, a posebice bi bilo čudno to da jedna od njih nije uopće spomenuta u *Hrvatskom listu*. Pretpostavljam da je u slučaju manifestacija u znaku slova "V" i demonstracija koje spominju autori riječ o istom događaju. Iako je novinar *Hrvatskog lista* mogao pogriješiti (isto kao i pisac navedene brošure), ipak treba istaknuti da je u slučaju novinskog izvješća riječ o izvještavanju o netom završenom događaju, dok je tekst brošure nastao znatno kasnije. Držim da zbog toga prednost treba dati novinskom izvješću. Teže je zbog toga protumačiti zašto brošura iz 1942. spominje navodne velike demonstracije od 16. kolovoza, kada u *Hrvatskom listu* o tome nema ni najmanjeg spomena. Problem kolovoških demonstracija trebati će zbog svega navedenoga naknadno dodatno istražiti.

⁶² O njoj su detaljno progovorili autori spomenutog kataloga, str. 71.-73.

⁶³ Prema prilogu "Kampf dem Judentum und der Freimauerei", *Ein Jahr*. Uz njega su objavljene i dvije fotografije izložbene zgrade, koje su preuzeli i autori kataloga iz 2003. godine, str. 71. U *Ein Jahr* je stajalo da je preko "40.000 Besucher gingen durch die Ausstellung, die das wahre Gesicht der Freimauerei, des Judentums und des Bolschewismus aufzeigte".

suradnja s ustanovama Ustaškog pokreta, a posebice ona DJ sa UM. U praksi je često istican "zajednički rad" Führera Adolfa Hitlera i poglavnika dr. Ante Pavelića, odnosno suradnja Nijemaca i Hrvata u borbi za osovinsku Novu Europu. Posebno je mjesto zauzimao lik princa Eugena Savojskog. Tako je u izvješću o proslavi 280. obljetnice njegova rođendana u Osijeku 1943. stajalo da "Njemačka narodna skupina u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj odaje osobitu počast uspomeni slavnoga vojskovođe princa Eugena Savojskoga".⁶⁴ On je predstavljao kao vojskovođu čije su pobjede omogućile dolazak Nijemaca u Podunavlje. Naseljenici nisu prikazani tek kao stanovništvo kome je pružena prilika da naseli opustjele krajeve. Navodno je Eugen nakon pobjede nad Turcima imao plan da njemačke obrtnike, trgovce i seljake "als Vorposten in den gefährdeten Grenzgebieten des neugewonnenen Südostraumes anzusetzen, den er mit in jenes Reich einbeziehen wollte, das Europa dienen sollte!"⁶⁵ Zbog toga je držan "stvoriteljem zavičaja" podunavskih Nijemaca.⁶⁶ Istican je i kao onaj "koji je oživio misao Reicha", što je bilo nazočno i u promidžbi Trećeg Reicha.⁶⁷

Sve je to u praksi značilo da je lik princa Eugena bio sveprisutnim simbolom u sklopu promidžbe DVGK. Zbog toga su već od 1941. priređivani skupovi kojima su obilježavane obljetnice njegovih pobjeda. "Prinz Eugen Gedenktag" u kolovozu 1941. i "Prinz Eugen-Feier" u siječnju 1942. bili su najznačajniji.⁶⁸ Njegove slike bile su redovito objavljivane u tisku i drugim publikacijama, a čini se da je i jedna pjesma o njemu iz 18. stoljeća doživljavana kao svojevrsna himna cijele skupine.⁶⁹

220 VDG JAHRBUCH 2005

⁶⁸ "Proslava obljetnice rođenja princa Eugena Savojskog", *Hrvatski list* (dnevnik, Osijek), god. XXIV., br. 248 (8009), 22. listopada 1943., str. 10.

⁶⁹ Inge KELLERMANN, "Die Geschichte der deutschen Volksgruppe in Kroatien", *Jahrbuch 1943*, str. 34.,"

⁶⁸ Kao "Schöpfer unserer Hemat" označen je u tekstu koji je pratio spomenuti crtež autora Hansa Rocha, a objavljen je u *Jahrbuch 1943*.

⁶⁷ U potpisu crteža označen je i kao "Wiederbeleber des Reichsgedankes". U knjizi Karla HAUSHOFERA, *Das Reich. Großdeutsches Werden im Abenland*, Karl Habel Verlagsbuchhandlung, Berlin, 1943., objavljena je pod brojem 310 slika princa Eugena. U potpisu je stajalo: "Prinz Eugen ist für mehrere Jahrzehnte der Träger der deutschen Reichsidee". Opisujući njegove ratne pobjede i širenje Habsburške monarhije na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće, Rolf BATHE i Erich GLODSCHHEY, *Der Kampf um den Balkan. Chronik des jugoslawischen und griechischen Feldzugs*, Gerhard Stalling Verlagsbuchhandlung, Oldenburg/Berlin, 1942., str. 10., su zaključili: "Prinz Eugen von Savoyen und mancher der Habsburger, wie Kaiser Joseph II., haben diese Notwendigkeit einer großdeutschen Rückendeckung erkannt".

⁶⁸ O oba skupa postoje priloge u *Ein Jahr*. Skup održan 10. kolovoza 1941. u prigodi 225. obljetnice pobjede princa Eugena nad Turcima kod Petrovaradina 5. kolovoza 1716. godine opširno je opisan. Na njemu su nastupili i predstavnici bačkih Nijemaca, a bili su nazočni i predstavnici vlasti NDH. Tada je vođa DVGK Branimir Altgayer izjavio: "Wir bilden mit den Brüdern aus der Batschka und dem Banat eine Einheit, die niemand zerreißen kann". Takva izjava u skladu je s nastojanjima skupine da s ostalim njemačkim skupinama zajednički radi na promicanju njemačkih interesa u Podunavlju. Zanimljivo je da o tome nema ništa u izvješću pod naslovom "Proslava pobjede kod Petrovaradina. Nijemci iz Srijema i Bačke proslavili su na svečan način pobjedu princa Eugena Savojskog nad Turcima", *Hrvatski list* (dnevnik, Osijek), god. XXII., br. 223 (7213), 13. kolovoza 1941., str. 8. Prenesen je tek dio u kojem je naglašeno "da je i ovo tlo nakvašeno njemačkom krvlju i zato mora biti slobodno".

⁶⁹ Propagandaamt je tiskao i posebnu sliku. O tome svjedoče dvije fotografije objavljene u *Ein Jahr* ispod priloga pod naslovom "Deutsche Buchhandlung Krämer & Co. K. G. in Essegg". Na jednoj su prikazane slike i zidne parole koje je tiskao Propagandaamt, gdje se uz fotografije Hitlera i Altgayera nalazila i slika princa Eugena. Druga fotografija pokazuje da se ista slika nalazila i na zidu sobe u kojoj je Hans Roch radio plakat za 1. Landesjugendtag.

221

VDG JAHRBUCH 2005

Izješće o proslavi 280. obljetnice rođenja princa Eugena, koje je objavljeno u osječkom dnevniku Hrvatski list 22. listopada 1943.

Na kraju treba postaviti pitanje o tome u kojoj je mjeri promidžba DVGK uspijevala utjecati na svijest pripadnika skupine. Da bi se došlo do odgovora na to pitanje trebalo bi provesti opsežna arhivska istraživanja, što bi zahtijevalo i znatno vrijeme te prostor koji ovaj rad zbog svojega ograničenoga opsega ne omogućava. Dostupni izvori pokazuju da je razvoj ratnih prilika polovicom 1943.

demoralizirajuće djelovao na dio pripadnika skupine.⁷⁰ Uglavnom je to bilo ruralno stanovništvo, čija su naselja bila izvrgnuta napadima partizanskih postrojbi. Izvješća iz većih mjesta do kraja 1943. govore o zadovoljavajućem stanju duha i morala pripadnika skupine, pa pretpostavljam da je tamo promidžba DVGK mogla uspješnije djelovati.⁷¹

Tada je vodstvo DVGK i mjesnih skupina zabrinjavala i snažna partizanska promidžba za Nijemce, što također ukazuje na poteškoće i ograničen utjecaj promidžbe skupine.⁷²

Naposljetku treba zaključiti da je promidžba Njemačke narodne skupine po svojoj organizaciji i sadržaju bila posebnom pojavom, koju na taj način treba i promatrati. Moram nažalost konstatirati da ona dosad nije gotovo uopće istraživana, pa ovaj rad treba shvatiti tek kao pokušaj ukazivanja na zanimljivost problematike koju obrađuje. Spomenuti radovi iz 2000. i 2001. godine o njemačkom novinstvu i periodici te promidžbi u NDH sadrže slične konstatacije, pa je ovo još jedna prilika da se zainteresiranima ukaže na potrebu nastavka istraživanja. Na prethodnim stranicama nastojao sam ukratko dotaknuti što više tema vezanih uz ustroj promidžbe DVGK i njezino konkretno promidžbeno djelovanje. Neke od njih su uistinu vrlo površno dotaknute te će tek buduća istraživanja donijeti prave odgovore. Držim da se vrijedi pozabaviti problematikom opsega promidžbenog rada, odnosno pronalaženja odgovora na pitanje u kolikoj je mjeri promidžba DVGK utjecala na pripadnike skupine. Također mislim da bi u budućnosti trebalo usporediti tu promidžbu s onom Nezavisne Države Hrvatske, ali i drugih njemačkih narodnih skupina. Pritom se nameću one u Mađarskoj, Banatu i Beogradu, Rumunjskoj i Slovačkoj. Tek će takve usporedne studije

pomoći da se promidžba DVGK smjesti u širi kontekst i da se ocijene njezini dosezi.

222

VDG JAHRBUCH 2005

⁷⁰O tome svjedoči i opširno izvješće "Okruznog vodstva Njemačke narodne skupine Okruga Sava – Dunav" za kolovoz 1943., koje je objavljeno u *Gradi NOP-a*, knjiga VII (1. VIII – 30. IX 1943), Slavonski Brod, 1970., str. 241.-244. Poteškoće koje su pogadale pojedine mjesne skupine uslijed djelovanja partizanskih snaga opisane su na str. 243.-244. U izvješću "Okruznog vodstva Njemačke narodne skupine Okruga Donja Drava" o radu i stanju za mjesec rujna, koji je objavljen u prethodno navedenoj knjizi, str. 484., stajalo je: "Die Stimmung der Gefolgschaft hat sich um ein Weiteres verschlechtert. Bevor eine Reinigung nicht durchgeführt ist, kann man auf keine Arbeit der Volksgenossen rechnen".

⁷¹Usp. brojna izvješća o stanju mjesnih skupina DVGK iz 1943. godine, koja su objavljena u *Gradi NOP-a*, knjige IV do IX. Uz spomenute knjige V i VII treba navesti da su i ostale objavljene u nakladi Historijskog instituta Slavonije u Slavskom Brodu (kasnije Historijski institut Slavonije i Baranje), i to knjiga IV (1. I. – 31. III. 1943.) 1965., VI (1. VI. – 31. VII. 1943.) 1968., VIII (1. X. – 15. XI. 1943.) 1973., i IX (15. XI. – 31. XII. 1943.) 1981. godine.

⁷²Tako u izvješću "Okruznog vodstva Njemačke narodne skupine Okruga Sava-Dunav" za kolovoz 1943., *Grada NOP-a*, knjiga VII (1. VIII – 30. IX 1943), str. 243., stoji: "In vielen Ortsgruppen kann man keine Kundgebungen und Besprechungen abhalten, da zu diesen die Volksgenossen aus Furcht [Furcht – strah, op. M. J.] vor den Banditen nicht kommen und ausserdem die Banditen sofort mit Gegenpropaganda und Repressalien antworten".

Die Werbung der deutschen Volksgruppe im Unabhängigen Staat Kroatien

Die Werbung der deutschen Volksgruppe war nach ihrer Organisation und nach ihrem Inhalt eine besondere Erscheinung, die man auf diese Weise auch beobachten sollte. Ich muß leider konstatieren, daß sie bis jetzt leider gar nicht erforscht wurde. Diese Arbeit sollte man deswegen als Versuch des Verweizens auf eine interessante Problematik, die sie bearbeitet, sehen. Die erwähnten Werke aus den Jahren 2000. und 2001. über den deutschen Journalismus und der Periodisierung als auch der Werbung im Unabhängigen Staat Kroatien beinhalten ähnliche Konstatierungen. Dies ist noch eine Möglichkeit allen beteiligten auf die Notwendigkeit einer weiteren Forschung zu deuten. Auf den vorigen Seiten versuchte ich so viele Themen wie möglich, die sich auf das System der Förderung der DVGK und ihre Wirkung beziehen, zu erwähnen. Einige davon habe ich wirklich nur flüchtig erwähnt - erst weitere Forschungen werden richtige Antworten bringen. Ich glaube, man muß sich mit der Problematik des Umfanges der Promovierungsarbeit befassen, bzw. man muß die Antwort finden auf die Frage in welchem Masse die Promovierung der DVGK auf die Gruppenangehörige Einfluß ausübte. Auch glaube ich, daß man in der Zukunft diese Promovierung mit der, des Unabhängigen Staates Kroatien, aber auch anderer deutschen Volksgruppen vergleichen sollte. Dabei erwähne ich diejenigen in Ungarn, Banat und Belgrad, Rumänien und der Slowakei. Erst werden Parallelstudien dazu beitragen, die Werbung der DVGK in einen weiteren Kontext zu setzen um ihre Resultate zu benoten.

223

VDG JAHRBUCH 2005

mr. sc. Robert Skenderović

Liječnici i ljekarnici njemačkog porijekla u Požegi tijekom 18. stoljeća

Uvod

Ovaj je rad mali prilog istraživanju razvitka zdravstvene skrbi u Slavoniji tijekom 18. stoljeća. U njemu će se pokušati utvrditi doprinos njemačkih liječnika i ljekarnika u stvaranju začetaka javne zdravstvene zaštite na području Požege nakon oslobođenja od osmanlijske vlasti. Istraživanje rada njemačkih liječnika i ljekarnika u Slavoniji važno je zato jer su oni bili posrednici koji su medicinsko znanje prenosili iz njemačkih i austrijskih medicinskih škola i fakulteta u našu sredinu, pa je njihovo djelovanje istodobno važno i za hrvatsku i za njemačku povijest medicine.

Povijesni izvori predstavljaju velik problem u istraživanju začetaka zdravstvene skrbi u Slavoniji. Mada je 18. stoljeće već vrijeme kada državna i crkvena administracija proizvode velike količine različite dokumentacije, povijesni izvori koji govore o zdravstvenim prilikama i mjerama vrlo su oskudni zato jer je sve do pojave čvrste apsolutističke državne strukture pitanje zdravstvene zaštite bilo prepušteno lokalnim zajednicama.

Velika većina arhivske građe grada Požege iz 18. stoljeća danas nije sačuvana,

pa to još više otežava istraživanje. Zato podaci prikupljeni u ovome članku ne predstavljaju sustavnu cjelinu, nego se više radi o fragmentima. Ipak, zbog oskudnosti izvora čak i tako fragmentarno znanje o prvim liječnicima i ljekarnicima predstavlja važan pomak u istraživanju zdravstvenih prilika Slavonije u 18. stoljeću. Pored oskudnih izvora, u istraživanju ove teme pojavljuju se i brojni drugi problemi. Značajan problem u istraživanju života i rada prvih liječnika i ljekarnika grada Požege predstavljaju i zapisi njihovih imena i prezimena. Zbog nepoznavanja njemačkog jezika crkvenih i gradskih djelatnika mnoga su prezimena iskrivljena do krajnje neprepoznatljivosti. Zato se na početku ovog istraživanja postavio problem utvrđivanja stvarnog oblika njihovih prezimena. Nedostatak kvalitetnih povijesnih izvora za mnoge liječnike i ljekarnike ograničava bilo kakvu mogućnost pokušaja rekonstrukcije njihovih prezimena. Zato su usprkos čudnih oblika nekih prezimena, sva prezimena osoba u ovome radu napisana točno onako kako su zapisana u originalnom dokumentu.

Začeci organizirane zdravstvene skrbi u Slavoniji

Osamnaesto stoljeće je bilo stoljeće velikog preokreta na području zdravstvene zaštite u čitavoj Habsburškoj Monarhiji, pa i u Slavoniji. Još početkom toga VDG JAHRBUCH 2005

225

stoljeća zdravstvena zaštita stanovništva Slavonije bila je na vrlo niskom stupnju razvoja. Glavni su liječnici i apotekari bili redovnici (iskusovci i franjevci), koji su još od srednjeg vijeka gajili liječničku i ljekarničku tradiciju. Osim njih liječništvom i ljekarništvom su se bavili i vojni ranarnici (njem. *Feldtscher*), kojih je u Slavoniji zbog stalnog prisustva vojnika bio uvijek velik broj, a važnu ulogu u zdravstvenoj zaštiti imali su i brijači, koji su se bavili i manjim kirurškim zahvatima.

Tijekom osamnaestog stoljeća na području medicinske znanosti nisu otkrivena nikakva revolucionarna otkrića koja bi mogla znatno unaprijediti zdravstvene prilike stanovništva. Ipak, europski su vladari u to vrijeme shvatili da se i na temelju tadašnjeg medicinskog znanja zdravstvene prilike mogu unaprijediti ako se poboljša državni sustav zdravstvene zaštite i ako se poznate mjere budu primjenjivale u čitavom stanovništvu. To se odnosilo pogotovo na mjere borbe protiv epidemija.

Prvi pokušaj organiziranja državnog sustava zdravstvene skrbi u Habsburškoj je Monarhiji započeo početkom 18. stoljeća zbog brojnih žrtava epidemija kuge koje su harale krajem 17. i početkom 18. stoljeća. Treba samo navesti da je 1679. godine u Beču od kuge umrlo oko 70.000 stanovnika, a 1713. godine još 9.000, pa će se razumjeti da su brojne epidemije iz godine u godinu uzrokovale ogromni mortalitet stanovništva, što je državu razaralo demografski i ekonomski, a ugrožavalo je i samu državnu sigurnost. Zato je država bila prisiljena poduzeti odlučne korake na tome području.

Prvi korak u organiziranju državne zdravstvene zaštite napravljen je osnivanjem sustava "Sanitarnih komisija". Te su komisije u početku bile privremenog karaktera i osnivale su se u pojedinim gradovima ili regijama tijekom velikih epidemija kao privremene središnje institucije koje su organizirale mjere borbe protiv tih epidemija – izgradnju karantenskih objekata, izoliranje bolesnika, pokapanje umrlih i uništavanje predmeta koji su bili u dodiru sa zaraženim osobama.

Iskustva takve borbe protiv epidemija pokazala su da su navedene mjere davale prilično dobre rezultate i da je njihova uspješnost ovisila o razini organiziranosti zdravstvenih institucija. Zato je Josip I. odlučio 1710. godine osnovati u austrijskim nasljednim zemljama Dvorsku sanitarnu komisiju (*Hoff Sanitäts Commissio*) kao središnju zdravstvenu instituciju za područje austrijskih nasljednih zemalja, koja je trebala nadgledati rad svih zdravstvenih institucija u nasljednim zemljama.¹

Tijekom sljedećih desetljeća slične komisije osnivane su i u ostalim zemljama Habsburške Monarhije, pa je i u Slavoniji osnovana Slavonska sanitarna komisija, koja je obuhvaćala prostor triju slavonskih županija (požeške, virovitičke i srijemske) i triju slavonskih pukovnija (petrovaradinske, brodske i gradiške).

U Slavoniji je u vrijeme Josipa I. počelo i osnivanje Sanitarnog kordona (Cordon Sanitaire) ili takozvanog "Kužnog kordona" (*Pestcordon*), koji se protezao uz granicu Habsburške Monarhije s Osmanskim Carstvom, a imao je ulogu zaštite habsburških zemalja od širenja mogućih epidemija iz Osmanskog Carstva. Zaštita

¹Franciscus Xav. LINZBAUER, *Codex sanitario-medicinalis Hungariae*, Bd. I, Budapest, 1852.-1856., 411.

se provodila nadgledanjem prometa ljudi, stoke i roba u za to posebno izgrađenim karantenama i raštelima. Vojne vlasti su već 1713. godine na području Nove Gradiške i Vinkovaca uspostavile *Pestpolizei*, higijensku službu protiv kuge i zaraze, a 1725. u Slavoniji je već djelovao organizirani sanitarni kordon.²

Važnost Sanitarnog kordona za čitavu Monarhiju podizala je i važnost Slavonske sanitarne komisije, koja je kontrolirala njegov najduži dio uz rijeku Savu od Stare Gradiške do Zemuna. Međutim, iz dosad poznatih povijesnih izvora nije sasvim jasno kada je točno osnovana Slavonska sanitarna komisija. Prvi spomen sanitarne komisije u Slavoniji vezan je uz epidemiju kuge koja je zahvatila slavonske krajeve 1739. godine. Kuga je prvo izbila u Srijemu, pa je u Petrovaradinu osnovana privremena Sanitarna komisija koja je trebala organizirati sprječavanje daljnjeg širenja epidemije u nezaražene krajeve Slavonije. Na čelu te komisije bio je petrovaradinski general Pfefershofen, što pokazuje da su sanitarna pitanja u Slavoniji bila u rukama vojske.³

Prema poznatim izvorima može se zaključiti da petrovaradinska Sanitarna komisija nije bila glavna slavonska sanitarna komisija, jer se tijekom iste epidemije kuge 1738.-40. godine u Osijeku pojavljuje druga sanitarna komisija koja nosi naziv "Sanitarna deputacija".⁴ Na čelu te komisije je bio vojni zapovjednik čitave Slavonije general Ascanio Guadagni, a član komisije je bio stožerni liječnik Hack.⁵ Kasnija Slavonsku sanitarnu komisiju, koja se od 1760. godine pojavljuje kao stalna institucija, također je imala na svojem čelu glavnog zapovjednika čitave Slavonije i stožernog liječnika kao stalnog člana. pa se može tvrditi da je osječka Sanitarna deputacija iz vremena epidemije bila preteča kasnije Slavonske sanitarne komisije.⁶

Epidemija kuge iz 1738.-40. godine imala je vrlo važan utjecaj na daljnji razvoj zdravstvene zaštite u Slavoniji. Bečki je Dvor snažno podupirao borbu lokalnih vlasti u Slavoniji protiv epidemije, pa su 1738. godine u ugrožene slavonske krajeve poslani brojni liječnici koji su trebali utvrđivati prisutnost bolesti u pojedinim mjestima i naređivati mjere izolacije i zbrinjavanja oboljelih. Među tim takozvanim "kužnim kirurzima" najveći su udio činili liječnici njemačkog porijekla. Imena mnogih kužnih kirurga ostala su zapisana u brojnim dokumentima, makar se o njihovom životnom putu uglavnom zna vrlo malo.

Iz poznatih povijesnih izvora zna se da su u Petrovaradinu 1739. radila četiri "kužna kirurga": Joseph Eislinger, Johann Jacob Müller, Daniel Georg i Joseph Therz, a tijekom 1740. i 1741. godine poznata su imena još dvojice kužnih kirurga - Heinrich Georg Lyrer i Franz Lesser.⁸ Poznato je da su od navedenih kirurga čak

227

²Tomislav Vuković, "Razvoj medicine u Požeškoj kotlini", u: Požega 1227.-1977. (urednik: Ive Mažuran), 506.

³Slavko Gavrilović, *Srem od kraja XVII. do sredine XVIII. veka*, Novi Sad, 1979., 245.

⁴Isto, 250.

⁵Isto, 248.

⁶Isto, 250.

⁷Isto, 244.

⁸Hans Georg Lyrer (Lürer) spominje se 20. siječnja 1739. kao "Contagions Medicus" u Srijemskim Karlovcima. - *Rješenja Zemaljske uprave za Slavoniju, 1738.-1742.*, ur. Ive Mažuran, Osijek, 1970, 88.

četiri (Eislinger, Müller, Lyrer i Lesser) umrla tijekom epidemije, što pokazuje da je posao "kužnih kirurga" bio vrlo opasan. Pored navedenih kirurga poznato je da su u to vrijeme u Srijemu radili i Matthaus Beremb u Iloku, Franz Eyler, Franz Weinberger, Ernst Altenkurch u Rači, te Prohaska čije ime nije poznato.⁹

Kužni kirurzi su u velikom broju djelovali i u Osijeku, najvažnijem gradu Slavonije i Srijema. U Gornjem osječkom gradu djelovali su tijekom epidemije 1738.-1740. godine Georg Roth i Johann Georg Christian, a u Donjem gradu Franz Strakovich i Johann Christoph Donner.¹⁰ U dokumentima slavonske Zemaljske uprave 1738.-1742. godine spominju se i drugi kužni kirurzi koji su u to vrijeme radili u gradu i okolici: Eder¹¹ čije ime nije poznato, Sebastian Enninger¹², Stephan Haunold¹³, Christian Fez¹⁴, Valentin Ferster (Förstner)¹⁵, Johann Hertvig¹⁶, Johann Kammerer (Cammerer)¹⁷, Christian Maucher¹⁸, Michael Mauz¹⁹, Laurentius Postulka²⁰, Johann Carl Sterz²¹, Franz Titl²², Peter Valko²³, Johannes Felix Weber²⁴, te Reinfeld²⁵, Podvinzski²⁶, Riedl²⁷ i Zsackert²⁸, čija imena također

nisu poznata.

Nabrojana imena kužnih kirurga pokazuju da je tijekom epidemije kuge na području čitave vojne i civilne Slavonije radio velik broj liječnika koji su uglavnom bili njemačkog porijekla. Navedeni kužni kirurzi nisu bili fakultetski obrazovani doktori medicine, nego uglavnom vojni ranarnici (*Feldtscherer*) koji su prošli određenu obuku ili položili stručni ispit. Doktori medicine u to su vrijeme na području Slavonije bili prava rijetkost. Prvi poznati doktor medicine početkom 18. stoljeća na području Slavonije bio je doktor Giovanni Cavallar, čije ime nije poznato. Njega posredno spominju dokumenti Zemaljske uprave za Slavoniju (*Landesdeputation*) iz 1738. i 1739. godine, pa se iz tih dokumenata može saznati da je bio stožerni doktor (*Staabs Doctor*) i da je umro prije 1738. godine.²⁹

228

VDG JAHRBUCH 2005

⁹ Slavko Gavrilović, nav. dj., 256.

¹⁰ Rješenja Zemaljske uprave, 75. i 138.

¹¹ Isto, 222.

¹² Isto, 131.

¹³ Isto, 131.

¹⁴ Isto, 103.

¹⁵ Isto, 276.

¹⁶ Isto, 150.

¹⁷ Isto, 362.

¹⁸ Isto, 230.

¹⁹ Isto, 328.

²⁰ Isto, 88.

²¹ Isto, 97.

²² Isto, 363.

²³ Isto, 208.

²⁴ Isto, 320., 362. i 366.

²⁵ Isto, 255.

²⁶ Isto, 202.

²⁷ Isto, 275.

²⁸ Isto, 360.

²⁹ Isto, 136.

Izvori spominju još neke doktore medicine koji su u to vrijeme radili u Slavoniji.

Tijekom epidemije kuge 1738.-40. na Komorskom spahiluku u Srijemu spominje se neki doktor Klement, kao spahijski liječnik.³⁰ Pored njega spominju se u to vrijeme u Slavoniji doktor Neumann koji je radio u Srijemskim Karlovcima³¹, zatim doktor Georg Pfister koji je desetljećima nakon epidemije živio i radio u osječkom Donjem gradu³², te doktori Olbrecht³³, Riedl³⁴ i Leč³⁵ za kojeg se ne zna točno gdje su radili i živjeli. Oskudni dokumenti ne dopuštaju ni utvrđivanje punog imena i prezimena tih doktora, ali ipak dokazuju da je u Slavoniji tijekom polovine 18. stoljeća djelovalo nekoliko doktora medicine, što je važan podatak u rekonstruiranju razvoja medicinske zaštite na području Slavonije. Iz njihovih prezimena može se ponovno zaključiti da su bili uglavnom talijanskog i njemačkog porijekla.

Prvi liječnici i ljekarnici u Požegi tijekom prve polovine 18. stoljeća

Početkom 18. stoljeća u Požegi nije bilo gotovo nikakvog zdravstvenog osoblja.

U komorskom popisu iz 1702. godine spominje se neki "chirurgus" Georgus Berber, pa je moguće da je on bio jedini zdravstveni radnik u gradu.³⁶ Prve korake u organiziranju zdravstvene skrbi u gradu i u njegovoj okolici napravili su isusovci, koji su desetljećima u svojim kolegijima širom svijeta gajili tradiciju liječništva i ljekarništva. Požešku apoteku osnovao je Franjo Ks. Rovis već u prvom desetljeću 18. stoljeća.³⁷ Isusovci kontinentalne Hrvatske svoje su ljekarničko znanje crpili uglavnom iz srednje Europe, posebice iz njemačkih zemalja. Povijest požeške isusovačke apoteke potvrđuje da je isto vrijedilo i za slavonske isusovce.

Početkom četrdesetih godina isusovci su u apoteku uložili veliku sumu novaca od 1800 forinti, što pokazuje da je apoteka tada imala izuzetan značaj za čitav grad Požegu i Požešku županiju, jer je bila jedina apoteka na području čitave županije.³⁸ Miroslav Vanino navodi da su ljekarnu vodili braća pomoćnici (*coadjutores temporales*) Sebastijan Grandtner od 1741. do 1743., Martin Sagar od 1743. do 1760., Karlo Šmihei 1761. do 1763. i Ivan K. Pleydl od 1764. do 1765. godine.³⁹

Vanino ništa ne zna o Pleydl ovom nasljedniku, ali je u matičnoj knjizi umrlih požeške župe godine 1769. zabilježena smrt tridesetšestogodišnjeg Matije Plendlea iz Karlovca koji je bio "*Apothecae laborator in Collegio Soc. Jes.*", što znači da je on

229

VDG JAHRBUCH 2005

³⁰ Slavko Gavrilović, nav. dj., 256.

³¹ Isto, 259.

³² Doktor Georg Pfister se spominje i tri desetljeća kasnije, točnije 1772. godine kao građanin Donjeg grada - *Zapisnik općine Osijek – Tvrđa*, br. 8, Osijek 1992, ur. Stjepan Sršan, 99. i 270.

³³ *Rješenja Zemaljske uprave*, 230.-231. i 393.

³⁴ Isto, 275.

³⁵ Slavko Gavrilović, nav. dj., 264.

³⁶ Tadija Smičiklas, *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije*, II. dio, izd. JAZU, Zagreb 1891.

³⁷ Miroslav Vanino, *Isusovci i hrvatski narod*, knj. II., Zagreb, 1987., 531.

³⁸ Isto, 687.

³⁹ Isto, 687.

vjerojatno naslijedio Pleydla i vodio apoteku do 1769. godine.⁴⁰ Nakon Matije Plendla voditeljem isusovačke apoteke je postao Pavao Thaller koji je nakon ukidanja isusovačkog reda 1773. godine oprostjen od redovničkih zavjeta, pa je kao civil dalje nastavio voditi apoteku. Nakon smrti Pavla Thallerera ljekarna je ostala u vlasništvu obitelji Thaller, ali je vođenje ljekarničkog posla preuzeo apotekar Gašpar Kerner. Tek dva desetljeća kasnije, od 1800. do 1833., apoteku je nastavio voditi Thallerov sin Vatroslav.⁴¹ Medicinske znanosti ostale su tradicija u obitelji, pa su Thallerovi i u sljedećim generacijama imali poznate medicinske stručnjake. Među njima su najveći trag u hrvatskoj medicinskoj znanosti ostavili Vatroslav i Lujo Thaller.

Djelomična rekonstrukcija genealogije obitelji Thaller:

Paulus Thaller (r. Linz, 30.06.1737.-u. Požega 8.12.1800.)⁴²

žena Joanna Schapka (udovica Ivana Katarinčića) vj. 20.11.1774.

- kći Catharina r. Požega, 28.08.1775.

- kći Theresia Elisabetha r. Požega, 13.10.1776.

- sin Joannes Nep. r. Požega, 13.05.1778.

- sin Andreas Ignatius (Vatroslav) r. Požega, 30.11.1779.

žena Katarina pl. Zengevall

- sin Filip, r.29.04.1815.- u.23.02.1901.⁴³

- sin Vatroslav, kr. zemaljski vrhovni liječnik, r.1840.- u.1916.

- sin Stjepan

- sin Emanuel

- sin Lujo Thaller, r. Osijek, 1891.- u. Zagreb, 1949.

- sin Aloisius Michael r. 20.09.1781.

Nakon Rovisa, u Požegi je tijekom prve polovine 18. stoljeća djelovalo nekoliko liječnika koji se u dokumentima nazivaju kirurzima i feldčerima. Prema matičnoj knjizi umrlih požeške župe sv. duha dana 21. studenoga 1729. godine umro je u Požegi "*chirurgus*"⁴⁴ Joannes Dietrich Drexel u četrdesetoj godini života.⁴⁴ Dva mjeseca kasnije u gradu je umro "*medicus*" Angelus Vanuchi u 56 godini života.⁴⁵ Obojica liječnika spominju se samo u ovoj matičnoj knjizi i o njima se ne zna ništa više.

230

VDG JAHRBUCH 2005

⁴⁰ Arhiv katedralne crkve sv. Terezije u Požeg (AST), Matična knjiga umrlih požeške župe sv. Duha (MKU) 1717.-1774. godine - "oriundus Carlostadio", umro 5. travnja 1769. (36 g.)

⁴¹ Mirko Krajević, "Ljekarništvo u Požegi od osnutka prve javne apoteke do danas", u: Požega 1227.-1977.

(urednik: Ive Mažuran), 513.

⁴² Julije Kempf, nav. dj., 487.

⁴³ Julije Kempf, nav. dj., 388.

⁴⁴ AST, MKU 1717.-1774. - 21. studenoga 1929.

⁴⁵ AST, MKU 1717.-1774. - 23. siječnja 1930.

Prema matičnoj knjizi vjenčanih godine 1731. u Požegi se vjenčao kirurg Blasius Kuell s Terezijom Simonin.⁴⁶ Zapis u matičnoj knjizi jedini je poznati spomen ovog kirurga, pa nije poznato kakva je bila njegova kasnija sudbina. Iste godine vjenčali su se kirurg Franciscus Renatti i Anna Catharina Bukvain⁴⁷ Franciscus Renatti je sasvim sigurno umro prije 1738. godine jer se njegova žena te godine spominje kao udovica u dokumentima slavonske Zemaljske uprave.⁴⁸ Renatti se spominje u još nekim dokumentima, ali se iz tih dokumenata ne može saznati više o njegovom životu i radu.

Tih godina u Požegi je djelovao još jedan liječnik. Prvi puta se spominje 1727. godine kao "Joannes Schworz Felcser" u popisu katolika grada Požege koji je te godine napravio fra Andrija Benačić.⁴⁹ Schworz (Schwarz) je sasvim sigurno umro prije studenoga 1739. godine, jer se 10. studenoga 1739. godine u dokumentima Zemaljske vlade spominje "Catharina Schwarz verwittibte Contagions Feldtschererin aus Possegha".⁵⁰ Godine 1739. u Požegi se prvi puta spominje i

Dominic Brunner (Prunner) kao ranarnik.⁵¹ Brunner je prvi požeški liječnik koji se češće spominje u povijesnim izvorima, ali najvažniji dio njegove karijere nastupio je tek nakon epidemije kuge 1739. godine. Na temelju ovog pregleda imena poznatih liječnika može se sa sigurnošću tvrditi da su tijekom dvadesetih i tridesetih godina 18. stoljeća u gradu djelovala šestorica liječnika. Njihova prezimena otkrivaju da su ti liječnici bili talijanskog i njemačkog porijekla, ali su spomenuti izvori jedini dosad pronađeni dokumenti o njima, pa je naše znanje o njihovom djelovanju još uvijek oskudno.

Velik preokret u životu Požege izazvala je kuga koja je u gradu trajala od ljeta do zime 1739. godine i poubijala 798 stanovnika grada. Prema pismu jednog slavonskog svećenika iz toga doba skrb o bolesnima vodili su u Požegi samo jedan doktor i jedan feldčer koji su se brinuli o oboljelima, vizitirali "a Domo ad Domum" i vodili oboljele u privremenu kužnu bolnicu.⁵² Sasvim je sigurno da je feldčer bio Dominik Brunner koji je u Požegi živio i radio još dugo nakon epidemije. Ime doktora ostaje nepoznanica, jer se za većinu prije spomenutih požeških liječnika zna da su umrli prije izbijanja epidemije.

Terezijanske reforme i uvođenje

Generale Normativum Sanitatis 1770. godine

Mada je epidemija kuge 1738. i 1739. godine poharala najvažnije slavonske gradove, Osijek i Požegu, tijekom te epidemije se pokazalo da sustav sanitarnih

231

VDG JAHRBUCH 2005

⁴⁶ AST, Matična knjiga vjenčanih (MKV) 1717.-1799. - 2. srpnja 1731.

⁴⁷ AST, MKV 1717.-1799. - 10. rujna 1731.

⁴⁸ *Rješenja Zemaljske uprave*, 144., 230. i 278.

⁴⁹ Fra Miljenko Holzleitner, "Popis katolika požeške župe (1727.-1741. i 1752.)" u: *Fra Luka ibrišimović i njegova doba* (zbornik radova), Jastrebarsko 2001., ur: Filip Potrebica, 287.

⁵⁰ *Rješenja Zemaljske uprave*, 188.

⁵¹ Isto, 315.

⁵² Pismo Nikole Šimunovića pisano 5. kolovoza 1739. biskupu Franji Klobušickom - Janko Barlé, "Još nekoliko podataka o kugi 1739. i god 1743.-45.", *Liječnički vjesnik*, 1912, br. 34(1), 6.

komisija i sanitarnih kordona može prilično uspješno obraniti širu regiju od kuge, jer je većina slavonskih mjesta ipak ostala zaštićena. Zato su na bečkom Dvoru odlučili nastaviti usavršavanje postojećeg zdravstvenog sustava. Po uzoru na središnju Dvorsku sanitarnu komisiju i u Slavoniji je osnovana stalna zemaljska sanitarna komisija, ali još uvijek nije poznato kada je ta komisija zaista osnovana. Najstariji poznati povijesni izvori potvrđuju da je stalna Slavonska sanitarna komisija postojala 1760. godine. Prema tim izvorima komisija je bila sastavljena od po jednog predstavnika svake slavonske županije i od predstavnika vojne vlasti u slavonskim pukovnijama, a stalni član je obavezno bio i stožerni liječnik (*Staabs Medicus*, *Staabs Doctor*), koji je davao stručna mišljenja.⁵³ Novi korak u razvoju zdravstvene zaštite na području čitave Banske Hrvatske, pa i Slavonije predstavljalo je osnivanje Hrvatskog kraljevskog vijeće 1767. godine. Unutar toga vijeća osnovana je također sanitarna komisija, zadužena za područje hrvatskih županija i dviju banskih pukovnija. Hrvatska sanitarna komisija je trebala biti u stalnom kontaktu sa susjednom slavonskom komisijom, a obje su morale stalno podnositi izvješća Dvorskoj sanitarnoj komisiji u Beču. Sustav sanitarnih komisija uspostavljen je kao preduvjet za provođenje ostalih mjera zdravstvene zaštite, a u Hrvatskoj i Slavoniji je igrao posebnu ulogu zbog sanitarnog kordona koji je osnovan uzduž osmanlijsko-habsburške granice radi sprječavanja prodora stočnih i ljudskih epidemija, posebice epidemije kuge.

Značajne mjere zdravstvene zaštite uveo je Gerhard van Swieten, savjetnik Marije Terezije, koji je reorganizirao bečki Medicinski fakultet i sustav zdravstvene zaštite na prostoru čitave Monarhije. Njegovo najveće djelo bio je Opći zdravstveni zakon (*Generale Normativum Sanitatis*) donesen 1770. godine koji je regulirao sve zdravstvene mjere na području Habsburške Monarhije. Taj je zakon odredio da medicinsko osoblje mora proći određeno školovanje (županijski i gradski fizici su trebali imati završen medicinski fakultet, a ranarnici i babice su trebali položiti ispit iz djelatnosti kojom su se bavili također od medicinskih fakulteta). Osim toga *Generale Normativum Sanitatis* je također propisivao da svaka županija i veći grad trebaju imati svoje županijske i gradske fizike, odnosno liječnike. Zanimljivo je da su dvije trećine toga zakona posvećena Sanitarnom

kordonu, što dokazuje da je sanitarni kordon bio najveći poduhvat zdravstvene zaštite u Monarhiji, a i u Europi je bio jedan od najvećih i najboljih, ako ne najveći i najbolji postojeći sanitarni kordon. Upravo zbog velike važnosti Kordona Slavonija je tijekom sljedećih desetljeća bila u središtu interesa Dvorske sanitarne komisije. Opći zdravstveni zakon riješio je u cijelosti i pitanje osnivanja i djelovanja zemaljskih zdravstvenih komisija. *Generale Normativum Sanitatis* propisivao je da svaka Zemaljska vlada (*Landes-Regierung*) mora osnovati sanitarnu komisiju u čijem će sastavu uz političke predstavnike biti i školovani liječnici. Isti propis važio je i za Vojnu krajinu. Te su se komisije trebale redovito sastajati svakih 8 dana, a po potrebi i češće. Na svojim su sastancima članovi sanitarne komisije trebali

232

VDG JAHRBUCH 2005

⁵³ Prothocollum Commissionis Sanitatis die 23. Nov. 1762. – Franciscus Xav. Linzbauer, nav. dj., 392.

raspravljati o zdravstvenim pitanjima, te o svim problemima i odlukama obavještavati središnju Dvorsku sanitarnu komisiju u Beču.⁵⁴ Prema *Generale Normativum Sanitatis* u u Slavoniji je potvrđeno djelovanje Slavonske sanitarne komisija sa sjedištem u Osijeku i jurisdikcijom nad trima slavonskim pukovnijama i trima županijama. Pored Slavonske sanitarne komisije u Hrvatskoj su djelovale još dvije sanitarne komisije: Karlovačka sanitarna komisija bila je zadužena za područje Karlovačkog generalata, a za ostatak Hrvatske bila je zadužena Hrvatska sanitarna komisija na čelu s hrvatskim banom kao predsjednikom Kraljevskog vijeća u Zagrebu. U Ugarskoj se za sanitarna pitanja brinulo Ugarsko namjesničko vijeće, mada su Temišvarski Banat i Erdelj imali svoje zasebne sanitarne komisije.⁵⁵ Sve su te komisije trebale međusobno biti u stalnoj korespondenciji, koja je posebice postajala važna u vrijeme izbijanja epidemija.

Požeški kirurzi kao članovi Prvog njemačkog ceha

Prvi njemački zdravstveni djelatnici bili su brojni ranarnici koji su s različitim regimentama dolazili i boravili na prostoru Slavonije. Kako su pojedini dijelovi pukovnija bili smješteni u brojnim gradovima širom Slavonije (Valpovu, Virovitici, Požezi, Pakracu, Orahovici, Našicama itd.) tako su s njima u ta naselja dolazili njihovi ranarnici, pa su ti vojni ranarnici, zvani i feldčeri (njem. *Feldscherer*), u mnogim slavonskim mjestima bili prvi zdravstveni radnici. Nakon prelaska u civilni život njemački su vojni ranarnici nastavljali svoj posao voditi kao obrt, po uzoru na srednjoeuropske kirurge-obrtnike. U većini zemalja Habsburške Monarhije briači, kirurzi i vojni ranarnici osnivali su vlastite cehove. U Slavoniji se to nije dogodilo jer su gradovi bili mali i u njima je djelovao mali broj liječnika. Isti je slučaj bio i u Požezi u kojoj kirurzi-obrtnici zbog njihovog malog broja nikada nisu imali svoj ceh.

Dva sačuvana popisa obrtnika – jedan županijski i jedan grada Požege – potvrđuju da je tijekom 18. stoljeća broj kirurga-obrtnika u Požeštini doista bio mali. Popis obrtnika Požeške županije iz 1773. godine pokazuje da je u čitavoj županiji te godine radilo samo 3 kirurga i jedan kirurški pripravnik.⁵⁶ Malen broj kirurga-obrtnika zabilježen je i u popisu grada Požege iz 1780. godine prema kojem su u gradu djelovala samo dva kirurga i dva pripravnika kao "*Chyrurgi et Tonsores*".⁵⁷

Sačuvani dokumenti požeških cehova pokazuju da su požeški kirurzi-obrtnici bili članovi Prvog njemačkog ceha od njegovog osnivanja 1774. godine.⁵⁸ Taj je ceh nosio tradiciju njemačkog obrtništva, pa su njegovi članovi bili i brojni drugi majstori čiji su zanati i tehnologije proizvodnje otkrivali njemačke korijene, kao što su pivari i njemački krojači. Članstvo požeških kirurga u njemačkom cehu može se

233

VDG JAHRBUCH 2005

⁵⁴ Franciscus Xav. LINZBAUER, nav. dj., 824.

⁵⁵ Isto., 836.-837.

⁵⁶ HDA, Hrvatsko kraljevsko vijeće, 1773. godina (mikrofilm Z 902)

⁵⁷ Julije KEMPF, nav. dj., 457.

⁵⁸ Filip Potrebića, *Obrt u gradu Požezi i Požeškoj kotlini*, Jastrebarsko, 2002., 33.

objasniti na nekoliko načina. Već je navedeni popis kužnih kirurga iz prve polovine 18. stoljeća pokazao da je veći dio tih kirurga-obrtnika u Slavoniji bio njemačkog porijekla. Osim toga, obrtnici koji su bili okupljeni u Prvom njemačkom cehu bili su poznati po svojoj visokoj stručnosti, čemu je svakako odgovarao i profil kirurga-obrtnika. Njemačko porijeklo većine kirurga ostvarilo je u Slavoniji

dominaciju njemačke "škole" medicinskih znanja, pa je kirurško zanimanje sasvim sigurno u to vrijeme bilo povezivano uz njemačke zemlje. Svi nabrojani argumenti pokazuju da je članstvo kirurga u Prvom njemačkom cehu bilo sasvim normalna stvar.

Primjer Dominika Brunnera otkriva i nešto o svakodnevnom životu požeških kirurga, Naime, njegova žena Marija udala se ubrzo nakon njegove smrti za nekog Maksimilijana koji je također bio kirurg, a i jedna Brunnerova kći udala se također za kirurga što pokazuje da su kirurzi bili međusobno čvrsto povezani i da su se te veze utvrđivale sklapanjem brakova unutar strukovne zajednice.

Dominik Brunner je požeški kirurg o kojem još najviše znamo, jer je dugo živio i djelovao u Požegi. Ostali njemački kirurzi u gradu su živjeli i djelovali mnogo kraće i o njima znamo samo neke fragmentarne podatke. Primjerice, godine 1762. prvi se puta u Požegi spominje Christian Rudolff, koji se u dokumentima spominje kao gradski kirurg (*chirurgus Civitatis*).⁵⁹ Godine 1765. spominje se Franciscus Bishoff koji je te godine oženio Mariju Tereziju Cimerin.⁶⁰ Godine 1768. spominje se po prvi puta Thomas Joseph Kornpichler, još jedan požeški kirurg, koji je te godine (26. rujna 1768.) oženio Anu Schwarzmännin. Za Kornpichlera još znamo samo to da je umro 1771. godine.⁶¹

Prezimana navedenih požeških liječnika navode na zaključak da se radi o ljudima njemačkog porijekla. Neki sačuvani izvori potvrđuju takav zaključak. Primjerice, iz godine 1769. sačuvan je jedan dokument s popisom unutrašnjeg i vanjskog senata grada Požege. Taj je dokument važan jer otkriva porijeklo mnogih važnih građana Požege iz toga vremena. U dokumentu se spominju i navedeni požeški kirurzi Christian Rudolff i Dominicus Brunner. Uz njihova je imena zapisano "civis Germanus" što je čvrst dokaz da su obojica došla iz Njemačke.⁶² Određena etnička samosvijest i povezanost njemačke zajednice vidljiva je iz ženidbenih veza njemačkih stanovnika Požege koji su se često ženili s pripadnicima/cama iste etničke skupine. To se može potvrditi i na primjeru ženidbenih veza požeških kirurga. Prema sačuvanim izvorima znamo da se Christian Rudolff oženio s Marijom Elizabetom Kumbe, Franciscus Bishoff s Marijom Terezijom Cimerin, a Thomas Kornpichler s Anom Shwarzmannin. Iz djevojačkih prezimena njihovih žena može se zaključiti da su one također bile njemačkog porijekla.

234

VDG JAHRBUCH 2005

⁵⁹ AST, MKV 1717.-1799. - 2. travnja 1762.

⁶⁰ AST, MKV, 1717.-1799.

⁶¹ AST, MKU 1717.-1774.

⁶² MOL, mikrofilm br. 28370, fol. 227

Iz ovih bi se podataka moglo zaključiti da su se njemački kirurzi u Požegi družili i ženili samo unutar njemačke zajednice. Međutim, ženidba s pripadnicima iste etničke zajednice nije bila pravilo ni među požeškim kirurzima njemačkog porijekla, a niti među drugim njemačkim obrtnicima. To potvrđuje primjer Antuna Roppa, kirurga koji je iz Slavenskog Broda 1772. godine doselio u Požegu gdje se vjenčao s Marijom, kćerkom Šimuna Mecića, a nakon njene smrti 1776. godine oženio se po drugi puta s Marijom Šimić.⁶³ Ropp je godinama radio kao liječnik u Požegi, pa Julije Kempf spominje da je još 1809. godine zajedno s Johannesom Graffom radio kao požeški liječnik.⁶⁴ Navedena imena požeških kirurga-obrtnika pokazuju da su oni tijekom 18. stoljeća bili uglavnom njemačkog porijekla. Uz kirurge-obrtnike u Požegi su djelovali i liječnici koji su završili medicinski fakultet, pa su kao takvi nosili titulu doktora medicine. Etnička pripadnost doktora medicine, ponovno otkriva utjecaje pojedinih medicinskih fakulteta, odnosno medicinskih "škola" na naše krajeve.

Kraj dominacije talijanskih doktora medicine

krajem 18. stoljeća

Na županijskoj sjednici 1745. godine veliko je vijeće Požeške županije odlučilo da se otvori mjesto županijskog fizika (doktora).⁶⁵ To je bila još jedna u nizu mjera koje je inicirao bečki Dvor, a provodila lokalna uprava. Sve do 1770-ih godina županijski fizici u Požeškoj županiji bili su uglavnom Talijani, što svjedoči da je pored njemačke, na razvoj zdravstvene zaštite u Slavoniji velik utjecaj imala i talijanska prisutnost. Znamo da je 1750. godine požeški županijski fizik bio Talijan

Franciscus Raimundi pa je on bio vjerojatno prvi požeški županijski fizik.⁶⁶ Za Raimundija nije poznata niti jedna potvrda da je imao doktorsku titulu, ali je to sigurno za Franciscusa Volusija, Raimundijevog nasljednika na toj funkciji, jer se u izvorima uz njegovo ime često pojavljuje titula *Doctor et Medicus Inclyti Commitatus Possegae*. Tako je Volusi prvi liječnik za kojeg se zna da je u Požeškoj županiji nosio titulu doktora medicine.⁶⁷ Nakon 1750. godine poznati povijesni izvori dulje vrijeme ne spominju požeškog županijskog fizika sve do godine 1768. kada se za to mjesto javio Joannes Antonius Maria Catinelli, plemić iz Poreča u Istri, koji je studij medicine završio u Padovi. Kao potvrdu svojeg stručnog znanja Catinelli je priložio potvrdu ("Attestatum") s detaljnim opisom studija, koji su potpisali padovanski notar i profesori padovanskog Medicinskog fakulteta.⁶⁸ Catinelli je zaista uspio dobiti mjesto županijskog liječnika i taj je posao obavljao dugi niz godina.⁶⁹ Tako se sa sigurnošću može tvrditi da su već od 1750. godine u

235
VDG JAHRBUCH 2005

⁶³ AST, MKV 1717.-1799. – 19. prosinca 1776.

⁶⁴ Julije Kempf, Požega, 249.

⁶⁵ Tomislav Vuković, "Razvoj medicine u Požeškoj kotlini", u: Požega 1227.-1977. (urednik: Ive Mažuran), 506.

⁶⁶ Prvi puta se spominje 1750. godine - HDA, Požeška županija, Congregationalia, kut. XLIX (1746.-1754.), sjednica rujan 1750.

⁶⁷ AST, MKV 1717.-1799. – vjenčao se s Ceciliom pokojnog Petra Lerschenspergera 11. veljače 1750. godine

⁶⁸ HDA, Požeška županija, Resc. Comit., kut. XLIII (1768.-1771.), No 8/1770.

⁶⁹ Dana 3. siječnja 1773. izabran je za građanina Požege, a umro je 19. travnja 1795. godine. - Lujo THALLER, Povijest medicine u Hrvatskoj i Slavoniji, 44.

Požeškoj županiji dužnost županijskog fizika vodili doktori medicine, a imena županijskih fizika i Catinellijev životopis pokazuju da je još tijekom druge polovine 18. stoljeća u našim kontinentalnim krajevima bio snažan utjecaj talijanskih medicinskih fakulteta.

Nakon Catinellijeve smrti 1796. godine mjesto županijskog fizika preuzima Anton Pusak.⁷⁰ Međutim čini se da je Pusak vrlo kratko radio kao županijski fizik jer se krajem iste godine pojavljuje Matthaues Grusz, koji se kao županijski liječnik ("I. Cottus Posegani Chirurgus") spominje u zapisu o krštenju Tome Stjepana sinu Martina Ersekovicha, također kirurga i njegove žene Marije Musevich.⁷¹ Matija Grusz je također kratko radio na položaju županijskog fizika, jer je poznato da ga je već 1798. godine zamijenio Johannes Graff, čija je žena bila Elisabeta kći Karla Vinklera, požeškog građanina.⁷² Za Graff znamo da je u Požegi živio već od 1789. godine kao bolnički liječnik⁷³, a spominje se i 1820. godine kao "Xenodochii Inspector" zajedno s Josephom Prickelmayerom.⁷⁴ Grafa je godine 1799. na mjestu županijskog fizika zamijenio Josip Fergić, koji je tu dužnost obnašao sigurno do 1820. godine.⁷⁵ Izmjene liječnika na mjestu županijskog fizika pokazuju da su krajem 18. stoljeća talijanski doktori medicine polako zamjenjivani liječnicima iz njemačkih zemalja, ali su se već početkom 19. stoljeća pojavili i prvi hrvatski doktori medicine.

Među oskudnim podacima o životu požeških liječnika svakako zanimljivo mjesto zauzima njihova plaćenost. Problem financiranja županijskih i gradskih fizika bio je glavna prepreka poboljšanju zdravstvenih prilika. Prema platnoj listi ("*SHEMA SALARIORUM*") požeške gradske uprave iz 1782. godine u Požegi je gradski liječnik dobivao u to vrijeme 100 forinti godišnje plaće, što je bilo prilično malo u odnosu na mjesnog župnika (200 for.), gradskog suca (150 for.) i gradskog notara (200 for.).⁷⁶ Male plaće i opća ekonomska zaostalost Slavonije nisu privlačili liječnike iz drugih zemalja. Kasniji gospodarski razvoj doveo je do stvaranja vlastitog liječničkog kadra, što je još više zaustavilo doseljavanje stranih liječnika. Tako je malo-pomalo završila era stranih liječnika u Slavoniji.

ZAKLJUČAK

Nedostatak kvalitetnih povijesnih izvora predstavlja najveći problem u istraživanju zdravstvene skrbi u Slavoniji tijekom 18. stoljeća. Međutim, već sam popis liječnika koji je prezentiran u ovome radu pokazuje da su njemački liječnici u 18. stoljeću odigrali važnu ulogu u izgradnji sustava zdravstvene zaštite Požege i Požeštine. Uvjeti rada bili su jako teški, jer su opći uvjeti života bili zaostali, a

236
VDG JAHRBUCH 2005

⁷⁰ Tomislav Vuković, nav. dj., 507.

⁷¹ AST, MKK 1773.-1801. – 21. prosinca 1796.

⁷² AST, MKK 1773.-1801. – 23. ožujka 1798.

⁷³ AST, MKV 1717.-1799. – 1. studenoga 1789.

⁷⁴ Julije KEMPF, nav. dj., 362. – U istom popisu kao Physicus se spominje Josip Fergich. Očito je da je Physicus imao mnogo važniji status od "Xenodochii Inspector" jer su ovi imali placu od 30 forinti, a Fergich čak 300.

⁷⁵ Tomislav Vuković, nav. dj., 507.

⁷⁶ Julije KEMPF, nav. dj., 354.

nedostatak novčanih sredstava nije privlačio veći broj liječnika. Međutim, reforme Marije Terezije i van Swieten otvorile su vrata stvaranju zdravstvene zaštite koja će pratiti europske trendove. Provedba tih reformi u Slavoniju je stigla upravo preko njemačkih liječnika koji su uz svoje medicinsko znanje u Slavoniju donijeli i prosvjetiteljske ideje. Kirurzi-obrtnici i fakultetski školovani liječnici njemačkog porijekla donijeli su u Požegu iskustva i znanja stečena na njemačkim i austrijskim fakultetima, pa se može tvrditi da je slavonsko zdravstvo tijekom 18. stoljeća bilo pod snažnim utjecajem njemačke "škole" medicinskih znanosti. Taj utjecaj osjeća se sve do današnjih dana.

Ärzte und Apotheker deutscher Herkunft während des 18. Jahrhunderts in Požega

Mangel an qualitativen Geschichtsquellen stellen das größte Problem in der Forschung der Gesundheitswesen in Slawonien im 18. Jahrhundert dar. Aber, schon die Liste der Ärzte, die in dieser Arbeit präsentiert sind, zeigt, daß die deutschen Ärzte im 18. Jahrhundert eine wichtige Rolle in der Herstellung des Systems der Gesundheitsvorbeugung in Požega und Umgebung spielten. Die Arbeitsbedingungen waren sehr schwer, da die Lebensbedingungen zurückgeblieben waren und Mangel an Finanzmitteln zog eine größere Zahl von Ärzten gerade nicht an. Aber, die Reformen, die Maria Theresa und Van Swieten durchführten, öffneten die Türen der Gesundheitsvorbeugung, die die europäischen Trends folgte. Die Durchführung dieser Reformen kam gerade über die deutschen Ärzte nach Slawonien, die neben ihren medizinischen Kenntnissen auch ihre Aufklärungs Ideen nach Slawonien brachten. Kirurge-Handwerker und geschulte Ärzte deutscher Herkunft brachten ihre Erfahrungen und Kenntnisse, die sie auf deutschen und österreichischen Fakultäten erworben hatten nach Požega. Deswegen kann man sagen, daß das Gesundheitswesen in Slawonien während des 18. Jahrhunderts unter einem starken Einfluss der deutschen "Schule" der medizinischen Wissenschaften war. Diesen Einfluß spürt man bis zu den heutigen Tagen.

237

VDG JAHRBUCH 2005

Ivica ČOSIĆ-BUKVIN

Špenzle – doprinos obrtnika Nijemaca

u proizvodnji tradicionalne odjeće

Šokaca – Graničara u Cvelferiji, tj.

Brodskoj i Petrovaradinskoj pukovnji

GRANIČARI

Graničari 'rabri i veliki,
krv ste lili po Evropi svaki,
krv ste lili i carstvo branili
da bi zemlju i šume dobili.
Pješadinci, topnici, husari,
serežani, stražmeštri, kaplari,
svi su oni granicu čuvali
kad su s Turcim' davno ratovali.
Stotinu osamdeset godina
tandžare su na pleća metali,
sabljama su konje tiravali,
tak' su špenzle i zemlju ščuvali.

Ivica Čosić-Bukvin

Kada upotrebljavamo riječ *špenzle* ili *spencle* često puta ne znamo njezino pravo značenje. Izraz *špenzle* ili *spencle* dolazi u širu uporabu na prostoru Slavonske

vojne granice od 1808. godine, za dio gornje vojničke odore. Kao takav, izraz se sve do danas upotrebljava u jednom dijelu bivše Vojne granice, i to u bivšim satnijama: 10. Nimačkoj, 11. Županjskoj i 12. Drenovačkoj s pripadajućim selima. Isti se izraz koristi i u bivšoj Morovičkoj satniji. Na ostalom području slavonske Posavine (brodskom) upotrebljavaju se drugi izrazi, također i na vinkovačkom području. Danas ovaj prostor bivših satnija možemo opisati zemljopisno u ovim okvirima: županjsko-drenovačka Posavina, te nimačko-morovičko Pobosučje, ili sve zajedno - Spačvanski bazen. To cjelovito područje podijeljeno je 1945. godine te je od Morovića sve pripalo Vojvodini, tj. Srbiji. Na taj način je jedinstveni prostor Srijema podijeljen, a srijemski šokački puk razjedinjen. No sjećanje na prošle slavne vojničke dane i življenje u duhu srednjeeuropske uljudbe nije zaboravljeno niti izbrisano iz sjećanja naroda. Tradicija se održala uz sva negiranja i zatiranja, VDG JAHRBUCH 2005

239

sve do današnjih dana. U sastavu tih kulturoloških nasljeđa je i *špenzle* - *spencle*, koje treba sačuvati, obnoviti i predstaviti budućim naraštajima. Vladimir Anić i Ivo Goldstein u *Rječniku stranih riječi* (Zagreb: Novi Liber, 1999.) pod izrazom *spencerica* navode:

“1. Kratka muška dvoredna ili jednoredna jakna do struka, popularna u 18. stoljeću; 2. Ženska kratka jakna do struka s rukavima ili bez rukava popularna u 19. stoljeću; 3. engl. Spencer prema engl. lordu G. J. Spenceru 1758-1834.”

Nešto opširnije tumačenje izraza *špenzle* daje Bratoljub Kljajić u *Rječniku stranih riječi* (Zagreb: Nakladni zavod MH, 1990.). Tako ondje stoji:

“Spencer, 2. mn. spencera, engl. (spencer po lordu Spenceru) - kratak kaput, seljački kratak (vuneni) kaput, isto i špenzle,-ta”. Iako je naziv strani, a došao je s dijelom *mundure* ili vojničkog odijela graničara, najprije 1764. godine kao *Rokel* (*rekla*), do danas je ostao taj odjevni predmet dio tradicije i kulturne baštine. Kako je tekao proces “povojničenja” stanovnika graničnih slavonsko-srijemskih zemalja (poslije oslobođenja od 150-godišnje turske vladavine i ustroja granice na Savi 1701. godine) i s tim u svezi raznih poboljšanja i preustroja navedenoga prostora i pučanstva, tako je tekao proces oblikovanja svijesti te društvenog i privatnoga života graničara. Mnoge zapovijedi koje su pratile taj preustroj i zadirale u život stanovnika Granice, usmjeravale su graničare u pravcu čvrste vojne stege i posluha, na svim poljima življenja.¹

Pokraj svih odredaba, tako je i odredba o odijevanju bila jedna od prvih i stalnih koja je pratila graničare za sve vrijeme postojanja Granice i služenja u njoj (1701. – 1808.). Jedna od prvih uredbi o odijevanju jest ona iz 1700. i 1702. godine, tj. *Rezolucija cara Leopolda* kojom se graničarima dozvoljava da odlučuju o nabavi svoje odjeće.² U razdoblju Vojne granice (1735. – 1765.) dolazi do bitnih pomaka u odijevanju graničara. Tako dolaze u uporabu novi dijelovi, dok su pojedini stari modernizirani (*kalpak* i *dolama* ili *dolamica* koja dobiva bojane oznake na rukavima). Od nove *mundure* uvodi se *rekla* (*Rokel*). Ona je kod slavonskih graničara plave boje.

240

VDG JAHRBUCH 2005

Ivica Ćosić-Bukvin

¹ Ivica Ćosić – Bukvin, *Špenzle na strike* (Vrbanja, 2004.).

² Franz Stefan Engel, “Opis kraljevine Slavonije i vojvodstva Srema”, *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, knj. XIX., sv. III. (Novi Sad, 1971.).

Godine 1808. Carsko-Kraljevska generalna direkcija u Beču donosi nove uredbe o odijevanju graničara (one

slijede kao nastavak *Temelnoga krajiškoga zakona* od godine 1807.), koje će potrajati jedno duže vrijeme, ako ne i do samog razvojačenja. Uredbom od 23. kolovoza 1808. naređeno je da mrka bluza zamijeni dotadašnju bijelu. Uz mnoga mišljenja o tome zašto je došlo do izmjene boje vojničke bluze jest i ono o razlikovanju pojedinih graničarskih jedinica (formacija) austrijske vojske. Propisana odjeća sastojala se od kape (*Čako*), vojničke bluze (*Rokel, rekla*) od tamnoplave čoje, prsluka (*Leibel, lajbek, kamizol*) od bijele čoje, *čakšira* (*Beinkleide*) od plave čoje, opasača za *čakšire*, dva para donjega i gornjega rublja, radne bluze (*Kittel, Kitl*) od *cviliha*, jednoga para rukavica bez prstiju, platnene torbe za kruh, vratne marama (*Halsbindel*), kaputa od platna (*Furagiermutze*) i gornjega kaputa (*Mantel, Mantl, Šinjel*) koji je bio obve zan u ratnim prilikama.

Brodaska pukovnija je također usvojila odredbe iz 1808. godine, tako da je prihvatila novu odoru, koja se sastojala od modrih (plavih) *čakšira*, mrke bluze (*rekla*) i bijeloga prsluka (*kamizol*). Ovakva odjeća nosila se sve do 1849. godine. Za razlikovanje pukovnija uz ustaljene oznake uvedena je bijela ili žuta dugmad. Od godine 1808. uniforma (oprava, *mundir, mundura*) nije se više razlikovala u boja ma niti u primjeni za rat ili mirnodopsku službu. Samim tim ukinuta je "domaća mundura"; kako naredba kaže "u buduće montura Graničara u miru kod kuće, osim telećaka i gornjeg kaputa, treba da se sastoji od istih delova i štofa i da bude iste boje kao ona na bojnopolju." Domaće sukno, prozvano *gunjac* po haljetku koji se izrađivao od toga materijala za opravu, nije se više upotrebljavalo; u zamjenu za njega uvedena je čoja koja je bila za svu vojsku propisana. Mrka boja nove vojničke bluze bila je naslanjanje na tradicionalnu mrku boju *gunjca* i nastavak jedne graničarima prihvatljive uobičajene navike odijevanja iz vremena domaće *monture*. Znatne promjene u kroju i obliku doživjela je jedino vojnička bluza (*rekla*) koja je bila nešto duža, tako da je dopirala do polovice butina (na stražnjoj strani

241

VDG JAHRBUCH 2005

Vojnička bluza

(*Röckel*) Graničara,

60-te godine XVIII

stoljeća.

Vojnička bluza (Röckel) austrijske vojske

i Graničara, 80-te godine XVIII stoljeća.

(*Zbirka HMV*)

izgledala je poput fraka), a naprijed je završavala u visini struka. Vojnički oblik fraka nazivao se *spencer*, koji je naprijed išao do struka, a nazad se spuštao znatno niže. Ovaj haljetak je imao i nešto višu *jaku*, ispod koje je vrat obavijala crna marama. Ovakve varijante fraka, inače popularnog u europskom građanskom kostimu u prvoj polovici XIX. st., u austrijskoj vojsci su najprije prihvatile njemačke i mađarske postrojbe, a od 1808. godine i graničari, koji su joj dali svoj lokalni naziv *spencerica*. Tim promjenama graničarska vojna odjeća (uniforma) napušta dotadašnja folklorno-narodna obilježja i postaje dijelom europskoga vojnoga usmjerenja u odijevanju.³ Proglašenjem *Temelnog zakona* za Vojnu granicu (1807.) i njegovim stu panjem na snagu, većih društveno-vojnih preustroja

(zakonodavnih) nema, sve do ratnih godina 1848./1849. i novog zakona o Granici koji je donesen 1850. godine.⁴

Odmah iduće godine, tj. 1808., dolazi do nekoliko vojnih i teritorijalnih uređaba donesenih od komisije u čijem radu aktivno sudjeluje i generalni direktor za Vojnu granicu, nadvojvoda Ludwig. Tada dolazi do kompletiranja Brodske i Petrovaradinske pukovnije (tako kompletirane pukovnije ostaju sve do razvojačke nja godine 1873.). U dokumentu datiranom nadnevkom "12. junij 808" pod brojem 1/13 1808. u posjedu HDA u Zagrebu, iz građe SGK, predlaže se i daju naputci u svezi s teritorijalnim uređenjem obiju pukovnja.

Uređenje se odnosilo na granična područja obiju pukovnja, tj. na četiri sela spačvansko-bosutskoga područja koja su pripadala do tada Brodskoj pukovniji, a vraćena su Petrovaradinskoj pukovniji i šest sela Petrovaradinske pukovnije (drenovačke Posavine) koja su konačno i vojno pripojena Brodskoj pukovniji. U dokumentu se ukratko kaže: "Prijedlog brigadama u Mitrovici i Vinkovcima o primjere noj podjeli Satnija na području Brodske graničarske pukovnije (prilog) i za vraća nje četiri sela, Mala Vašica, Batrovci, Lipovac i Adaševci iz Brodske u Petrovaradinsku pukovniju, i šest sela Drenovci, Gunja, Jurići, Račinovci, Vrbanja, Soljani iz Petrovaradinske u Brodsku pukovniju".

Tada biva ustrojena XII. Drenovačka satnija (Cvelferija, što se zadržalo do danas) sa sjedištem satnije u Drenovcima, a u sastavu 7. Brodske pješačke pukovnije.⁵

Mislim da su dva ključna trenutka u odijevanju graničara bitno utjecala na zadržavanje *rekle* tj. *špenzleta*, u životu graničara do danas. Jedan od tih je produžavanje vijeka trajanja mirnodopske odore, a drugi zadržavanje iste po isteku službe. Tako je dolazilo do toga da je u istoj zadruzi bilo po nekoliko odora izvan vojne uporabe i nekoliko osoba koje su ih nosile, zatim su stizali i novi dijelovi nabavljani i od *liferanata* i trgovaca, u pojedinim slučajevima i prekrajani u samoj zadruzi. Noseći tako pojedine dijelove odore u svakodnevnom životu i komunikaciji izvan sela i satnije s prepoznatljivim pukovnijskim i satnijskim oznakama

242

VDG JAHRBUCH 2005

⁴Desanka Nikolić, "Odevanje graničara Vojne krajine u XVIII i XIX stoleću", *Srpski etnografski zbornik SANU*, knj. 91 (Beograd, 1978.)

⁵Mirko Valentić, *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1848-1881* (Zagreb, 1981.).

⁶Hrvatski državni arhiv, Fond Slavonska General-komanda, dok. 1/13, 1808.

graničari su odoru (isluženu-službenu) uveli u svakodnevni život. Tako su *reklu* - *špenzle* na kojoj su bile oznake pripadnosti satniji i pukovniji, usvojili s "vrimenom" kao odjevni predmet koji postaje i folklorni.⁶

Zbog specifičnosti vojničkog života i organizacije kućnih zadruga te vojničke stege, obrt se u Vojnoj granici slabo razvijao. Slabo tržište nije omogućavalo da se robna obrtnička proizvodnja razvija, te je stoga i obrt zaostajao u svom razvoju. Vojne vlasti su stoga naseljavale obrtnike izvan Granice, ali sa slabim uspjehom, zbog posebnih uvjeta života u Granici. Tako je još 1817. godine u Slavonskoj granici dolazio jedan obrtnik na 95 ljudi, što je bio i najpozitivniji odnos, nasuprot trima ostalim područjima Banske, Varaždinske i Karlovačke granice. U isto vrijeme u paoriji (provincijalu) dolazio je jedan obrtnik na 89 ljudi. Krajem 1850.-tih godina te početkom 1860.-tih, u petrovaradinskoj pukovniji nalazila se gotovo polovica svih obrtnika i tvorničara u usporedbi s brojem tvorničara i obrtnika u svih 10 pukovnja Hrvatsko-slavonske

krajine.⁷ Stoga začuđuje što nitko od brojnih trgovaca, obrtnika i industrijalaca iz Petrovaradinske pukovnije nije sudjelovao na izložbi u Zagrebu 1864. godine. Trgovci i obrtnici u Srijemu (paorskom dijelu i graničarskom dijelu) u većini su slučajeva naseljeni Nijemci i Česi.⁸

Naseljavanje Nijemaca odvija se tijekom 18. stoljeća uglavnom u tri vala. Prvi val koji se naziva karolinškim (po caru Karlu VI.), traje od 1711. do 1740. godine; drugi val, tzv. terezijanski (po carici Mariji Tereziji) trajao je od 1744. do 1768. godine; treći val doseljavanja događa se 1782. do 1787. godine, za vrijeme cara Josipa II, i naziva se jozefinskim.

Treći val je ujedno i najveći od svih dotadašnjih. Naseljenici bivaju većinom raspoređeni u novoosnovana sela, te dobivaju državnu pomoć u raznim potrepnostima, potrebitim za početno življenje u novoj sredini, a kasnijih godina to otplaćuju državi ili posjednicima.

243

VDG JAHRBUCH 2005

Dio sa Špenzleta

Antuna Galović - Milakić

©Zapažanje autora.

⁷Rudolf Bičanić, *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji (1750-1860)* (Zagreb, 1951.).

⁸Ivica Čosić – Bukvin, "Graničarke iz Vrbanje na Prvoj dalmatinsko-hrvatsko-slavonskoj izložbi u Zagrebu 1864. g.", *Revija Đakovački vezovi* (2003.).

Do godine 1781. uglavnom su naseljavani Nijemci katoličke vjere, da bi od spomenute godine naseljavanje bilo dopušteno i protestantima. Naseljenici se uglavnom još uvijek zadržavaju i koncentriraju svoja naselja u Bačkoj i Banatu, odakle idućih desetljeća sve više odlaze u pravcu Srijema i Slavonije. Njemački kolonisti su u Srijem naseljavani na dva područja: istočni dio Srijema oko gradova Zemuna, Nove Pazove i Indije te zapadni dio oko Rume, Mitrovice, Vinkovaca i Vukovara (u to su vrijeme sadašnji hrvatski dio Srijema i vojvođanski dio Srijema jedna teritorijalna cjelina, sve do 1945.).

Tijekom sva tri vala doseljavanja došlo je oko 20-tak tisuća obitelji na spomenuta područja. Prvi značajniji broj njemačkih doseljenika u Srijemu tj. spomenutim gradovima, bilježi se 1770.-tih godina, a u Novoj Pazovi, Novim Banovcima, Rumi i u Novom Slankamenu nešto kasnije, tj. od početka 19. stoljeća.⁹

Razvojačenjem Vojne granice 1873. godine, te nestajanjem vojničkog načina života (usmjeravanoga u pravcu odanosti, poslušnosti i zadružnom načinu življenja, strogim vojnim zapovijedima na svim poljima življenja) nestaje svih onih obveza koje su graničari morali ispunjavati u svom vojničkom životu. Takoreći, preko noći se jedan svijet urušio, ostavljajući iza sebe samo poneke tragove, u predaji, govoru, ponašanju i općim normama života, te odijevanju, koje su bivši graničari ponijeli u novi civilni život (od kojih su još i danas određene pojedinosti manje ili više prisutne). Osim navedenih ostavština iz vremena Granice, ima još niz detalja koje u prvom trenutku i ne povezujemo s vojnim životom naših predaka. Udaljavanjem od toga vremena, sve više se gubi i nestaje duh 170-godišnjega graničarskog života i opstojnosti Vojne granice na ovim prostorima. Protekla vremena, od 1918. do 1990. godine, osim dva kratka razdoblja, 1938.-1941. i 1941.-1945. (što je za ovo drugo razdoblje, tj. NDH, i upitno zbog svih političkih, gospodarskih i vojnih postavki i ostalih društvenih zakonitosti i odrednica Pavelićeve politike i poslušnika, pukovničkih "rasova" te isključivanja i stavljanja u drugi plan domobranstva i umjerenih političkih opcija HSS-a), nisu bila sklona graničarskom puku i njegovoj stoljetnoj folklornoj i ostaloj tradiciji. Zatirači hrvatsko-slavonsko-srijemskog puka skoro su 80 godina nastojali izbrisati tragove srednjoeuropske uljudbe iz života graničarskog puka na svim razinama opstojnosti. Kao što je razvidno, uspjeh je bio samo djelomičan, s *pobalkanjenjem* pojedinih grupa nesavjesnih i labilnih malograđana, ali naroda spomenutoga nikada.¹⁰

Nasuprot negativnostima do danas se u graničarskom puku Brodske i dijelu Petrovaradinske pukovnije zadržao jedan relikv iz graničarskog života, tj. vojne odore ili *mundure*, koji je još 1764. godine uveden u odijevanje graničara kao *Rockel* (*rekla* – gornja vojnička bluza), da bi svojom nešto drugačijom izvedbom 1808. godine dobio ime *Spencer - spencerica*, te do danas živi u folklornoj tradiciji, pod imenom *špenzle, spencle, jankle, jankel, ćurak, ćurakle*, te *rekla* ili *reklja*. Iako su

244

VDG JAHRBUCH 2005

9 Ivice Ćosić-Bukvin: "Doseljavanje Nijemaca u Srem tijekom 18. i početkom 19. stoljeća", Znanstveni skup Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu, Požega 24/26.10. 2003.

10 Zapažanje autora.

poneki od ovih izraza u prvobitnom svom značenju označavali u 19. st. i neke druge gornje odjevne predmete u vojnom odijevanju i izvan njega, njihovim nestankom izraz se udomaćio za kratki *štrikani* kaput s raznim geometrijskim bojanim oznakama, od iznad Sl. Broda do ispod Morovića, te i u pojedinim dijelovima *paorije* (civilne Hrvatske), tj. bivše županije Srijemske i šire (oko Đakova). Još i danas taj sada vuneni jesensko-zimsko-proljetni kraći ili duži haljetak (idući od brodske Posavine prema morovićkom Pobosuću sve duži) i raznobojni, te likovno i oblikom ukrasa (geometrijskim izvedbama) različit, odaje pripadnost svojih vlasnika ovoj ili onoj satniji i pukovniji (pukovnijske različitosti mogu zamijetiti samo dobri poznavaoци folklorne baštine i pojedinci iz puka upućeni u tu problematiku). Današnja je izvedba toga štrikanog odjevnog predmeta oko Broda i Vinkovaca kraća je, s raznim motivima i ukrasima na sebi. Na području bivših satnija: 10. Nimačke (bivše Komletinačke), 11. Županjske (bivše Bošnjačke), 12. Drenovačke (bivše pukovnije Petrovaradinske) i Morovičke, te dijelom i ostalih srijemskih sela oko Šida i onih bližih Vukovaru ili *Kovaru* izvedba *špenzleta* je *varadinska* ili s takozvanom *mitrovačkom šarom*, tj. Srijemska Mitrovica je bila zapovjedno mjesto Petrovaradinske pukovnije, a satnije označene kao bivše s pripadajućim selima (izuzev Bošnjačke, tj. Županjske) pripadale su toj pukovniji i tom zapovjednom mjestu dugi niz godina (koje je zacijelo obilovalo mnogim zanatlijama doseljenim iz njemačkih zemalja). Ne mogu potvrditi jesu li u prvim desetljećima poslije razvojačenja Granice majstori *štrikeri* u Mitrovici, Šidu, Nijemcima, Vrbanji, Drenovcima, ili Županji, a zasigurno i Vinkovcima, proizvodili *špenzleta* s toliko šara (*strika*) koliki je broj imala satnija iz koje je naručilac, bivši graničar, dolazio: za satniju Županjsku s 11 šara, Nimačku s 10 šara, Drenovačku s 12 šara i Morovićku slično ovome te s nekolicinom osnovnih boja koje su bile drukčije poslagane i imale negdje šire, a negdje uže strike ili šare. Nestajanjem pletačko - *štrikerskog* obrta poslije 1930.-tih godina, sva proizvodnja ostaje na vrbanjskim *štrikerima* (jedino se *špenzleta* proizvode za širu okolicu još u Vrbanji i to s dvanaest šara). Danas se na opisanom prostoru nose samo *špenzleta* s 12 šara, s tu i

245

VDG JAHRBUCH 2005

Prid "Prid starom školom" 1938. S liva na desno: Jakša Jelović, Stipa Ćosić – Andrić, i Mija Bradić iz Vrbanje, u Vrbanjskim (cvelferskim) špenzletima s "ružama i grbom"

tamo, na nekolicini starijih *špenzleta*, drugačijim rasporedom boja, a i debljina strika (šara) je drugačija. Na svim novijim primjercima *špenzleta* (od 1930.-tih) ima različitih boja, od kojih su 4 iste, ponavljaju se po dvije, što znači ukupno 12 boja (znači ima samo osam različitih). Dvostruke (duple) boje koje se ponavljaju na cvelferskim *špenzletima* i novijim u okolici (spačvansko-bosutskom prostoru) su ove; tamnonarančasta, bijela, crvena i plava (podloga tj. temeljna boja, samog *špenzleta* je tamno-plava i podsjeća na bivši *gunjac*). Po dosadašnjim

istraživanjima te ovdje ranije opisanim dijelovima vojne odore, mislim da su ove boje bile i glavne boje oznaka pripadnosti na *mundirima* i za vrijeme Petrovaradinske pukovnije te i pripadanja Brodskoj pukovniji, uz neke izmjene tijekom desetljeća postojanja pukovnija i Granice. Ostale četiri boje su: ružičasta, crna, žuta i zelena.

Morovička špenzleta imaju također osam različitih boja, od kojih se četiri ponavljaju. Boje su nešto drukčije poslagane ako *špenzleta* nisu pravljena u Vrbanji te nema zelene, a postoji svjetlo plava boja. Boje su poslagane tako da su četiri gornje i četiri donje iste. Na cvelferskim špenzletima na kragni (zavratku) ima osam boja, tj. sedam različitih, s tim da se crvena ponavlja kao obrub oko čitave kragne, te se spušta do visine prsa. Od osam navedenih boja nedostaje samo zelena. Mislim da su *špenzleta* ostala u uporabi i iz vojne odore ušla u civilno odijevanje najprije stoga što je odora ostajala bivšim vojnicima, a i zato što joj je bio produžen vijek trajanja te se prekrajala i dotjerivala, kod krojača i u zadrugama, a i stoga što su je jedno vrijeme graničari mogli kupiti kod *liferanata* i trgovaca. Jedan od razloga je i taj što su njemački majstori *štrikeri* ili pletači počeli proizvoditi rekle za graničare po narudžbi (zanimljivo bi bilo saznati kada je ta proizvodnja počela i kada je uzela maha. Zacijelo onda kada su vojničke *rekle*, već pohabane (stare i poderane), tj. dotrajale, pomalo nestajale iz odijevanja. Postoji još jedan razlog ostanka i prihvaćanja *špenzleta* u tradiciji i običajnoj kulturi starosjedilaca, pravoužitnika, a to je da pokažu da su različiti od ostalih *paora* i *Rvata*, koji su bili nečije sluge ili poniznici županijski, a ne s "kolina na kolino" vojnici sa svim pravima i povlasticama te plemićkim zasluženim titulama i časničkim činovima stečenim u ratu ili po školovanju i mogućnostima školovanja za župnike (*paroke*) i učitelje (*meštire*) te su mogli ići u časne službe lugarske (*feštire*). (Po seoskoj predaji zadnji dio vojničke graničarske odore tj. plave hlače (*čakšire*) nosio je u Vrbanji jedan iz članova zadruge Čosić-Tomini još oko I. svjetskog rata).

U selima koja su nekada pripadala pod zapovjedništvo bivše satnije u Nijemcima br. 10, upotrebljava se izraz *špencler*, a ono je veoma slično svojom izvedbom ostalim *špenzletima* u okolici. U okviru bivše 10. Nimačke satnije nošena su *špenzleta* (pravljena prije 1930.-tih) slična cvelferskim, ali ipak različita po broju *strika* i donekle po rasporedu boja.¹¹

Dajući pregled tvrtki od sredine 19. stoljeća do sredine 20. stoljeća, u svojoj knjizi *Tvrtke u istočnoj Hrvatskoj* Stjepan Sršan u poglavlju *Tekstilna proizvodnja*, 246

VDG JAHRBUCH 2005

¹¹ Zapažanje autora uslijed dugogodišnjeg istraživanja tradicijske baštine Istočne Slavonije i Srijema.

navodi i neke pletačke obrtnike, tj. čarapare (*štrikere*). U popratnom, tj. uvodnom, tekstu na jednom mjestu kaže: "Radile su tek manje obrtničke radionice, da bi se istom početkom 20. stoljeća počeli razvijati veći industrijski pogoni." Dajući tako pregled mnogobrojnih tvrtki (koje su po autorovoj klasifikaciji razdijeljene u 13 podvrsta u proizvodnji tekstila), autor navodi i čarapare (*štrikere*) u pojedinim mjestima određenih godina. Tako se spominje: S. Belian, čarapar, Đakovo, utemeljeno 1901. (6 radnika); Ivan Neuberger, čarapar, Vinkovci (5 radnika); Ivan Bauer, čarapar, Vinkovci, 1922.; Ivan Essert, čarapar, Vinkovci, 1922. Zatim čarapari u Vukovaru 1922. godine Ivan Kovačević (6 radnika), Josip Bell, Petar Eibek, Mijo Hofman, Lajoš Kozler i Josip Minković. (Poneki od ovih majstora spominju se u raznim evidencijama kao oni koji su proizvodili *špenzleta*, npr. Belian, Neuberger, Essert itd.) Autor dalje za *štrikere* - pletače kaže "čarapara je bilo u Šidu, Mitrovici, Iloku, Rumi, Indiji".¹²

Iz izvješća o blagajničkom stanju Obrtničkog zbora u Drenovcima može se iščitati sljedeće: po svim stavkama izvješća (njih pet) zbor ima 1.464 forinte u blagajni, potpisani predsjednik je Žaver(ija) Su ? (nečitko). Isto izvješće naslovljeno na Obrtničko društvo u Rajevu selu od 15. prosinca 1883. godine prikazuje stanje u blagajni društva, koje iznosi 294 forinte, s potpisom predsjednika imenom Laković.¹³

Iz izvješća poglavarstva upravne općine Račinovci, Rajevo selo, Gunja, Drenovci, Soljani i Vrbanja (nema Podgajaca i Jurića) iz 1909. godine, načinjenih od kraja kolovoza do početka listopada, a naslovljenih kao *Popis obrtnika i tvorničkih poduzeća* u svakoj od upravnih općina (Đurići su pripadali

Račninovcima, a Podgajci Rajevom selu) s potpisom općinskog načelnika može se puno toga saznati o obrtu u Cvelferiji. (Tema za veći i opširniji prikaz stanja obrta u Cvelferiji). Selo Račnovci je te godine po popisu imalo 32 obrtnika i trgovca, a Đurici samo četiri. Velika većina su stranci (oko 30) sudeći po prezimenima. Selo Soljani imalo je 52 obrtnika i trgovca, od toga 17 trgovaca, sa samo 10-12 seljana starosjedilaca, a ostalo su bili stranci. Selo Drenovci imalo je 71 trgovca i obrtnika, od toga 11 raznih trgovaca. Samo 4-6 bili su domaći ljudi, a ostalo su stranci sa šireg područja Hrvatske i doseljeni Nijemci. Od zanimljivih obrtnika u selu se nalazio tkalac Pongrac, zatim *bojadisar platna* Josip Vlček i čarapar Martin Švab (ne mora značiti da je izrađivao *špenzleta*, iako postoji mogućnost). U Rajevu Selu je bilo 25 trgovaca i obrtnika, od toga četvorica raznih trgovaca, skoro svi popisani su stranci, velikom većinom Nijemci. U selu Podgajcima bilo je 19 trgovaca i obrtnika, od toga je 7 trgovaca zvanih sitničari. Isti trgovci su također i u Rajevu Selu većinom stranci. Selo Gunja imalo je 31 trgovca i obrtnika, od toga 9 raznih trgovaca, većinom stranaca. Od većih pogona u navedenim mjestima samo je J. Sudić u Gunji imao paromlin s devet pomoćnika, a Društvo tvornice opeka, također

247

VDG JAHRBUCH 2005

¹² Stjepan Sršan, *Tvrte u istočnoj Hrvatskoj* (Osijek, 1998.).

¹³ Pismohrana muzeja u Županji, dokument br.7672, od 31. 1. 1883.

iz Gunje, zapošljavalo je osam pomoćnika (radnika). Od ostalih obrtnika i trgovaca samo je manji broj njih imao 1-2 pomoćnika u radu (šegrte, kalfe ili nadničare).¹⁴ Još jednu potvrdu o razvijenosti obrta u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije na prostoru obuhvaćenom ovim radom (te kasnijim padom obrtništva i polaganim oporavkom istog od 1927. do 1941. godine) daje nam i obiman rad pod naslovom *Iskaz poduzeća u Hrvatskoj i Slavoniji krajem prvog svjetskog rata koja su podpadala pod nadzor kraljevskog zemaljskog obrtnog nadzornika*. Od četiriju slavonskih županija obrađenih i prikazanih u iskazu poduzeća, jedna je i Srijemska (nama zanimljiva). Pod rednim brojem *IV Županija Srijemska*, popisani su kotarevi Ilok, Irig, Sremska Mitrovica, Ruma, Stara Pazova, Šid, Vinkovci, Vukovar, Zemun i Županja, te gradovi Sr. Mitrovica, Zemun, Sr. Karlovci i Petrovaradin. Na kraju je svakog prikaza sumar industrije u kotaru ili gradu po industrijskim granama. Kotar Vinkovci ima sedam grana industrije, kotar Županja pet, a kotar Šid četiri grane. Jedna od industrijskih grana (obrotnih) jest i tekstilna, koja se nalazi kao četvrta u rasporedu. Tako u Šidu imaju tri čarapara s pogonom na benzinski motor (čarapar Josip Keller je već naprijed spominjan) i sva trojica su iz Šida. Zatim postoji čarapar u Sr. Mitrovici i dva u Rumi te nekoliko radionica za preradu vune. U Vinkovcima "pletački obrt" imaju Esert i Šmit (zanimljivo je da za njih piše da imaju pletački obrt, a za sve ostale čarapar-čaraparija). U kotaru Županja prehrambena industrija ima 18 pogona (paromlinova), zatim industrija građevnog materijala ima 31 pogon, od toga 29 ciglana, drvna industrija ima 5 pogona, od toga dvije paropile (pilane - *rizare*), tekstilna industrija ima dva čarapara i kemijska (tvornica tanina) pogon u Županji. Četvrta industrijska grana, tj. tekstilna industrija, u kotaru Županja svedena je na samo dva čarapara i to Luku Kovača, čarapara u Bošnjacima i Martina Švaba, čarapara u Drenovcima (nije ubilježena vrbanjska obitelj Wagner-Horvat, iako su radili).¹⁵

Pravo stanje gospodarstva naših krajeva u novostvorenoj državi poslije 1918. godine pokazuje *Opći mjesečni izvještaj Poglavarstva upravne općine Rajevo selo* od 30.rujna 1929. godine. U dijelu izvješća o obrtu i trgovini u selu stoji: "Obrtnika imade skoro svakovrsnih, ali su skoro svi u lošim materijalnim prilikama, jer posla neimadu. Da se prehrane idu na obične radničke poslove. Trgovine bolje nema, imade 4 sitničara i to slabo rade jer su siromašni i nemaju zaliha robe".¹⁶

Godine 1913. cjenik nekih proizvoda izgledao je ovako:

100 kg žita ······ 18 kruna
plave hlače ······ 8 kruna
cipele ······ 6 do 10 kruna
100 kg kukuruza ······ 7 kruna
špenzle ······ 10 (100) kruna
meso ······ 64-82 filira

248

VDG JAHRBUCH 2005

¹⁴ Isto, Izvješća upravnih općina Račinovci, Rajevo Selo, Gunja, Drenovci, Soljani, Vrbanja.

¹⁵ Dragiša Jović, "Iskaz poduzeća u Hrvatskoj i Slavoniji", *Zbornik*, HIS, 10 (Slavonski Brod, 1973).

¹⁶ Pismohrana muzeja u Županji, Mjesečni izvještaj poglavarstva upravne općine Rajevo Selo od 30. 9. 1929.

mast ······ 80-81 filir

jaja ······ 4-6 filira

krava ······ 140 kruna

kokoš ······ 1 krunu

prase ······ 5-7 kruna

rakija ······ 1 krunu litra.¹⁷

Nekoliko tekstova (od kraja 1980-tih do polovice 1990-tih godina) posvećeno je sada već pokojnom majstoru Ditrihu i njegovom *štrikerskom* zanatu, tj. izradi *valjanih rekli* ili *špenzleta*. Jedan od tekstova je iz pera (pokojnog) Ivana Tomca, s naslovom *Jedna ljepota manje* s podnaslovom *S posljednjim proizvođačam štrikanih reklji i kalčina*. Opisujući sva bogatstva Đakova i Đakovštine te brojne majstore, obrtnike i povijest obrta kod obitelji Ditrih (koji su doselili iz Srijemske Mitrovice), autor prenosi sjećanja majstora o nekoliko važnih i bitnih stvari u čitavom obrtničkom poslu u vremenu prije II. svjetskog rata i desetak godina poslije (1960.).

Samo ću navesti neke od tih zanimljivosti iz spomenutoga teksta: "ondak su zanatlije radili za selo, živjeli uz seljake. Isto kao gljive nuz panjeve. Mnogi bijahu i porijeklom sa sela. U lošim godinama za poljoprivrednike, i njima se loše pisalo. Istom su brigom kao i ratar pratili oblake za ljetnih sparina i bujanje proljetnih voda. U društvu s agrarom padali su na niske grane i vraćali obrtnice". Dalje u Tomčevu tekstu stoji: "Uz mnoge odjevne predmete ranije Slavonije i reklja odlazi u nepovrat. Dr. Bratoljub Klajjić spominje kao *nepoznati plavi kaput od valjane vune, išaran na donjim rubovima i oko rukava, kako ga nose seljaci u Posavini, kao uniforme nekadašnje Vojne krajine*. Reklju nazivaju i jankelom, bundžurom, špenzletom. Muška se zakopčava dugmetima, ima jedan unutrašnji džep (za novčanik ili nož proščak), ženska, zbog struka nešto kraća, ima kopče. Veći dio ovog dijela naše narodne nošnje (leđa, rukavi, prednjica) rađen je posljednjih 90 godina strojno. Ditrihovi su nabavili stroj 1908. u Češkoj. Dijelovi sa šarama traže više truda: pletu se rukom".

U drugom dijelu teksta govori se o "vašarima, sajmovima, pijacama" u okolici: "Na velikom sisvetskom sajmu u Vinkovcima većina slavonskih štrikera nudila je čarape, počne. Reklje nisu dovozili. Tu su imali prođu širi i duži špenzli, dekorirani širokim obrubom, tulipanom, ružama iz radionica Vinkovčana Josipa Najbergera, Johana i Štefana majstora Horvata iz Vrbanje".¹⁸

Radeći seriju emisija o životu sela novinar Ivica Janjić je uz moju pomoć napravio nekoliko dokumentarnih reportaža 1985. godine za Radio Županju.

Reportaže su išle ovim redom:

O starim strojevima, s Ivicom Ćosić-Blaškovim;

Postolarski obrt, (opančar) majstor Ilija Babunović;

249

VDG JAHRBUCH 2005

¹⁷ Marko Kljajić, *Sveti Juraj u Petrovaradinu* (Petrovaradin, 2004.).

¹⁸ Ivan Tomac, "Jedna ljepota manje," *Slavonski narodni kalendar čiča Grge Grgina*, 1990.

Štrikerski obrt, majstor Antun Horvat (Tonča Štrikerov);

O lovu, umirovljeni lugar Luka Purić-Karlin;

O ribolovu, didak Marko Ćosić- Jakšin;

O životu u selu prije II. sv. rata, Antun Purić- Stankov (Tunjica Lazin);

O kiriji i svinjama, Antun Kolarević (Nuna Kolarev).

Stoga, evo nekoliko izvadaka iz razgovora (tj. emisije) o *špenzletu* sa sugovornikom (sada pokojnim) majstorom Antunom Horvat (Tončom Štrikerovim) iz Vrbanje od prije 20 godina, kada je imao 82 godine (rođen je 1903.godine):

"Naši su doselili iz Bačke iz Kule. Moj otac je imo ujaka u Vinkovaca kod kojeg je radio. Nas dva brata naučili smo od oca raditi, ja sam bio izučio za krojača al je otac tío da radimo svi zajedno jer je zanat dobro išo, počeo sam radit kad sam došo iz vojske. Radili smo špenzleta, čarape i veste. Radili smo za čitavu okolicu Cvelferiju sve do Županje i šire. Kad je otac radio ondak su bile drvene mašine i ti stariji strojevi su bili na nožni pogon. Drvene mašine terali su rukama i nogama, a jedna je velika ko orman. Mislim da je otac tu prodo u muzej, nisam siguran. Vunu za

radit smo kupovali posli šišanja ovaca, a farbali smo je u mokraći da ne može sunce izvuć farbu. Jedan dio posla radili smo i u Vukovaru. Farbu smo nabavljali od Jude iz Njemačke, take nije bilo kod nas i to indigo farbu. Kad je bilo gotovo, ondak se valjalo tri ftralja sata, a na drvenim strojevima su valjala po dvojica na svakom kraju stroja. Ondak se mirilo i udešavalo na ljudima, kolika će bit veličina, onako mokro se udešavalo, ako je trebalo veće, ondak se moralo po mom bratu koji je bio krupniji od mene. Naručivana su razna špenzleta. U Vinkovcima je bila drukčija nošnja neg kod nas. Na našim špenzletima bilo je pruga - šara od 8 do 10 i više. Pravili smo i didačka za stare ljude s lozom grao il' siva za one koji nisu nosili šarena. Ženska su većinom nosita kod gegana mi ji' nismo pravili, i za dicu smo pravili. Kad je bio moj otac, pravili su i dugačka skoro do člinaka za kicoše, i taki je bilo u Vrbanji".¹⁹ (Razgovor nije prenijet doslovce kako je tekao, izvađeni su samo određeni dijelovi.)

Osobno sam bio prisutan u veljači 1975. godine prodaji zadnjeg *špenzleta* iz radnje Horvat-Štrikerovi, koje je napravio jedan od njihovih pomoćnika Marko Berna, mojem prijatelju Mati Juzbašić - Cicokiću iz Županje.

Zahvaljujući pozitivnim političkim i gospodarskim prilikama i pomacima u Republici Hrvatskoj došla su bolja vremena za poduzetnike - obrtnike. Tako je gospodin Zvonimir Čolakovac iz sela Gradišta kupio *štrikerske* strojeve od obitelji Ditrih iz Đakova te tako nastavio proizvodnju valjanih *rekli – špenzleta* za područje graničarske Posavine, a najviše Vukovarsko-srijemske županije te sela spačvansko-bosutskog međurječja .

250

VDG JAHRBUCH 2005

¹⁹Intervju novinara Hrvatskog radija Županja Ivica Janjića s Antunom Horvatom, 1985.

Vidljivo je da su čarapari – *štrikeri* iz njemačkog naroda bili jedni od pokretača i nosioca obrta u bivšoj Slavonsko-srijemskoj granici, te u kasnijim desetljećima i glavni proizvođači *špenzleta* ili *rekla* u spomenutom području sve do prije nekoliko godina.²⁰

Špenzle –Beitrag der deutschen Handwerker in der Herstellung der traditionellen Bekleidung der Schokazen - Grenzer in Zwelferien, bzw. im Regiment von Brod und Petrovaradin

Der Ausdruck Špenzle wird auf dem Gebiet der slawonischen Militärgrenze von 1808 immer öfter gebraucht und zwar für einen Teil des Oberteils der Militäruniform. Als solcher wird dieser Ausdruck bis heutzutage in einem Teil der Ehemaligen Militärgrenze gebraucht, zwar in den ehemaligen Kompanien: der 10. in Nijemci, der 11. in Županja und der 12. in Drenovci mit den dazugehörigen Dörfern. Der gleiche Ausdruck wird auch in der ehemaligen Kompanie Morovići gebraucht. Auf dem anderen Gebiet der slawonischen Posavina (um Brod) gebraucht man andere Ausdrücke, wie auch auf dem Gebiet um Vinkovci. Heute können wir diesen Raum der ehemaligen Kompanien landschaftlich gesehen in den folgenden Rahmen einordnen: die Posavina von Županja bis Drenovci, als auch das Gebiet von Nijemci bis Morovići oder alles zusammen der Spačva Bassin genannt. Dieses Gebiet wurde 1945 aufgeteilt - von Morovići weiter gehörte alles der Vojvodina, bzw. Serbien. Auf diese Weise wurde der einheitliche Raum von Syrmien zersplittert und das syrmische Volk (Schokazen) aufgeteilt. Aber, die Erinnerung an die glorreichen vergangenen Soldatentage und an das Leben in Sinne einer mitteleuropäischen Weise wurde weder vergessen noch aus der Erinnerung des Volkes gestrichen. Die Tradition blieb, trotz aller Negierungen, bis auf den heutigen Tag. In Zusammenhang mit diesen kulturellen Erbschaften befindet sich auch der Ausdruck Špenzle - den man beibehalten und erneuern sollte, aber auch den zukünftigen Generationen vorstellen sollte,

251

VDG JAHRBUCH 2005

²⁰Zapazanje autora.

Zwei wichtige Momente in der Bekleidung der Grenzsoldaten haben einen großen Einfluß auf das Beibehalten des Špenzle bis heute ausgeübt. Einer war die Verlängerung der Dauer der friedenszeitlichen Uniform und der Zweite - das Beibehalten dergleichen nach dem Ende des Soldatendienstes. So kam es, daß es in

der gleichen Genossenschaft sogar mehrere Uniformen außerhalb des Militärgebrauchs gab und mehrere Personen, die sie trugen. Danach kamen auch neue Teile, die von Lieferanten und Händler angeschafft wurden und in einigen Fällen sogar in der Genossenschaft umgeschneidert wurden. Indem sie so einzelne Teile der Uniform im alltäglichen Leben auch außerhalb des Dorfes und der Kompanie mit erkennbaren Regiment- und Kompaniebezeichnungen trugen, führten sie die Uniform (eine ausgediente offizielle) in ihren Alltag ein. So wurden die Špenzle, an denen auch Bezeichnungen der Angehörigkeit der Kompanie und des Regiments waren, mit der Zeit zur Folklorentracht.

Bis heutzutage hat sich so im Grenzervolk von Brod und einem Teil des Regiments um Petrovaradin auch ein Relikt aus dem Grenzerleben beibehalten, bzw. der Soldatenuniform, die noch 1764 in die Bekleidung der Grenzsoldaten als Rockel (Rekla – Militärbluse) eingeführt wurde. Mit einer etwas geänderten Ausarbeitung bekam er 1808 den Namen Spencer und lebt so bis heute in der Folklorentradition unter dem Namen Špenzle, Spencle, Jankel, Röckel. Obwohl einige dieser Ausdrücke in ihrer einstigen Bedeutung im 19. Jahrhundert auch einige anderen Oberteile in der Militärbekleidung und außerhalb bedeuteten, wurde dieser Ausdruck für einen kurzen, gestrickten Mantel mit verschiedenen geometrisch gefärbten Bezeichnungen gebraucht, von Slavonski Brod bis Morovići, als auch in einigen Teilen vom zivilen Teil Kroatiens (ehemalige Gespanschaft Syrmien und weiter um Đakovo). Man kann abschließen, daß die Stricker in dem deutschen Volk eine der Anregen und Träger der Handwerkerei an der ehemaligen slawonisch-syrmischen Grenze waren, und in den späteren Jahrzehnten auch die Haupthersteller der Röckel in dem erwähnten Gebiet, bis vor ein paar Jahren.

252

VDG JAHRBUCH 2005

Margareta MATIJEVIĆ

Grada o Nijemcima i Austrijancima u fondu Komisije za vjerska pitanja 1945.-1946.

Jedna od konstanti politike prvih godina Druge Jugoslavije (1945.-1991.) bila je sustavno promicanje nesnošljivosti prema pripadnicima njemačkog govornog jezika.¹ Tomu su služili mediji, svakovrsna natjecanja, pjesme, vicevi, a kasnije i filmska produkcija. Neposredno pred završetak Drugog svjetskog rata na *formalno zakonit način jugoslavenski* Nijemci i Austrijanci obespravljani su, manjim dijelom pobijeni, većinom protjerani, za sobom su ostavili najnemoćnije i sve što su generacijama stvarali. Njihovu imovinu većinom su dobivali zaslužni partijski i partizanski pojedinci, a dobar glas vraća im su u zadnja dva desetljeća. Studije, rasprave i knjige o njihovim stradavanjima pokazuju da je intenzitet progona bio u mnogočemu sličan progonima *drugih* tijekom rata, da broj žrtava nije bio mali i da je primjena kolektivne krivnje bila sveprisutna. Premda je neprecizno dijeliti cjelokupno hrvatsko poraće na dvije strane uslijed prisutnih brojnih i suprotstavljenih interesa i identiteta, ipak se jednostavno poratno hrvatsko društvo može podijeliti na komuniste i njihove protivnike.² Vjerske zajednice bar u svojim vodećim strukturama kolektivno se, premda opet ne jednoznačno, mogu svrstati u ove druge. Cilj nam je na nekoliko izdvojenih kutija zaostavštine iz grada Vjerske komisije pokazati kad su i u kojim slučajevima Nijemci možebitno pošteđeni.

Komisija za vjerska pitanja pri Predsjedništvu Vlade Narodne Republike Hrvatske osnovana je na trećem zasjedanju ZAVNOH-a u Topuskom ljeti 1944.³ Kroz cijelo vrijeme postojanja bavila se raznim pitanjima vezanim uz problematiku vjerskih zajednica i njihova položaja u društvu. S naraslim društvenim promjenama i donekle liberalizacijom zemlje intervenirala je koji put i u njihovu interesu. Za sobom je ostavila 384 kutije arhivske građe. Nešto građe nalazi se i u drugim fondovima, osobito osobnom fondu Svetozar Rittig, a nešto i u fondu ZAVNOH-a uglavnom o djelovanju Komisije na teritoriju pod kontrolom partizana prije završetka ratnih operacija.

VDG JAHRBUCH 2005

253

Medu novijom literaturom svakako treba izdvojiti i građu: *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj – dokumenti*, Slavonski Brod 2005.; Drukčije o Drugoj Jugoslaviji vidi: Srećko Mato DŽAJA, *Politička realnost jugoslavenstva (1918-1991)*, Sarajevo-Zagreb, 2004.

O odnosima Druge Jugoslavije i vjerskih zajednica vidi dosad najcjelovitiju studiju Radmila RADIĆ, *Država i vjerske zajednice 1945.-1970.*, Beograd 2002.; te Klaus BUCHENAU, *Orthodoxie und Katholizismus in Jugoslavien 1945-1991*, Wiesbaden 2004.; Miroslav AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945-1966.*, Rijeka 2004.

Vidi građu u: Hodimir SIROTKOVIĆ, *ZAVNOH*, Zagreb 2002.

Premda je 4. paragraf Deklaracije o osnovnim pravima naroda i građanina prihvaćene u Topuskom jamčio sigurnost imovine i pravo vlasništva to se nije poštivalo u odnosu na Nijemce. AVNOJ je 21. 11. 1944. donio odluku prema kojoj sva imovina Nijemaca prelazi u državne ruke kršeći tako temeljna prava privatnog vlasništva svih demokratskih zemalja. Time su praktički svi *jugoslavenski* Nijemci dovedeni u poziciju legalizirane otimačine gdje ih se tretira kao njemačke građane premda su fizički generacijama živjeli izvan njemačkih granica. Kasnije prihvaćenim Zakonom o izmjenama i dopunama zakona o državljanstvu od 1. 12. 1948. njihov povratak je dodatno onemogućen.⁴

Komanda grada Zagreba dodijelila je jednom od visokopozicioniranih dužnosnika Komisije dr. Ivanu Tremskom stan u ulici Huseina Gradašćevića (tad već Beogradska) br. 13 /III, koji je posjedovao Martin Scholz, Nijemac iz Münchena koji je *kao pravi Nijemac deportiran*.⁵

Komisija je intervenirala u korist dr. Vilima Keilbacha profesora Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu i predavača na Privatnoj njemačkoj realnoj gimnaziji. Istaknuvši njegovo svjetonazorsko protivljenje nacizmu i prisilno učlanjenje u *Njemačku narodnu skupinu* na kraju potvrde o čestitom držanju i jugoslavenskom duhu Rittig završava:

Konačno nam je dužnost upozoriti, da imade na našim jugoslavenskim univerzitetima nekolicina sveučilišnih profesora njemačkog materinjskog jezika, ali jugoslavenskog državljanstva i patriotskog osjećanja, koji korisno i blagotvorno djeluju za napredak i razvitak naše narodne knjige i prosvjećenosti.

Rittig potvrđuje i humanitarno-karitativno djelovanje uhićenih karmelićanki Mine Vendler i Katarine Helvig, njemačkih državljanke i moli da se iste puste na slobodu.⁷ Rittigu se ubraja u zaslugu dovođenje Reda školske braće u Zagreb 1938. čiji su svi članovi Jugoslaveni osim profesora Alojzija Ehna austrijskog državljanina rođenog u Patzmannsdorfu 1892. koji je kao protivnik nacizma 1939. utekao u Hrvatsku, a OZN-a ga je uhitila 16. lipnja 1945. za koga intervenira i moli oslobođenje.⁸

Jedna poveća kuverta u sada dostupnoj varijanti sadrži nekoliko pisama, intervencija, građe iz pravosudnog postupka protiv Josepha Hartingera o kojem je već pisano u izdanjima VDG. On sam piše toplo, biranim riječima, stilski i gramatički besprijekorno, žalovito; svjesno se i namjerno pohrvaćuje, pravda se da nije kriv i moli milost.⁹ Na 29 stranica iznosi svoju molbu, predlaže moguće pojedince koji bi za njega intervenirali, a kojima je pomogao, tako i sveučilišnog 254

VDG JAHRBUCH 2005

⁴Vladimir GEIGER, *Folksdojčeri pod teretom kolektivne krivnje*, VDG, Osijek 2002., 56-57; 73-74.

⁵Hrvatski državni arhiv, Fond ZAVNOH-a, kutija 14, 74/1945. od 20. 06. 1945.

⁶HDA, Fond ZAVNOH-a, kutija 14, 86/45. od 26. 06. 1945. ; Da je Keilbach pošteđen jasno je jer još 1952. korespondira s Komisijom s položaja dekana KBF-a u Zagrebu. Usp. pismo Keilbacha Rittigu od 24. 01. 1952. u HDA; OF SR, kutija 4

⁷HDA, Fond ZAVNOH-a, kutija 14, 215/45. od 19. 07. 1945.

⁸HDA, Fond ZAVNOH-a, kutija 14, nepotpisan strojem pisan dokument Bb/45; HDA, Komisija, kutija 126, preporuka za Ehna upućena je i iz Đačkog doma školske braće s Kaptola 5 u Zagrebu br. 105/46.

⁹HDA, OF SR kutija 8, Kuverta naslovljena Josef Hartinger

profesora Stjepana Škreba i njegova sina medicinara kojeg je spasio od strijeljanja, advokata u Osijeku Ivana Karnera, Rittiga i nekoliko drugih većinom zastupnike Hrvatske republikanske seljačke stranke. Tvrdi da se uvijek osjećao Hrvatom i premda bi: *Po mom prezimenu i po mjestu rođenja mogao bi me tko smatrati za Nijemca*. Jedan od njegove braće Rikard bio je sekretar Benešove radničke organizacije u Bratislavi. Očito da je postupak protiv Hartingera za ono vrijeme dugo trajao budući da je prvu molbu Rittigu uputio 30. 06. 1945., a smrtna presuda Okružnog narodnog suda za grad Zagreb donesena je 15. 01. 1946. Neke intervencije nose i kasnije datume pa je ovime jasno da nije ubijen u svibnju 1945. kako se dosad vjerovalo.¹⁰

Caritas Zagrebačke nadbiskupije, jedino vjersko društvo koje ukazom od 1.

srpnja 1945. zagrebački nadbiskup A. Stepinac nije raspustio je ljeti 1945. organizirao prihvata onih koji trebaju napustiti područje grada Zagreba do 31. 08. 1945. *"Smjestiti ih kod dobrostojećih obitelji u provinciji da rade bar za hranu."*¹¹ Nije nemoguće da je među tim ljudima bilo i onih njemačkog jezičnog podrijetla. Među istom građanom nalazi se i detaljan Rittigov koncept o stanju u Zagrebu gdje se ističe prenategnuta situacija, potreba opreznog nastupa da ne proigraju povjerenje građana, intervencije žena kojima su muževi ili sinovi u Prečkom, revidiranja stavova o domobranima; ne slati komesare i komesarice u samostane, primati dobronamjerne, popustiti negdje i slično. Pod jednom od natuknica stoji da su u nečemu dr. Wiesner i dr. Winter suglasni te intervenira da se Wintera pusti.¹² Bogoslov Josip Kribl moli Rittiga za roditelje Ferdu i Matildu iz Mikleuša smještene u logoru Krndija, članove Kulturbunda od 1941. do 1943. koji nakon toga pomažu partizane. Otpust iz logora molili su i seljani i odbornici, a jamstvo podobnog držanja daje i Kotarski narodni odbor.¹³ U logoru ratnih zarobljenika u Šimljaniku kod Bjelovara bio je i svećenik Carl Reimeir, kojemu su početkom 1946. onemogućili da obavlja dušobrižničku dužnost u logoru. On je Rittigu pisao u dva navrata i oba puta na njemačkom.¹⁴ Komisija intervenirajući u njegovu korist za mogući rad u ambulanti ističe njegovu antifašističku orijentaciju i činjenicu da je rukovodioc antifašističkog odbora u logoru.

255

VDG JAHRBUCH 2005

¹⁰ Joseph Hartinger, rođen je u Šleskoj, a školovao se u Osijeku, Zagrebu i Beču. Profesor i političar, pisac prigodnih članaka, kolumnist, za Banovine Hrvatske ravnatelj elite ženske gimnazije, Pavelićev prevodilac i pouzdanik, mislilo se da je likvidiran od komunista u svibnju 1945. Vidi: Mira KOLAR - DIMITRIJEVIĆ, *Skrivene biografije nekih Nijemaca i Austrijanaca u Hrvatskoj 19. i 20. stoljeća*, VDG, Osijek 2001., 223-233

¹¹ Osobni fond *Svetozar Rittig* (dalje OF SR), kutija 4, dopis Nadbiskupskog duhovnog stola u Zagrebu od 4949/45 od 1. 07. 1945; Dopis Komisije Vladi o Caritasovoj akciji 491/45, od 22. 08. 1945.

¹² HDA; OF SR, kutija 4, nedatirani dokument.

¹³ HDA; Fond Komisije, kutija 1, nedatirani spis; O logoru Krndija vidi detaljnije: Vladimir GEIGER - Ivan JURKOVIĆ, *Pisma iz Krndije*, Zagreb 1994.; Vladimir GEIGER, "Struktura stradalih u logoru Krndija 1945-1946." u *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice*, XI, Osijek 2004, 247-258.

¹⁴ HDA, Komisija, kutija 126, dopis Komisije Ministarstvu narodne odbrane – odjelu za ratne zarobljenike, uz to priloženo rukom pisano trostranično Reimeierovo pismo od 11. 03. 1946. Reimeier se zahvaljuje u ponovljenom pismu od 28. 04. 1946. Komisija, kutija 1, 97/46.

Pater Josef Miler optužuje se kao organizator prebjega preko granice.

Komunisti su nadzirali njegove kanale prebacivanja ljudi, uglavnom svećenika i časnih sestara, a spomenuto je i ime odvjetnika dr. Politea. Uhićen pred komunistima svoj postupak pravda činom milosrđa.

*Kad mu je predloženo da je to neprijateljski rad protiv naše vlasti, odgovorio je, borimo se jer smo dva suprotna svijeta i nemojte misliti da je s time borba završena.*¹⁵

Izvjesta Ana Kain poslala je 12. 03. 1946. monsinjoru kratko pismo za zarobljenika Hansa Kaina na njemačkom jeziku koji da se nalazi u logoru Prečko, ali Rittig tvrdi da ne poznaje nikoga od te obitelji.¹⁶

Komisiju je početkom 1946. posjetio bosanski franjevac dr. Eduard Žilić i pri tomu posebno istaknuo dobre međusobne odnose franjevačkih redovnika i novih vlasti. On i provincijal dr. Vitomir Jeličić bez problema komuniciraju sa predsjednikom Čolakovićem i rukovodiocima OZN-e, preporuča lojalnu suradnju franjevaca i Beograda. U svezi neprijatna incidenta s uhićenjem fra Schlafhausena koji je utvrđen kao pomagač *križarskih bandi*, ističe njegovu tvrdoglavost i ustrajno oponiranje crkvenim starješinama.¹⁷

Od biskupa Katoličke crkve najbolje odnose s Komisijom podržavao je bosansko-srijemski biskup Antun Akšamović, koji je bio i osobni prijatelj vodećeg čovjeka Komisije ostarjelog Svetozara Rittiga.¹⁸ Akšamović je pokušao intervenirati za Gabrijela Trukenbrodta, ali bezuspješno.¹⁹

Srpska-pravoslavna crkvena općina u Osijeku službeno je zatražila imovinu bivše evangeličke crkvene općine koja je konfiscirana rješenjem Okružne komisije za konfiskaciju pri Okružnom narodnom odboru u Osijeku 9. 07. 1946. broj 7190. Zahtjev joj je odbijen uz obrazloženje da u Osijeku ima vjernika evangelika hrvatske, slovenačke, slovačke, češke i mađarske narodnosti i da se objekti jedne ne dodjeljuju drugoj vjerskoj zajednici u državi gdje postoji vjerska tolerancija što je bilo često isticano u službenim dopisima. Komisija je u svojoj predstavi ocijenila da je "evangelička crkva augsburškog vjeroispovijedanja *per nefas* postala njemačkom

uslijed nastojanja fašističkih elemenata u njoj i suradnje profašističkih elemenata u starom jugosl. drž. aparatu".²⁰

Među sačuvanom građom matičnih knjiga koje je Komisija službeno preuzimala od svih vjerskih zajednica ima ponešto građe o vjerskim prijelazima, mješovitim

256

VDG JAHRBUCH 2005

¹⁵ HDA, Fond ZAVNOH-a, kutija 14, 160/45.; Na popisu vjerskih službenika Dječakčkog sjemeništa upisan kao Müller, rođen 1915. odgojitelj, nastavnik, svećenik redovnik. u Komisija kutija 324

¹⁶ HDA, Komisija, kutija 1, 74/46

¹⁷ HDA, Komisija, kutija 1, 15/46

¹⁸ Vidi: Margareta MATIJEVIĆ, "Odnos Komisije za vjerska pitanja i bosansko-srijemskoga biskupa Antuna Akšamovića" u *Zbornik u čast Hrvoja Matkovića*, Zagreb 2005. 185-193

¹⁹ HDA, Komisija, kutija 326, pismo Petra Ivičevića S. Rittigu od 18. X. 1945. gdje ističe da su neistiniti podaci Akšamovičevi o Trukenbrodtu. U istom omotu nalazi se i odgovor iz MUP-a br. 6468/45, od 11. X. 1945. gdje se ističe da je Trukenbrodt jedan od organizatora Kulturbunda u Đakovu, i da tek od 1945. navodno počinje simpatizirati partizane.

²⁰ HDA, Komisija, kutija 126, dokument iz odjela opće uprave MUP-a br. 5754/1947.; dopis Komisije MUP-u 98/46.

brakovima, a najviše o nezakonito rođenima. Na osnovu parica točno se može precizirati gdje su spaljivani župni uredi katolika primjerice Boričevac, Cetingrad, Vaganac, Korenica, Udbina itd, a gdje pravoslavnih primjerice Salnik, Donji Gračac, Šušnjari, Sloboština itd. Rjeđi su dokumenti o naknadnim upisima u matice umrlih, što se službeno nije činilo bez tzv. "mrtvačke razglednice" uglavnom za stradale pri bombardiranjima ili u logorima. Slučaj preminuloga Matije Mirkovića, evidentiranog da je umro u srpnju 1945. od pjegavog tifusa, nije bitan za našu temu jer očito nije Nijemac, ali umro je kao zarobljenik u vili Burghardt u Petrovaradinu, a moguće da je ondje bilo i njemačkih zarobljenika.²¹ Josipa Harnoša, sina Gašpara i Bare rođ. Štejnfelzer, iz Osijeka po presudi Vojnog suda strijeljanog u Osijeku 16. lipnja 1945. trebalo je evidentirati u matice umrlih župe sv. Petra i Pavla u Osijeku i slično.²²

Komisija je često zahtijevala i uredno dobivala podatke o klericima, službenicima i pomoćnom osoblju svih vjerskih zajednica. Spomenimo samo neka od imena u jednom popisu Bosansko-srijemske biskupije iz Đakova: Franjo Štamberger, Josip Šeper, Ljudevit Štulhofer, Emil Majer, Roko Šprajc, Josip Šverer, Antun Milfajt, Franjo Jungert, Martin Baumšabl, Antun Gerster, Ferdo Vagner, Antun Šmit i brojni drugi. Mađarska prezimena također nisu bila rijetka. Isti je slučaj s časnim sestrama iz Družbe sestara sv. Križa čija je središnjica bila u Đakovu i sa sjemenišarcima. Udio polaznika s njemačkim prezimenima nije bio mali, ali su se vjerojatno kao Hartinger pozivali na Strossmayera, Pavla Rittera Vitezovića, Webera Tkalčevića i sl.²³

Kolika je bila etnička izmiješanost Nijemaca s Hrvatima, uglavnom radi pripadnosti katoličkoj vjerskoj zajednici, dobro svjedoči popis devet optuženika u procesu protiv Hrvatske poljodjelske banke i s tim povezano oduzimanjem *Croatia osiguranja* Zagrebačkoj nadbiskupiji, a pod optužbom privredne suradnje s neprijateljem nalaze se i Jan Burgstaller, Mijo Maričić sin Kate rođ. Leml, Tomo Cuculić, sin Henrijete rođ. Šauf, Nikola Kiepach i dr. Svjesna i namjerna kroatizacija mogla je poštediti osobama život ili imanje. Karlu Kopfu iz Botova, krštenom u župi sv. Marije u Drnju 1884., sinu Vilima i Roze rođ. Schözle posljednjih mjeseci NDH u siječnju 1945. odobrena je promjena prezimena u Glavinić. Pouzdano je da je boravio u Drnju još u veljači 1946.²⁴ Da se nije mijenjalo samo prezime već i ime svjedoči slučaj Adolfa Mercetala iz Beograda kojemu se krsno ime briše, a preostaje samo njegovo drugo ime Marijan.²⁵ Uostalom nije bio rijedak slučaj da i preživjeli Židovi u prvim poratnim godinama nastoje povratiti prezime promijenjeno tijekom Prve Jugoslavije, tako na primjer Steiner je 1921. postao Kamenić, za NDH su ga uveli kao Steinera, a 1946. opet bi bio Kamenić.²⁶ Katarina Čačković, rođ. kao evangelikinja Scheicher i njezin suprug Antun primili

257

VDG JAHRBUCH 2005

²¹ HDA, Komisija, kutija 126, dopis Biskupskog ordinarijata iz Đakova br. 1934/1945.

²² HDA, Komisija, kutija 127, dokument Divizijskog vojnog suda, 316/45.

²³ HDA, Komisija kutija 324, Popis poslan iz Biskupskog ordinarijata Đakovo br. 1326/1949 od 8. 09. 1949.

²⁴ HDA, Komisija, kutija 126, nekoliko dokumenata o valjanosti promjene prezimena.

²⁵ HDA, Komisija, kutija 127, dopis Ministarstva unutrašnjih poslova Srbije br. 18043/1945 od 26. 12. 1945.

²⁶ HDA, Komisija, kutija 126, omotić sadži nekoliko dokumenata o promjeni prezimena

su tijekom rata jedno bezimeno dijete i krstili ga 1943. nadjenuvši joj ime Suzana. Poslije rata je ustanovljeno da je dijete živih roditelja iz pravoslavne obitelji Stojnić

iz Hrvatske Dubice i vraćeno je roditeljima.²⁷

Legradski župnik Karl Gruber molio je preko Komisije doznaku za 20 kg petroleja "budući da u mjestu nema električnog svjetla".²⁸

Na kraju kao kuriozitet istaknimo da se Komisija godinama služila njemačkim autom marke Wanderer, koji je trošio velike količine benzina, a redovito je servisiran kod automehaničara Rudolfa Jurza.

Das Material über die Deutschen und Österreicher im Fonds der Kommission für Religionsfragen von 1945-1946

Die Kommission für Religionsfragen ist der bedeutendste Repräsentant der Beziehung des Staates, dessen verlängerter Arm die Macht und die Partei waren und der Religionsgemeinschaften aller Ursprünge, während der Existenz des zweiten Jugoslawiens. Da das Genozid gegenüber der Deutschen und Österreicher auch in Kroatien kulminierte, beinhaltet so ein Teil des Fonds der Kommission auch etwas Material über sie. Dabei handelt es sich meistens um private Interventionen und Initiativen für deren positive Lösungen auch eine politische Sicherheit notwendig war –wie die Unterstützung der Partisanenbewegung. Der Präsident der Kommission Svetozar Rittig intervenierte mehrmals auch für einige der Kleriker, Nonnen und Universitätsprofessoren, meistens wenn er sie persönlich kannte oder mit ihnen befreundet war. Die Kommission beurteilte fast alle aufgrund ihres Verhaltens im II. Weltkrieg. Obwohl ein Anspruch auf die Übernahme der evangelischen Kirche in Osijek erhoben wurde, wurde dieser nicht bewilligt. Die meisten Gläubigen dieser Religionsgemeinschaft wurden vertrieben, wodurch sie an der Rolle die sie früher trug, verlor. Obwohl es eine ethnische Mischung von Deutschen und Kroaten gab, machte der Nachname manchmal zusätzliche Schwierigkeiten und man erwartete ihre Kroatisierung. Auch diejenigen, die ethnisch "sauber" waren, erklärten sich als Kroaten um ihr Leben oder Besitz zu retten. Gemischte Ehen waren nicht selten und viele katholische Intellektuellen hatten jemanden in der Familie mit deutschen Nachnamen. Das Material der Kommission beinhaltet nur die Angaben über Priester und Mönche, die wegen ihres Status, Ansehens oder politischer Verbindungen weder umgebracht noch vertrieben wurden. Eine besondere Forschung sollte auf jeden Fall diejenigen umfassen, die umgebracht wurden oder auf andere Weise ums Leben kamen.

258

VDG JAHRBUCH 2005

²⁷HDA, Komisija, kutija 127, Dokument Ministarstva socijalne politike br. 22907-VII-1-1945, priloženo nekoliko dopisa

²⁸HDA, Komisija, kutija 126, pismo od 16. veljače 1946.

Tomislav WITTENBERG

Nijemci i Austrijanci Požeške doline u hrvatskom kulturnom krugu

UVOD

Do sada je opisano doseljavanje Nijemaca i Austrijanaca u središnji dio Požeške doline, u sva naselja Požeštine i egzodus Nijemaca i Austrijanaca tijekom i poslije II. svjetskog rata. Navedeno je brojčano stanje po naseljima, djelatnostima kojima su se bavili, ali i društvene djelatnosti, odnosno djelomičan doprinos kulturnom stvaralaštvu. U minulih preko 250 godina, uz mukotrpan rad, odricanja i izgradnju uvjeta za život dostojan čovjeka, našli su volje, načina i vremena za zadovoljavanje kulturnih potreba. To je bio u prvom redu zabavni dio za razonodu, a potom i stvaranje trajnijih vrijednosti. Iako mali pomaci, bili su to za novu sredinu itekako veliki pomaci, a mnogi od njih i danas djeluju impresivno. To je još lakše komparirati danas, kada je prisutan još uvijek jedan eho toga vremena i sjetnog sjećanja, tih, pionira novog stremljenja. Bilo je i obostranog nerazumijevanja, kao s pjevačkim društvom, ali se i to prevladalo. Bez obzira na sve, slobodno se može zaključiti da nije bilo niti jedne sfere kulturne djelatnosti, gdje Nijemci i Austrijanci nisu dali svoj obol. Zato je najbolje da kronološki navedemo kako se to odvijalo na ovim prostorima. Dostići najbolji i najsavršeniji proizvod, kreirati nešto novo u gradnji i obrtu, unijeti novine u uređenju mjesta, okućnice, ulice, parka, sve to znači oplemeniti taj prostor, a za to je potrebno i umijeće. A Nijemci i Austrijanci su gotovo u svim mjestima gdje su bili ostavili takvo što iza sebe. Većina je i

zapisano, ali ima dosta što i nije. Zato je najbolje poći redom. Svakako tu spadaju popisi komorskih provizora, koji su po protjerivanju Turaka obavili prve popise stanovnika, imovine, stoke, stanje prometnica, zgrada, crkvi, rijeka i dr. Godine 1702. Gabriel Ladislav Hapsz, komorski provizor, rukovodio je popisom stanovništva, imutka i stanja svih slavonskih sela, a i sam je popisao navedene godine stanovnike grada Požege i šest okolnih sela, zatim načinio popise vlastelinstva Velika, Kaptol, Kutjevo, Gradište, te vlastelinstva i kotara Brestovac, kao i vlastelinstva Kamensko i Vrhovci. To je tada bio temelj djelovanja carske komore, ali je ostavio trajan zapis stvarnog stanja na oslobođenom području, opisujući detaljno broj stanovništva, posjedovanje stoke, zemlje, vinograda, obradivih i neobradivih površina, količinu usjeva i dr. Pored toga utvrdio je razdaljine između mjesta jer tada još nije bilo karata, imena rijeka i potoka, neke nazive zemljišta, a posebno je pazio da opiše ostatke crkvi i drugih objekata. Taj popis poslužio je i kao podloga za razdiobu na tadašnja okružja ili kotareve, a

VDG JAHRBUCH 2005
259

unutar njih na gosposštije. Uz manje iznimke tadašnji teritorijalni ustroj imamo i danas. Obavio ponovni popis gosposštije Kaptol 1702. godine radi utvrđivanja stvarnog stanja za sklapanje ugovora o zakupu.

1715. Michael Pesler i Josephus Spinginkle bili su također popisivači komore. Oni su se doselili u Požegu i Josefus je bio kršteni kum sinu Peslera.

1726. Christophor Weizler - pivar - braxator. Iako je Požeška dolina vinorodni kraj, da bi se udovoljilo stalnoj posadi njemačkih vojnika u požeškoj tvrđi koji su konzumirali pivo, dotada neuobičajeno piće za domaće stanovnike, dolazi prvi pivar.

1782. Matija Piller, profesor prirode i Ljudevit Mitterpacher, profesor poljoprivrede na Kraljevskom sveučilištu u Budimu obavili su stručno putovanje mjeseca lipnja i srpnja po požeškoj županiji i tom prilikom popisali biljni i životinjski svijet, stanje gradnje, cesta, ishrane, nošnje i običaja.

Liječnici

1739. Dominic Prunner - voni ranarnik - feldtscherer. Tih godina doselila su se još dva kirurga - Johann Dietrich i Johann Schwarz.

1809. Rapp i Ivan Graff 1809.- 1837., županijski kirurzi.

1861. Franjo Josip Baudoin, liječnik, rođen 1829. godine u Landau Falz Bavorska. Bio kotarskim liječnikom Bektežu. Obilazio i škole: Sesvete, Kulu, Poreč, Vetovo, Kutjevo i Gradište. Umro 11. siječnja 1915. godine i pokopan u Kuli.

1832. Ante Schwarz, liječnik. Rodio je u Požegi 25. prosinca 1832. godine. Osnovnu školu završio u Požegi, a gimnaziju u Požegi i Zagrebu. Medicinu je diplomirao u Beču, gdje je zatim dvije godine radio na bečkoj kirurškoj klinici. Kasnije je liječnik u Požunu, u rudnicima u Banatu i županijski fizik u Križevcima i Varaždinu. Godine 1875. postaje tajnik odsjeka za zdravstvo i izvjestitelj u Zdravstvenom vijeću kr. zemaljske vlade u Zagrebu,

1861. Franjo Ruml, kotarski ranarnik.

1866. Nevin Ferk, gradski liječnik.

1869. dr. Nevin Ferk i dr. Ilija Hiršentein, začasni fizici županije.

1869. dr. Vatroslav Thaller, sudbeni liječnik, a 1876. županijski fizik.

1879. rođen u Požegi dr. Vatroslav Florschütz, liječnik- kirurg. Otac mu je bio zamjenik državnog odvjetnika u Požegi. Sele se u Zagreb gdje Vatroslav polazi gimnaziju. Medicinski fakultet je završio u Innsbrucku 1904. godine. Dugo godina bio primarius kirurškog odjela u Osijeku, a zatim u Zagrebu. Bavio se svim granama kirurgije. Umro u Zagrebu 5. siječnja 1967. godine.

1884. dr. Benko Konrad, gradski fizik i ravnatelj bolnice.

260

VDG JAHRBUCH 2005

1896. dr. Ante Šcercer (Scherzer), sveučilišni profesor, specijalist otorinolaringolog. Rođen je 12. travnja u Požegi. Medicinu je studirao na fakultetima u Grazu i Pragu, gdje je 1919. doktorirao. Završio je

specijalizaciju za bolesti uha, nosa i grla. Najprije je radio na novoj Otorinolaringološkoj klinici u Zagrebu kao asistent, a od 1929. bio je docent i šef te ustanove. Godine 1932. postaje izvanredni, a od 1937. do 1945. godine redovni sveučilišni profesor zagrebačkog medicinskog fakulteta. Njegova je zasluga što se Otorinolaringološka klinika Medicinskog fakulteta razvila u znanstvenoistraživački nastavni centar eksperimentalne otologije, plastične kirurgije, audiologije i svih drugih grana otolaringološke zaštite. Zahvaljujući njegovom vodstvu i ustrajnom radu postaje sveučilišna klinika svjetskog glasa. Jedan je od osnivača Europskog komiteta za studij otoskleroze. Objavio je oko 150 radova na hrvatskom i stranim jezicima, među kojima: Contribution a l'etude du sclerome, Acta otolaringologica (Stockholm, 1925.); Nos i dihanje (Rad HAZU, 1935.); Postanak fizioloških deformiteta nosnog septuma (Rad HAZU, 1936.); Tonzilarni problem (Zagreb 1950.); Povijest traheotomije i trahealne kanile (Beograd i Zagreb, 1950.); Otolaringologija, propedeutika (Beograd i Zagreb, 1951.); Otolaringologija II, Klinika (Zagreb, 1965.); Plastische Operatione an der Nase und an der Ohrmuschel (Stuttgart, 1962.). Od 1954. godine do smrti bio je glavni urednik Medicinske enciklopedije JLZ. Umro je 25. lipnja 1968. godine u Zagrebu. 1911. rođen je u Požegi Ivan Reiner, liječnik internist, sveučilišni profesor. Umro u Zagrebu.

Ljekarnici

1774. Pavao Thaller rođen je 30. lipnja 1737. godine u Lienzu. U Innsbrodu je primio diplomu ljekarnika 15. travnja 1737. godine. Kao Isusovac dolazi u Požegu gdje je taj red imao svoju ljekarnicu. Poslije dokinuća isusovačkog reda 1773. godine, Pavao ostaje u Požegi i iduće godine osnuje javnu ljekarnicu. Okolni vlastelini pomogli mu zajmom, jer su vidjeli korist za cijelu okolicu od ljekarnice. Kasnije Thaller izdavao ljekarnicu u najam. Osim ljekarne bio je vlasnik i pošte. Umro je u Požegi 8. prosinca 1800. godine i pokopan u grobnici župne crkve Sv. Terezije. 1786. Gašpar Kerner. Prije smrti 178. postavio je P. Thaller za rukovodioca svoje apoteke mr. Gašpara Knera. Kao vlasnik apoteke prema tadašnjim zakonima naslijedio je Pavla njegov sin mr. Vatroslav Thaller, koji je vodio ljekarnu od 1800.- 1833. 1842. mr. Vatroslav Prikelmayer. 1863. mr. Antun pl. Hegedüs.

261

VDG JAHRBUCH 2005

Medicinske sestre - Bolnica

Prije 1765. godine nema spomena o tom, da je u Požegi bila kakova bolnica ili ubožnica.

1875. godine stiglo je rješenje kr. vlade kojim je gradska bolnica proglašena općom i javnom. Ugovorom iz 1875. godine grad je povjerio brigu za opskrbu bolesnika sestrama milosrdnicama. Godine 1908. bio je u bolnici 601 bolesnik na liječenju.

1875. - 1883. Agata Berger s 2 časne sestre (milosrdne sestre)

Veterinari

1876. Adam Hanzel, poslije, Adam Hofman.

1952. - 1962. Matija Vagner.

Suci

1747. Peter Lerchenberger, provizor, 5. studenoga iste godine izabran za gradskog suca. Umro 15. siječnja 1750. godine u dobi od 43. godine, pokopan u franjevačkoj crkvi Sv. Duha. Supruga Klara umrla je 2 godine prije njega. Bio je prvi sudac Nijemac.

1792. Dragutin pl. Zengevall (Bavio se i geografskim opisima, - "Descriptio topographica omnium Comitatus de Posega locorum anno 1803." - opis požeške županije. HAZU XXVI. 191).

1834. Vatroslav Thaller, gradski namjesni sudac. Sin je Pavla Thalera. Završio je pravnu akademiju u Segedinu. Oženio se kćerkom županijskog bilježnika D. pl. Zengevalla, koji je poslije postao gradski sudac u Osijeku.

1837. Ignacije Thaller, sudac grada Požege.
1837. Franjo pl. Erlinger, pristav u županiji.
1837. Filip Thaller dobiva odvjetničku diplomu i postaje zastupnikom dobra grofa Jankovića. Filip se rodio 29. travnja 1815. godine od oca Ignjata, gradskog suca i supruge mu Katarine rođene pl. Zengevall. Pučku školu i gimnaziju završio je u Požegi, filozofske nauke u Zagrebu i Vacu, a pravne u Đuru. Poslije svršenih nauka, radi u svom rodnom gradu punih 40 godina u različitim službama. Tako je već 1833. godine kod gradskog magistrata bio pomoćni pisar, 1834. urudžbeni vježbenik. Od 1834.- 1843. počasni podbilježnik i registrator i plaćeni bilježnik gradskog zastupstva. Od 1843. je redoviti podbilježnik, a od 1844. eksaktor i pregledač računa. Za apsolutizma je tajnik gradskog magistrata. 1861. godine izabran je za prvog vijećnika i kapetana, a 1866. postade gradski sudac do 1873. godine. Od 1873. pa sve do 1883. vršio je povjerenjem poglavarstva i zastupstva različite gradske poslove naročito one, što su nastali ukinućem robote i uređenjem novog urbarijala. Sudjelovao je kao gradski zastupnik kod svih znatnijih zaključaka i odredaba koje je donosilo poglavarstvo pa je u

262

VDG JAHRBUCH 2005

prijelomnim pitanjima bio odlučan svjedok i tumač požeške gradske prošlosti. Nizom godina bio je odvjetnik "jurium inspector" okolnih vlastelinstava: Brestovca, Alaginaca (Reiner) i Cernika, te prisjednikom sudbenog stola županija: požeške, križevačke i varaždinske. Dugim nizom godina (1863.-1872.) i (1897.- 1902.) bio je saborski zastupnik grada Požege. Bio je član kraljevinskoga suda od 1897.- 1902. godine. Odlikovan je viteškim križem Franje Josipa I. Imao je sinove: Vatroslav Thaller, kr. vrhovni liječnik, Stjepan Thaller, kr. poštar i Emanuel Thaller, kr. septemvir. Umro je 23. veljače 1901. godine.

1861. Nikola Thaller, kotarski sudac pleternički.

1861. - 1861. Josip Prikelmayer, gradski sudac. Obavljao različite dužnosti 37 godina.

1869. Aleksandar Gayer, kotarski sudac u Bektežu, Josip Paul u Cerniku.

1870. Josip Muzler u Daruvaru, Josip Paul u Bektežu.

1870. Josef Florschütz, zamjenik državnog odvjetnika u Požegi.

1886. - 1893. Izidor Lobe, mjesni sudac

Gospodarstvenici

1842. Karl Sigmund Hondl jedan je od upravitelja novoosnovane Staklane Zvečevo - Glasfabrik in Zwechewo, s radnicima njemačke narodnosti preseljenima na ovu lokaciju. Poslije će ju voditi Bečki trgovac Josef Lobmayer i Hondl. Proizvodila je visoko kvalitetni kristal, a izvozili su ne samo u europske zemlje nego i u Ameriku. Za potrebe djece svojih radnika otvara privatnu školu.

1848. Dragutin Lobe, pivar.

1854. Ferdinand Kempf, pivar i vlasnik gostione Damsfschift - k "Parobrodu".

Trdina ga u svojoj knjizi krivo ubraja u provodnike germanizma u Požegu. Naime u njegovoj su se navedenoj gostioni sastajali činovnici - suci Rulec i Somogy i dr. koji su činili zatvoreni cercle. Ferdinand je bio kršteni kum Carlu Dragutinu Lehrmanu.

1863. mjernik Meert trasirao je za buduću željeznicu Požega - Đakovo trasu, ali neke druge snage bile su jače i pruga nije građena. Pruga od Bjelovara do Požege trebala se početi već u svibnju iste godine. Prugu je trebalo graditi jedno belgijsko društvo na čelu s grofom Villermontom.

1868. u župnom dvoru Požega za župnikovanja Ivana Thallera održana skupština zainteresiranih građana za osnivanje "štedioničko- vjeresijskog društva". U odboru za izradu pravila - Filip Thaller (pravnik) i između ostalih i Đuro Haidvogel i Ferdinand Folk.

1873. Osnovana Prva požeška štedionica. Zamjenik ravnatelja Anton Edler pl. Hegedüs, blagajnik Roman Rittig.

263

VDG JAHRBUCH 2005

1895. Prva štedionica d.d. Požega. Razvila se iz Štedne i pripomoćne zadruge zalaganjem mr. farmacije dr. Mije Reiner, brestovačkog vlastelina. Reiner se zaposlio kod požeškog apotekara Vatroslava (Ignacija) Thallera. Oženivši njegovu kćer uvrstio se među najuglednije i najbogatije obitelji u Požegi. U organizaciji novčanog zavoda osobito mu je pomogao Filip Thaller, otac Vatroslava.

1897. Oženio je Carl Dragutin Lehrman kćer Mije Reiner Hedwigu, pa mu Reiner 1900. predaje Štedionicu na upravu. Lehrman mijenja Štedionici 1902. godine ime u Pučku banku. Pravo potpisivanja još je imao dr. Eduard Kürschner, pravni zastupnik firme. U ravnateljstvu bio je između ostalih i Julio Kniffer, a u nadzornom vijeću Julije Kempf. Dragutinov brat Ivan osniva građevinsku tvrtku u Požegi, koja je sagradila vrlo lijepe zgrade u Požegi.

Nastojanjem Dragutina Lermana počela se za rudna bogatstva - ugljen između 1895.-1900. godine zanimati briselska banka "La Coloniale Industrielle". Složilo se dioničko društvo "Ugljenici Ratkovića" pa dolaze strani stručnjaci- inženjeri: De Keyzer iz Liega, Petitbois i Liebrecht iz Bruxellesa, Zloch iz Zagreba, Rothleinter iz Trifaila i Madersbah iz Kemnitz. Oni su pronašli da već na prvih 100 hektara od ukupnih 7000 hektara ima 7.000.000 tona ugljena. Jakost ugljena je preko 5000 kalorija, na dubini od 60 - 120 metara. I hrvatski geolog profesor Gorjanović-Kramberger proučio je ugljene naslage i došao do sasvim povoljnih rezultata. Sjedište tvrtke bilo je u Bruxellesu. Proizvodnja je počela nakon nekoliko godina s ograničenim brojem od 40 radnika, a planiralo se zaposliti 150 radnika i činovnika. U Ratkovićima su podignuli 12 zgrada za te djelatnike. Zbog likvidacije spomenute banke nastao je zastoj u radu rudnika, dok se poduzetnici nisu osigurali novim kapitalom. Ugalj se izvezio i u Ugarsku. Posljednje godine svog života (šest) provodi u Kreševu, gdje istražuje rudno blago za potrebe "Muslimanske i Hrvatske banke u Sarajevu. Mato Nikić, r. 1905. godine, reći će Požežaninu dr. Željku Muljeviću: "Lehrman je bio otac i majka ovom narodu, pomagao je naročito sirotinji. Bio je skroman, koliko učen, razumio se u sve. Ljudi koji su mu bili potrebni zapošljavao je i uvijek dobro platio i preplatio i nitko ga nije morao badave služiti. Bio je kao sirotinjska majka. Od vlasti je zbog svog položaja dobivao namirnice, koje su u ono doba 1. svjetskog rata bile vrlo tražene. On bi sve što je dobio podijelio onima, kojima je bilo potrebnije, ostavljajući sebi samo manji dio. Svakodnevno bi obilazio rudišta i iskope, pješačeći u visokim žutim čizmama i poštajući se rudarskim štapom. Bio je nemiran i neumoran u tim svojim obilascima terena. Nedjeljom je obično sjedio pod drvećem u blizini potoka Kreševice, čitajući novine. Bio sam u to vrijeme đak, a on bi znao doći u školu i pokazujući djeci grumenje ruda koje je iskopao govoreći: "Djeco moja ovaj težac (baritnu rudu) ja danas bacam, a to će jednoga dana biti vaše zlato i kruh". Tako je i bilo.

1868. Đuro Haidvogel i Lenka Herman izrađivali su građevinski materijal (opeke) u Požegi.

264

VDG JAHRBUCH 2005

1923. inž. Luka Bauer dolazi u Pleternicu za gospodarskog upravitelja dobra Brodske imovne općine. Luka je rođen 18. lipnja 1889. godine u Sotinu. Osnovnu školu završio je u Sotinu, a gimnaziju u Osijeku. Na Visoku školu za kulturu tla u Beču upisuje se 1912. godine, a 1915. morao prekinuti zbog rata pa završava 1920. godine. Prije Pleternice predavao na Gospodarskoj školi u Zagrebu, a potom radi kod Kleina u Požegi. Za njegovo vrijeme racionalno se iskorištavaju šume, sa dobra u vlastitom podrumu kapaciteta 100 vagona odnjegovano i prodavano vino "Klikun" u Francusku i Austriju - Beč, u restoranu Rathauskelleri i do dva vagona godišnje. Vino se tada transportiralo u bačvama, a jedan manji dio punio se u flaše od 0,70 l. Rasplodni bikovi prodavani su pravoužitničkim općinama i tako se poboljšavala selekcija krava. Isto tako je učinjeno i sa rasplodnim nerastima za čistokrvne mongolice. Na dobru se uzgaja sjemenska roba pšenice profilik br. 323., ozima zob, jedna od prvih u požeškom kraju, kalami odnosno uzgaja sadnice za nove kvalitetne nasade vinove loze. Gradi se električna centrala 1926. godine pa je struju pored Pleternice

dobila i sela Gradac i Sulkovci. U samom centru Pleternice uređen je krasan park. Bio je svima na usluzi i našlo ga se je u svim selima gdje su bile škole: Buk, Ruševu, Sesvetama, Kuzmici, naravno i Pleternici, Građanskoj ženskoj stručnoj školi u Požegi, kao i u župnim dvorovima. Pomaže školama kako u obuci učenika u gospodarstvo, tako i oko popravaka i izgradnji škola, uređenju vrtova, izleta. Dao je svoj obol i šire kod organizacije Gospodarske izložbe u Požegi 1931. godine, kao predsjednik Kotarskog poljoprivrednog odbora i predsjednik konferencije za organizaciju izložbe, a bio je i pročelnik sekcije za ratarstvo i livadarstvo iste. Premješten je iz Pleternice iz zdravstvenih razloga pod konac 1940. godine.

Mlinari

1773. Antun Prikelmayer - kupio mlin ranije vlasništvo isusovaca u Požegi.

1776. 1823. Latz, mlinar u Požegi.

1929. Carl Kühn, vlasnik najvećeg mlina "Ema" u Požegi. 1941. godine s mjesnim vođom Lonerom osniva i vodi Njemačku kreditnu i privrednu zadrugu.

Pleternica

1734. Pokmar mlinar u Pleternici.

1785. Sepel, mlinar u Pleternici.

1821. Schulteiss mlinar imao i gostionu u Pleternici.

1880. Wittenberg, mlinar.

Kutjevo

1849. Braća Regen, mlinari u Kutjevu. Imali i uzgajalište pastrva.

265

VDG JAHRBUCH 2005

Kula

Anton Heigl, mlinar.

Brodski Drenovac

Rittig, mlinar.

Then, mlinar.

Velika

Sneider, mlinar.

Jakšić

Prunder, mlinar.

Ruševo

1891. Böhm, mlinar.

Vinogradari

Obnova - regeneracija vinograda poslije uništenja starih zasada domaće europske loze, započelo se u Požeštini između 1902.- 1905. godine. U Požegi prvi poslije Ratarnice i gradske općine to su između ostalih učinili: Dr. I. Thaller, Dragutin Lerman, Marko Juhn, Julije Hegedüss, Julio Hipp Ivan Stürmer, Dragutin Fleissig, i dr. U Pleternici pored "Klikuna"(Bauer): Franjo Kammerman, Mirko Leikauff, Franjo Schulz. U Brestovcu: Dragutin Kühn. U Kutjevu: Ivan Koch, a poslije Ivan Ašenberger, Jerolim Pohl, Terezija Kristen, Mirko Messner, Manda Birger, Ivo Mohler i Helena Zeler. U Velikoj Baltazar Molnar.

Zastupnici - senatori - vijećnici

1783. Petar Heimb, gradski senator.

1790. Lovro Hess, senator. Najamnik dobra Alaginci, koji je umro udaren od groma 23. svibnja 1790. godine i pokopan u grobnici župne crkve Sv. Terezije.

1834. Vjekoslav Thaller, Josip Prikelmayer ml., Franjo Schorndorfer, Josip Sshlisser i Josip Prikelmayer st., gradski senatori.

1839. Josip Prikelmayer, zastupnik u Požunskom saboru.

1848. Vatroslav Riffer, Dragutin Lobe, Josip Steigl Požeški "Odbor sigurnosti".

1851. Vatroslav Riffer, Dragutin Lobe i Vjenceslav Rittig i dr. - gradski gospodarski odbor.

1865. Filip Thaller, zastupnik grada Požege u saboru.

1866. Stjepan Rittig, gradski zastupnik.

266

VDG JAHRBUCH 2005

1873. Filip i Ivan Thaller, Franjo Rumpel, Ferdinand Kempf, Ferdinand Schlisser, Roman Rittig, Stjepan Rittig, Izidor Lobe, Đuro Haidvogel, gradski zastupnici.
1873. Osnovan "Građevinski i poljepšavajući odbor" grada Požege na prijedlog Wilima Justa.
1901. Koloman Hecht, dr. Eduard Kürschner, novo gradsko zastupstvo.
1903. Franjo Trapp, gradski inženjer predložio a zastupstvo prihvatilo regularnu osnovu grada Požege.
1904. - 1918. dr. Eduard Kürschner, odvjetnik - gradski načelnik Požege. Rodio se 31. prosinca 1863. godine u Vojnom Križu. Pučku školu polazio je u Čazmi i Kloštru Ivaniću, gimnaziju i Pravni fakultet u Zagrebu.
1905. Juraj Juhn, Julije Kniffer, izabrani na pobumbenim izborima za gradske zastupnike.
1907. Dr. Eduard Kürschner i Ljudevit Koch izabrani u gradsko zastupstvo. Ljudevit Koch, rođen je 1859. godine u Kutjevu. Bravarski obrtnik. Bio aktivan u DVD Požega. Umro 1944. godine u Požegi, a u listu Vihor iz iste godine, iako ratne, navedene su sve njegove zasluge za grad Požegu.

Počasni građani Požege

1842. Franjo pl. Zegenvall, podban.
1845. Dragutin Beonard i Adolf Beuerle, urednici novina.
1846. Michael Rambach, ravnatelj novina.
1860. Alfred pl. Kandler, liječnik.
1862. dr. Josip Juraj Strossmayer, biskup.
1864. Miroslav grof Kulmer, predsjednik gopodarske izložbe.
1866. Nikola Thaller, sudac.
1868. Antun grof Majlath, veleposjednik.
1875. Wilim Just, županijski mjernik.
1882. Dragutin Lobe, veleposjednik.

Činovnici

1741.- 1746. Oto Hoslingaus, Trenckov provizor za Veliku.
1746. Josip Höller, prefekt komorskih zaplijenjenih dobara (Trencka).
1746. Adam Hasz, "justitae magister" (učitelj pravde) - krvnik.
1782. Bombyrum, gradski svilarški nadzornik.
1783. Dragutin Krausgruber, krvnik - gradski.
1788. Ivan Rasinger, gradski bilježnik.

267

VDG JAHRBUCH 2005

1834. - 1848. Vatroslav Heimb, gradski bilježnik u Požegi. Miroslav Graff, podbilježnik.
1849. Lichtenecker, predstojnik županijskog ureda u Požegi, a poslije njega Josip Loger.
1849. Vilim Dolhoph, povjerenik županije.
1851. - 1883. Wilim Just, županijski mjernik (1875. do smrti).
1856. Piperger, krvnik. (Požeški prijeki sud kojemu je bio pročelnik savjetnik prizivnog suda Slovenac Rulec, dao je povješati barem 30 razbojnika).
1861. Filip Thaller, gradski bilježnik i kapetan.
1861. Josip Paul, prvi podbilježnik županijskog magistrata, Franjo Schmidt, mjernik.
1861. Vatroslav Heimb, blagajnik županijskog magistrata.
1866. Josip Frigan, stražmeštar, Ivan Šmauc, kastelan.
1871. Adolf Schiebel, veliki gradski bilježnik. Rodio se 1850. godine u Moravskoj Bistrici. Osnovnu školu završio je u rodnom mjestu, a gimnaziju u Požegi, Osijeku, Vinkovcima i Zagrebu. Pravo je završio u Zagrebu i Beču. Poslije je bio i gradski vijećnik. Aktivan u DVD Požega gdje je gotovo tri desetljeća bio vojvodom. Posebno je zapažen njegov rad u "Vijencu". Sudjelovao kao časnik u boju za zaposjednuće Bosne i Hercegovine (1878.- 1882.).
1875. Dragutin Lobe, nadzornik svilarstva.
1880. Mihael Moser, krvnik.
1883. Adolf Schiebel, blagajnik; Emanuel Kliment, protustavnik
1897. Emanuel Kliment, blagajnik; Franjo Trapp, inženjer (do 1906.).

1904. Lavoslav Frim, služba bilježnja gradske potrošarine.
1906. Josip Hanzl, gradski veterinar, a Josip Alterman, gradski inženjer.
1908. Franjo Erben, županijski nadinženjer, Ivan Mallus, žup. škol. nadzornik.

Obrtnici

1721. Toma Taifelsberg, zidar.
1727. Martin Murarius i Joanes Schlanig zidari
1746. Tomo Koncler, tesar (izradio vješala).
1754. Joseph Schurer, Johann Urich i Michael Klaus, zidari.
1754. Adam Feichtner, zidar iz Osijeka gradio županijski zatvor u Požegi.
1777. izgrađena je kraj Orljave kapelica sv. Ivana Nepomuka zaslugom požeškog građanina i pekara Petra Himba (vjerojatno Heimba).
1792. Leopold Schorendorfer, vlasnik gostionice - "Porta Lapidea" - Leopoldkaffehaus, kod "Kamenitih vratiju".

268

VDG JAHRBUCH 2005

1848. Josip Grünwald, urar. Josip Otto, šintar.
1892. fotograf Weiberg iz Beča privremeno je otvorio u Požegi "fotografski atelier" i podučavao nekoliko naučnika.
1773. osnovan je "Drugi njemački ceh"- II Deutsche Innung zu Požega": pekari, tesari, zidari i licitari, a kasnije su u ceh ušli mlinari, sapunari i sitari.
1774. osnovan je "Prvi njemački ceh" - "Erste deutsche Zunft" u Požegi u kojem su bili pivari, limari, tesari, cipelari, stolari, bačvari, brijači i kirurzi, njemački krojači, rukavičari i torbari, lončari, užari i staklari.

Svećenici

Prvi njemački propovjednik za posadu požeške vojne posade bio je o. Franjo Grundler iz Epješa.

Osnivanjem škole i gimnazije u Požegi, tada iz Požege odlaze gimnazijalci na bogosloviju u Zagreb i Đakovo, pa imamo preko 70 svećenika koji su bili na župama đakovačke i srijemske biskupije. Evo nekoliko primjera:

- Emerik Suer, župnik u Kaniži.
- Ivan Schmoltzinger, župnik u Podvinju.
- Josip Schmoltzinger, župnik u Lipovcu.
- Adolf Veferin, župnik u Odvorcima.
- Franjo Witman, župnik u Odvorcima.
- Ivan Witman, župnik u Đakovu i 185. i 1815. kapitularni vikar.

Za biskupa Mandića bio generalni vikar.

- Ivan Heim, župnik u Knejskoj Vasi.
- Martin Kupfert, župnik u Sesvetama 1763.- 1769.

Za kratkog župnikovanja učinio mnogo za župu.

- David Meznar, do ukinuća pavlinskog reda redovnik pavlin, u Požegi je ostao kao profesor gimnazije i član konzistorija i kao takav bio izabran za župnika 1813. godine. Kao župnik umro u Požegi 1823. godine. Napisao i izdao: "Pridika od sv. Martina Turonskoga biskupa" Zagreb 1755. "Pridika u vrime zadobitih po Austrijancih suproti Francuzi kod rena potoka gradova Mainza i Mannheima" Zagreb 1796. "Pridika u vrime zadobića Austrijancih suproti Francuzi kod rena potoka - Tebe Boga falimo deržane zafalnosti" Zagreb 1796.

- Michael Eiler, prvi svećenik iz Kule, kapelan u Novoj Gradiški 1815. godine, a njegov mlađi brat Joseph na župi u Bebrini. Župa Nova Gradiška i danas čuva 143 knjige na njemačkom jeziku (17. st.=3, 18.st.=33 i 19. st.=107). Knjige su tiskane: Augsburg 1629., Hertzogen 1678., Bamberg 1705., Halle 1755.-1759., Peeth 1835.-1844. i Wien 1835. Pretpostavljam da je to iz doba upravo Michaela Eilera, tada kapelana, koji je obavljao crkvenu službu na njemačkom jeziku.

269

VDG JAHRBUCH 2005

- Ivan Thaller, r. 1812. g. župnik u Davoru, Brestovcu, a od 1856.- 1878. godine u Požegi. Zapažen njegov doprinos obnovi pučkih škola, poboljšanju uvjeta rada učitelja, otvaranju filijale sestara milosrdnica u Požegi 1862. godine. Jedno vrijeme i narodni zastupnik. Umro u Požegi i pokopan na groblju Sv. Ilije. Kameni križ očuvan do danas.
- Ivan Spath, bio kapelan u Gaju, a 1812. godine dolazi za župnika u Buk, gdje

ostaje 28 godina, a poslije toga u Sesvetama od 1840.- 1854. godine. U svakoj župi ostavlja svoj trag na uređenju crkvi, ali i pastoralnom radu. Započinje pisati Spomenicu župe Buk.

- Karlo Šliser, rodom iz Požege, bio župnikom u Kutjevju od 1865.-1867. godine.

- Franjo, Pokaz, r. 1814. g. župnik u Rači.

- Stephan Musler, bio je gimnazijski profesor u Zagrebu, u Varaždinu direktor gimnazije do 1860. godine, a od tada do svoje smrti 1868. godine župnikom i dekanom u Novoj Gradiški.

- Nikola Švajcer, rođen 1822. godine u Pleternici. Nakon kapelovanja po raznim župama postaje župnikom u Pakracu. 1848. godine imenovan kapelanom I. čete narodne straže. Bio je veliki gospodar, jer je pakračka župa posjedovala mnogo zemljišta pa se morao posvetiti ekonomiji. Čak ga i bečka vlada uzela za člana savjetnika bečke komore. Sagradio je u Pakracu veoma veliki i za ono vrijeme najmoderniji župski stan koji se ubraja među najljepše kuće - palače u Pakracu.

- Anton Lehrman, bio je kapelan u Čazmi.

- Ferdinand Ferdo Gerstner - rodio se 28. ožujka 1882. godine u Požegi, kao peto dijete u braku Katarine Šulc iz Požege i Ferde Gerstnera. Ferdo je kao bačvarski pomoćnik došao u Požegu iz Osijeka sa željom da kupi bačvarski alat od udovice Genoneve Šulc rođene Mueller. Tu je upoznao 14 godina mlađu kćer Katarinu Šulc, oženio se i ostao u Požegi. U braku su imali 12-tero djece. Ferdo polazi i završava u Požegi pučku školu i gimnaziju. Iako iz brojne obitelji nije bio "kolegijaš" nego gimnaziju polazi od kuće i maturira 1900./1901. Nakon mature odlazi u Đakovo na bogosloviju, gdje je 1905. godine zaređen za svećenika. Iste godine prima službu kapelana u Piškorevcima, a od 15. prosinca 1906. godine isto kao kapelan u Semeljcima gdje ostaje do prosinca 1908. godine. Nakon toga tri mjeseca boravi u Tovarniku, godinu dana u Novom Slankamenu i pola godine u Velikoj Kopanici. Privremeni je upravitelj župe u Andrijevcima od 1. siječnja 1911. do 30. rujna 1911. godine, kada dobiva premještaj i postaje vjeroučitelj više i niže djevojačke škole u Zemunu. Ovo je vrijeme kada je njegov bratić Ivan Šulc bio dekan i župnik u Erdeviku. (Šulc je 11 godina stariji). Ferdo ostaje u Zemunu do 26. svibnja 1916. godine, ali je zbog ratnih prilika (1914.- 1915.) povremeno odlazio u Vinkovce. Kao učitelj vjere u Zemunu objavio je: "Katehitičke propovijedi o Svetoj Pričesti" u Đakovu 1915. godine. U svojoj ih je nakladi cjelovito objavio, a cenzor mu je bio msgr A. Akšamović. S jedanaest godina svećeničkoga rada i stečenim bogatim iskustvom postao je konačno 16. svibnja 1916. godine župnik u Sotinu, gdje ostaje sve do 26. travnja 1923. godine. Za to razdoblje svakako je najvredniji

270

VDG JAHRBUCH 2005

njegov rad "Povijesne bilješke Sotina" na kraju i neposredno prvih godina nakon I. svjetskog rata. Iako će predgovor spomenutom bilješkama napisati još na dan Sv. Ilije 1918. godine u Sotinu, biskup A. Akšamović vlastoručno ovjeriti potpisom i pečatom 5. lipnja 1921. godine u Sotinu, bilješke će čekati do studenoga 1966. godine, kada će biti tiskane u knjizi: "Ferdo Gerstner, Povijesne bilješke Sotina". Predgovor je napisao msgr. dr. Marin Srakić, biskup koadjutor biskupije đakovačke i srijemske, u kojem ističe, da je pisac ovog djela poznati svećenik, a između dva rata jedan o vodećih nositelja katehetske obnove u đakovačkoj i srijemskoj biskupiji. To nije spomenice župe Sotin, nego je riječ o "bilješkama" za jednu župsku ili seosku spomenicu, ističe dalje biskup Srakić. Gerstner opisuje gotova sva područja života tog srijemskog mjesta, i župu i crkvu, arheološke nalaze i školu, važne događaje i zdravstvo, poštu i politiku, ženidbene običaje i narodnu nošnju, rođenje i smrt. Obradio je i ženidbu kod Nijemaca. Iako je prošlo dosta vremena od pisanja bilježaka, oni ipak izlaze u pravo vrijeme, kad se mnogi Sotinci spremaju na povratak u svoj, nekada lijepi, a sada opljačkani, srušeni, spaljeni Sotin. Priloge za ovu knjigu dali su još: Antun Ljubas- Tone, Robert Farkaš, Miroslav Badanjak, Tvrtko Zebec, Miroslava Hadžihusejnović-Valašek i Vlado Horvat.

Poslije Sotina župnik je u Andrijevcima, ali ga na želju Jeftićeve vlade biskup premješta u Berak, gdje je bio još u teškoj situaciji, jer su mu prijetili, te je bio u životnoj opasnosti. Župu u Komletincima preuzima 1935. godine. Iz Komletinaca se vraća u Požegu shrvan šećernom bolešću 1. rujna 1838. godine, a preminuo je 18.

lipnja 1939. godine i pokopan na groblju Sv. Ilije u Požegi.
- 1885. o. Liberije Šandl, franjevački gvardijan u Požegi.
- Pavao Krömpler, bio župnik u Kutjevu 1883.- 1912. godine. Učen čovjek, visoke inteligencije i dobar gospodar. Pisao je i gospodarske knjige.
- Dr. Antun Messner- Sporšić, rođen je u Požegi 31. prosinca 1876. godine, a umro u Zagrebu 17. studena 1956. godine. Bio je svećenik, geograf i pisac. Proputovao je Rumunjsku, Bugarsku, Tursku, Italiju, Francusku, Švicarsku, Njemačku, Egipat, Palestinu, Siriju, Libanon, Cipar, Izrael, Švedsku, Norvešku i Dansku. Knjige: Po Skandinaviji 1939., Po blizom Orijentu 1935., Po Italiji i Francuskoj 1936., Od Bukurešta do Ankare 1937., Ratne uspomene (1915.- 1918.) 1934., antropološka analiza "Ljudi i priroda" 1938., a u 28. knjizi Akademijina "Zbornika za narodni život i običaje" objavio je studiju o hrvatskim naseljima u Bačkoj. Ostala mu je u rukopisu - pisačim strojem pisana monografija "Požeška županija od XVIII. stoljeća do 1952. godine". Rukopis se nalazi u Gradskom muzeju Požega.
- Julius Bürger, rođen 1885. godine u Kuli. Bio župnik u Voćinu i Podravskoj Slatini. Prilikom proslave 150 godina dolaska Nijemaca u Kulu i Poreč, predvodi svetu misu i drži propovijed te blagoslivlje spomen kamen na mjesnom groblju u Kuli. Taj spomen kamen postoji još na groblju u Kuli. Strijeljali su ga partizani 10. prosinca 1944. godine na Papuku.

271

VDG JAHRBUCH 2005

- Michael Paus, rođen je 1886. godine u Kuli, bio vojni kapelan, župnik u Buku i Kaptolu, dekan od do. Umro u Požegi 1981. godine.
- Lorand Mathez, župnik u Ruševu 1937.- 1946. U veljači 1946. godine zbog navodne suradnje s "Križarima" uhićen zajedno s njegovom sestrom. On osuđen na 8 godina zatvora u Staroj Gradiški, a ona u Požegi. Vratio se iz logora kao potpuna ruina svojima u Banat i pod nejasnim okolnostima dospio pod vlak, vagoni su mu prerezali obje noge.

Biskupi i kanonici:

- Josip Theisfelsberg (1739.- 1820.), rođen u Požegi, župnik u Novoj Kapeli, poslije kanonik lektor u Zagrebu. Oporukom od 22. veljače 1812. godine osnovao je kanonik Theisfelsberg zakladu od 10.000 forinti u korist požeških građana. Kamate imade gradsko poglavarstvo dijeliti u korist siromašnih požeških građana, da lakše podmire porez i javne daće. Istom oporukom ostavlja 1000 forinti kao zakladu za sv. mise. Kamate će dijeliti župniku i tutoru. Želi, da sv. misi za njegovu dušu pribivaju oni, koji uživaju njegovu zakladu. Konačno želi zakladač, da se gradski župnik uvjeri o siromaštvo svakog pojedinca. Glavnica ove zaklade iznosila je 1908. godine 14.954. K s 1012 K kamata. O kolikoj se stvarnoj vrijednosti radi, radi usporedbe navodim, da se za Dječачku pučku školu u Požegi izdvajalo godišnje 12.068 K, a ukupna beriva - plaća gradskih činovnika i službenika te 1908. godine iznosila su 18.978 K.

- Josip barun Wernek, dolazi u Požegu 1764. godine s posebnom misijom: on uređuje požeški konzistorij i postaje kao zagrebački kanonik glavnim vizitatorom za Slavoniju.

- Ignacije Pokajsen (1771.- 18..) kanonik u Zagrebu.

- Franjo Schulteiss, rođen 1846. godine u Pleternici. Roditelji mu bili mlinari, a imali su i gostionicu. Bio župnik u Velikoj od 1876. - 1901. godine. Širio prosvjetni i društveni rad, osniva DVD-o Velika. Vrstan propovjednik. Dok je bio župnik u Velikoj osniva se i Obrtno-pogrebno društvo "Bratija", a suosnivači su bili Josip Stigllaitner, bačvar i Julian Toth, krojač. Imenovan je kanonikom zagrebačke nadbiskupije. Kao kanonik redovno dolazio u Požeški dekanat na sve korone. Zaslužan za podizanje III kata Požeške kolegije.

- Dr. Josip Schrott, rodom je iz Šrotovca pod Sveticama. Bio kutjevački župnik od 1824.- 1831. godine. Poslije Kutjeva otišao u Zagreb za profesora akademije, zatim je bio imenovan za biskupa. Godine 1844. imenovan je vrhovnim školskim ravnateljem. Uz podršku đakovačkog biskupa Kukovića nametnuo je Hrvatskom saboru rješavanje statusa učitelja.

- Gjuro (Georg) Musler, rođen 1801. godine u Kuli. Bio je administratorom župe Kutjevo od 1831.-1883. godine. Poslije je imenovan zagrebačkim kanonikom.

Oporučno ostavio Družbi sestara milosrdnica za bolnicu 950 for. i za društvo sv. Vinka 950. for. Umro u Zagrebu 22. listopada 1878. godine u 77. godini života.

272

VDG JAHRBUCH 2005

- Ivan Šulc, rođen je u 20. lipnja 1871. godine u Požegi. Kao mladić otišao je u franjevački red, gdje je 11. veljače 1894. godine zaređen za svećenika - o. Virgil. Jedno vrijeme službovao je u Požegi kao ispitanik vjeroučitelj građanske škole. Predavao je vjeronauk i na nižoj djevojačkoj školi u Požegi. Kasnije odlazi za župnika u Erdevik u Srijemu. Vjerojatno kod reorganizacije franjevačkog reda početkom 20 vijeka izlazi iz reda te postaje svjetovni svećenik. Prema podacima iz obiteljske dokumentacije i postojećih slika, vidi se, da je i dalje napredovao u svećeničkom zvanju. Postaje kanonikom i biskupom u Zemunu, gdje ostaje s majkom do smrti. U jednom pismu kojeg je pisala Marija Katalinić svojoj majci Hedvigi Hedi Šulc (mlađoj sestri Ivanovoj) spominje, da je tetak Ivan Šulc biskup u Zemunu slabog zdravlja, te da će uskoro služiti zlatnu misu, koja je bila 11. veljače 1944. godine u Zemunu. Ivan Šulc je bio veliki obiteljski autoritet, te su ga često pitali za savjete i duhovnu potporu hodočašćem u Erdevik. Ne dugo iza zlatne mise tetak Ivan je zauvijek otišao s ovoga svijeta, piše Kanijela Bačić Karković

Učitelji

Brodski Drenovac

1912. - 1937. Ludmila Kramar.

Bučje

1907. - 1919. Rudolf Worel.

1928. - 1938. Štefica Macinauer.

1938. - 1944. Marija Brovet.

Buk

1911. - 1914. Luisa Hauser bila je prije Buka učiteljica u Kuli.

Umrla je i pokopana na groblju u Buku 31. prosinca 1914. godine.

1915. - 1916. Ljubica Metzger.

1931. - 1939. Antun Lauer.

Brestovac

1880. - 1910. Ferdinand Musller.

Cerovac

1911. - 1912. Ivan Herman (prvi učitelj)

1942. Marija Psoška.

Djedina Rijeka

1920. - 1924. Drina Lattinger.

1925./26. Ivana Brandt.

273

VDG JAHRBUCH 2005

Jakšić

1912. Ivan Herman.

1920. - 1944. Ivan Prattes, učitelj i ravnatelj, a poslije školski nadzornik.

Volontirao u ravnateljstvu Hrvatske seljačke zadruge kao perovoda, poslovođa i blagajnik.

Kula

1816. Josef Lokar.

1826. Johann Mussler.

1836. Peter Heim.

1883. Vilma Stopar.

1895. - 97. Gizela Fridrich.

1925. - 36. Dragutin Koch.

1942. - 44. Antun Lauer.

Kutjevo

1858. Wilim Ulses.

1897. Gizela Fridrich.

1936. Franjo Musler.

Kuzmica

1888. Adela Šmidler, prva učiteljica po osnutku škole.

1903. Ivan Herman.

1905. Marija Hiršman.

1920. Marica Metzger, učiteljica iz Požege na Učiteljskoj skupštini u Kuzmici (10. lipnja), kojoj je prisustvovalo 36 učitelja i učiteljica, održala je predavanje: Žena i socijalno pitanje.

Poreč

1889. - 90. Hermina Bottmann.

1900. Vjekoslav Schütz.

1929. - 33. Darinka Hepperger.

1936. Tomo Kap.

Požega

Njemačka škola 1770.

274

VDG JAHRBUCH 2005

Gimnazija

ravnatelji:

1714. o. Adam Spingarolli

1738. - 1741. i 1746.- 1749. Andrija Zamberger.

1760. O. Antun Sonleitner.

1830. - 1834. Adalbert Peterffy.

1834. - 1839. Dominik Kirchmayer.

učitelji - profesori

1701. o. Melhior Omerz, primus scholarum professor (isusovac).

1761. o. Ignacije Marek, profesor Logike i metafizike i Matija Poukl, za principiju i parvu.

1769. m. Laurencije Munier, profesor za retoriku i poetiku.

1771. o. Franjo Ks. Sidbacher, profesor za retoriku i poetiku.

1774. Ivan Witman, exjezuita za sintaksu i gramatiku.

1785. O. David Meznar, na glasu učitelj požeške gimnazije.

1788. o. Kun Katler, za poetiku i grčki jezik i Adam Mernar za gramatiku (pavlini).

1831. o. Peregrin Heiler, suplet mađ. jezika i literature i o. Dominik Kirchmayer za I. humaniorsku školu (franjevci).

1870./71. Filip Thaller, gradski načelnik Požege zamolio superiora Pregla neka intervenira kod nadbiskupa Haulika da se otvori u Požegi V. razred gimnazije iako je svega bilo 9 učenika. To je i prihvaćeno i iz Zagreba je vraćeno tih 9 učenika u Požegu.

1874. Adolf Schiebel, namjesni gimnazijski učitelj (svjetovni).

Academia Posegana

1764. Antun Hohenwarth, profesor akademije.

Kolegija - orfanotrofij

1850. Dr. Ad. Luka Lumpler, prefekt.

(Naredbom ministra Thuna uveden njemački jezik u gimnaziju).

1858. o. Pittman, nadstojnik (isusovac).

1859. o. Kass, nadstojnik.

1860. o. Lovro Pregl, nadstojnik. Kupio je od požeške gradske općine zemljište u Vranduku i dao zasaditi vinograd. Kako to zemljište nije bilo isplaćeno, pripalo je nakon odlaska isusovaca 1871. godine opet gradskoj općini.

275

VDG JAHRBUCH 2005

Jedan dio vinograda, odnosno zemljišta prekuo je dr. Ignacije Thaller, zavodski liječnik, a drugi dio zemljišta grad je ustupio 1872. godine orfanotrofiju samo na uživanje.

1871. Antun Molnar, kapelan u Kutjevu preuzeo prefekturu orfanotrofija.

1889. Kamilo Kumpf, ravnatelj (poslije imenovan kanonikom u Varaždinu).

1894. Franjo Schulteiss, zagrebački kanonik, svojski se zauzeo kod nadbiskupa Posilovića za dogradnju III. kata kolegije.

1910. - 1911. dr. Eduard Risek, prefekt.

1911. - 1912. Benedikt Šubert, prefekt, do tada kapelan u Ruševu.

1925. - 1927. Rudolf Scwerer, prefekt.

Kolegijaši - učenici:

1835. - 1836. Josip Muzler, Josip Rieger, Ferdo Videman, Ivana Latz.
1836. - 1837. Ivan Heimbo.
1837. - 1838. Franjo Regen i Antun Modec.
1838. - 1839. Nikola Švajcer, Marin Hemen.
1840. - 1841. Ivan Knajsl.
1841. - 1842. Fridrik Roic.
1842. - 1843. Ivan Kaufman, Karlo Fuchs i Mijo Šajbenhof.
1843. - 1844. Josip Lechner.
1845. - 1846. Rudolf Makuc.
1846. - 1847. Melkior Majer i Josip Muzler.
1847. - 1848. Adolf Solenghi i Adolf Graff.
1848. - 1850. Nema pitomaca u kolegiji radi bolnica radi rata s Mađarima.
1850. - 1851. Karlo Dauer, Franjo Klemar. Katarina Makeln i Terezija Stumer.
1851. - 1852. Karlo Masnec.
1852. - 1853. Karlo Hager i Josip Muzler.
1853. - 1854. Antun Schwarz.
1854. - 1855. Josip Fišer, Ivan Fiuček i August Hönninger.
1855. - 1856. Ladislav Tanhofer i Josip Stadler.
1856. - 1857. Ivan Hornstein i Eduard Ulses.
1858. - 1859. Pavao Leber.
1859. - 1860. Josip Rieger i Franjo Schulteiss.
1860. - 1861. Ernest Kramberger, Josip Sieber.
1861. - 1962. Antun Molnar, Ivan Šürmer, Ivan Schulz.
276

VDG JAHRBUCH 2005

1863. - 1864. Adalbert Šek i Franjo Zimmerman.
1864. - 1865. Adolf Schiebel, Vilim Graber, Nikola Mohr, Ferdo Ulses i Ferdo Musler.
1865. - 1866. Ivan Maller, Josip Türk, Vinko Heinz i Josip Rumpler.
1866. - 1867. Gustav Šmider i Ivan Göszl.
1867. - 1868. Blaž Reylein i Petar Heinz.
1868. - 1869. Kamilo Kumpf, Josip Lach.
1869. - 1870. Franjo Fink, Antun Bukl, Albert Faller, Emil Otto, Josip Brandstetter, Emil Rehman.
1870. - 1871. Dragutin Kindlein, Konrad Šnap, Robert Faller, Ernest Fink, Antun Pukler, Eduard Malih, Leopold Vormastin.
1871. - 1872. Josip Kempf, Aleksandar Kirholz, Franjo Kürschner, Jakob Rais.
1872. - 1873. Alfred Ehrenhöfer i Hinko Reylein.
1873. - 1874. Ivan Metzger i Aleksandar Seitz.
1874. - 1875. Karlo Operman, August Prausa, Franjo Šaner, Vid Paul, Gustav Gajtner, Viktor Stoops, Karlo Fišer, Josip Milih i Josip Krulc.
1875. - 1876. Lelestim Rozum, Stjepan Šmit, Josip Švarc, Filip Gul i Josip Rehman.
1876. - 1877. Franjo Moroc.
1877. - 1878. Nikola Pazman, Antun Seifert, Ljudevit Frankl, Ljudevit Leiner i Stjepan Pomper.ž
1878. - 1879. Adolf Müller, Matija Rohrbacher, Ljudevit Kempf, German Baudoin.
1879. - 1880. Mihovil Magenheim, Kilijan Bauman, Vendelin Fišer i Emil Gürt.
1880. - 1881. Ladislav Seitz, Dragutin Sieber i Josip Ridl.
1881. - 1882. Oto Bahon, Dragutin Šiller.
1882. - 1883. Dragutin Seitz.
1884. - 1885. Adolf Eisenbart, Michael Etinger, Juraj Kolb i Emil Sachs.
1885. - 1886. Emil Hock.
1886. - 1887. Adalbert Vats, Adolf Hercel i Viktor Mayer.
1887. - 1888. Ivan Hepp i Vlado Šmit.
1888. - 1889. Milan Hock, Mato Mainkas, Koloman Rittig, Dragutin Tanhofer, Dragutin Gröger, Artur Hübsch, Ivan Izer, Hugo Kresz, Antun Schlegel.
1889. - 1890. Juraj Lachner, Alfred Neuman, Franjo Špringer.
1890. - 1891. Viktor Ort, Slavko Mayer, Artur Egersdorfer, Edvin Beer, Franjo

Schlegel.

277

VDG JAHRBUCH 2005

1891. - 1892. Ivan Rittig, Vjekoslav Špringer, Pavao Štrucel, Dragutin Urlich.

1895. - 1896. Rudolf Pacak, Rikardo Fišer, Oskar Reiner, Aladar Reiner.

1896. - 1897. Franjo Ortner, Mirko Kleiksner, Franjo Kmoch, Leopold Mayer, Alfred Roschler.

1897. - 1898. Franjo Lamot, Nikola Tailsbauer, Rudolf Konrad, Đuro Kuhner, Otokar Köszel, Otmar Schmutzer.

1898. - 1899. Stjepan Haberstock, Julije Bürger, Ivan Kühn, Franjo Gold, Rudolf Templ, Đuro Hartzler, Stjepan Pust, Dragutin Schmutzer, Matija Gal, Filip Gundrum, Stjepan Kolb.

1899. - 1900. Petar Kühn, Milan Götz, Milan Reidl.

1900. - 1901. Ivan Švigir, Adam Füstos, Viktor Reiser, Josip Sacher, Albin König, Ivan Kunst, Mirko Schrimpl, Vjekoslav Schumppich, Rudolf Ulises.

1901. - 1902. Dragutin Förster, Ivan Krištof, Adam Füstös, Franjo Huber, Dragutin Schvarz, Dragutin Graninger, Đuro Rothgerber.

1902. - 1903. Josip Freisman, Edmund Treyer, Rudolf Lobenwein, Josip Toth.

1903. - 1904. Adolf Füllöpp.

1904. - 1905. Miroslav Breithut, Rikard Hübsch, Edo Grünvald, Vlado Langer, Vladimir Nöthig.

1905. - 1906. Josip Hatzler, Franjo Šnajder, Mijo Bönel, Janko Godler, Franjo Grundler, Danijel Molnar.

1906. - 1907. Eugen Kolbert, Josip Kolbert, Ljudevit Helmer, Franjo Schneider, Dragan Reis.

1907. - 1908. Vojko Schauff, Valent Barger, Dragan Buschbacher, Eugen Phillips, Stjepan Schöner.

1908. - 1909. Josip Preglej, Oto Barczal, Dragutin Buschbacher, Stjepan Schöner, Gustav Bauer, Mirko Kellreiter, Viktor Konrad, Željko Pessler.

1910. - 1911. Aleksandar Hacker, Oto Krezinger, Hubert Zechel, Fridrik Bischof, Rudolf Bresslauer, Viktor Fink, Ivan Špuler, Leo Til.

1911. - 1912. Eduard Kopsa, Zlatko Eicher, Slavko Kammerman, Franjo Schneider, Hinko Švager i Juraj Vilfing.

1912. - 1913. Zvonimir Killer, Ivan Kammerman, Rudolf Killer, Fridrik Melvinger.

1913. - 1914. Mijo Kohler, Antun Dement, Stjepan Tanner i Andrija Vilc.

1914. - 1915. Hinko Piussy, Mijo Kittner, Emanuel Ašner, Vladimir Kren, Josip Schlauf.

1915. - 1916. U kolegiji bolnica Crvenog križa.

278

VDG JAHRBUCH 2005

1916. - 1917. Leo Eisner, Matija Schneider, Fridrik Streitz, Alfred Alkier, Petar Šmit, Emil Weldamon.

1917. - 1918. Ferdinand Stürmer, Milan Weldamon, Viktor Braun, Branko Hadl, Ivan Jäger.

1918. - 1919. Adolf Štiglmayer, Dragutin Venturin, Vilim Pantlik, Ivan Seiter, Josip Hornung, Antun Iseman, Branimir Jäger, Stjepan Kellreitr, Mirko Ksneneman, Rudolf Sieber, Josip Petrin i Gustav Štiglmayer.

1919. - 1920. Zlatan Ašner, Viktor Biro, Đuro Hass, Dragutin Švarc, Miroslav Pajer, Karlo Then, Antun Lauer, Karlo Šmit.

1920. - 1921. Josip Marks, Karlo Holub, Viktor Kirin, Vladimir Nemeč, Marijan Vehauc.

1921. - 1922. Zdravko Federbar, Petar Neumayer, Josip Berger, Ernest Losch, Franjo Bauerfreund, Eugen Eppert, Božidar Gollner, Stanko Heim,

Alojzije Petrin, Josip Kifer, Đuro Kienbauer, Ignjat Koller, Josip Nett.

1922. - 1923. Ivan Šefer, Vladimir Reck, Josip Eppert.

1923. - 1924. Franjo Lochmann, Josip Treppo.

1924. - 1925. Josip Geiger, Pavao Geiger, Jakob Bleckl, Eugen Buschbacher, Josip Buschbacher, Vjekoslav Feurer, Vlado Heim, Josip Hajtzman,

Dragutin Šmutz.

1925. - 1926. Viktor Merz, Jakob Piffath, Josip Klem, Josip Marbach, Stjepan Merz, Mihael Paus, Valter Roth, Adam Veber.
1926. - 1927. Ivan Papp, Krunoslav Grebl, Antun Fišer, Matija Johler, Franjo Kohling, Franjo Mathes, Antun Müller, Marijan Wagnes, Antun Meninger, Albert Hofbauer, Adam Keil, Rudolf Tiefenbach.
1927. - 1928. Mirko Hofman, Ivan Schneider, Karlo Holc, Franjo Werner, Franjo Grundler, Henrik Fol, Antun Kilijan, Antun Štegmayer.
1928. - 1929. Antun Wahl, Josip Rapp, Dragutin Walter, Stjepan Heller, Mijo Herman, Rudolf Hofenneder, Dragutin Hornung, Matija Muser, Branko Leustek, Marijan Spies, Mirko Šifner.
1929. - 1930. Vladimir Grims, Ivan Feiler, Zvonko Zimmermann, Danko Kajtner, Stjepan Keller, Karlo Šubert, Ivan Fesl, Leopold Konrad, Ivan Philipp, Antun Veber, Franjo Viglherdt, Rikard Wolfmayer.
1930. - 1931. Kamilo Klethofer, Karlo Šmuc, Pavao Fajler, Jakob Hajn, Stjepan Gotštajn, Josip Herd, Leopold Konrad, Zlatko Hartman.
1931. - 1932. Josip Fizi, Dragutin Hajnrik, Rudolf Kres, Krešimir Majer.
1932. - 1933. Dragutin Roller, Vilim Baller, Ivan Ispas.
1933. - 1934. Vladimir Morichuber, Ladislav Ajhorn, Zvonko Etinger.

279

VDG JAHRBUCH 2005

1934. - 1935. Alfred Pikl, Ferdinand Otenfels, Pavao Vagner, Božidar Verner, Franjo Volzajn, Borislav Bender, Josip Moger, Đuro Herber.
1935. - 1936. Aleksandar Švarc, Milan Hauptfogl, Dragutin Štanfel, Zdenko Sajc.

Maturanti Požeške gimnazije

1874. Josip Hutter.
1875. Franjo Gundrum, Petar Heinz.
1877. Josip Kempf, Antun Pukler.
1878. Jakov Rajs.
1879. Lavoslav Hirschenstein.
1882. Dragutin Šilhabl.
1885. Ljudevit Frankl, Stjepan Pomper i Mato Rohrbacher.
1886. Dragutin Sieber.
1888. Dragutin Böhm, Rudolf Thaller.
1889. Hinko Lehner.
1893. Eugen Konschegg.
1894. Koloman Rittig.
1895. Julije Müller.
1896. Adam Cimerman, Artur Hübsch, Nikola Thaller.
1897. Antun Bauer, Julije Mogan.
1898. Stjepan Bauer, Josip Hanzl, Julije Horn, Bernardo Juhn.
1899. Josip Böhm, Grga Brener.
1900. Šulc Dragutin.
1901. Ferdo Gerstner, Adam Hoffman, Vilim Hübner, Josip Katz, Jakob Müller, Oskar Reiner, Nikola Tailsbauer.
1902. Dragutin Dreiszingler, Ivan Hengster, Pavao Kaunitz, Rudolf Konrad, Milan König, Milan Schiebel, Eugen Šrepel.
1903. Albert Krausz, Zlatko Pukler.
1904. Josip Hochschopf, Antun Metzger, Albin Thaller.
1905. Ivan Kühn, Benedikt Schubert, Albin Westermeyer.
1906. Rikard Mautner.
1907. Hugo Bauer, Ivan Frei, Josip Müller, Petar Kühn.
1908. Dragutin Förster, Adolf Füllepp, Ivan Hochschopf, Gustav Keller, Rudolf Lobenwein.
1909. Rikard Bauer, Karlo Graninger.

280

VDG JAHRBUCH 2005

1910. Aleksandar Gahs, Oto Larisch, Stjepan Ladislav Metzger, Adalbert Schlauff.
1911. Stjepan Thaller.
1912. Đuro Gajer, Josip Hartzler, Vladimir Nöthig.

1913. Eduard Kürschner.
 1914. Martin Schwab.
 1916. Dragutin Thaller.
 1917. Mihael Mauzer, Miroslav Metzger.
 1918. Ivan Špuler.
 1919. Zlatko Eicher.
 1920. Franjo Heinrich, Milan Haas.
 1921. Andrija Vilc, Stjepan Gajer.
 1922. Ferdo Stürmer.
 1924. Ivanka Cimerman, Vilim Messner.
 1925. Ivan Jäger.
 1926. Antun Hornung, Mirko Kseneman, Stjepan Kelrajter, Josip Petrin, Albert Schillinger, Ivan Šefer.
 1927. Vjekoslav Fleissig, Miroslav Pajer.
 1928. Dragutin Hanzl, Terezija Melihar.
 1929. Dragutin Michal, Vladimir Rek.
 1930. Vjera Cimerman, Ivan Rajner.
 1931. Hubert Felger.
 1932. Vjekoslav Cimerman, Ivan Fišer, Albert Fleissig, Josip Kifer, Irma Klethofer, Aladar Rajner, Dragutin Šmuc.
 1933. Ivan Cimerman, Blanka Konrad, Nada Melihar, Ernest Rajner.
 1934. Franjo Grundler, Đuro Kindl.
 1935. Alfred Pikel.
 1936. Dragutin Hornung, Nikica Melihar, Adilija Thaller.
 1937. Gertruda Hofman, Đuro Lajkauf, Emanuel Thaller, Pavao Veber, Antun Veber i Franjo Volzajn.
 1938. Aleksandra Breslauer, Ivan Fridl, Stjepan Gotštajn, Adolf Krauze, Fredinand Lukman.
 1939. Branka Pilar, Antun Hel, Štefanija Rajter.
 1940. Josip Moger, Danijela Toth.

281

VDG JAHRBUCH 2005

1941. Ladislav Eichorn, Emilija Fišer, Branka Hoffman, Ljudevit Kusztor, Franjo Hoffer.
 1942. Ferdinand Bellan, Slavko Leikauf, Dragutin Boris Leiner.
 1943. Vilim Hell, Dragutin Koch, Nevenka Stürmer, Petar Štiksl.
 1944. Lerman Slavko, Đuro Rigel i Robert Stockbauer.

Poslije će požeški kolegijaši i gimnazijalci biti:

Dr. Josip Stadler, prvi vrhbosanski nadbiskup; Pavle Leber, kanonik; Kamilo Kumpf, kanonik; Karlo Kindlein prebendar; Ljudevit Frankl, školski nadzornik; dr. Josip Pazman, sveučilišni profesor; dr. Antun Schwarz; Adolf Schiebel, vijećnik gradskog magistrata; Mijo Ettinger, župnik u Daruvaru; Vlado Šmidt, apotekar; Artur Hübsch, sveučilišni profesor i župnik u Americi; Koloman Rittig, sveučilišni profesor; Juraj Lahner, svećenik i profesor na zagrebačkoj preparandiji sestara milosrdnica te sakupljač pobožnih narodnih pjesama; Rikard Fišer, župnik; Julije Bürger, župnik u Slatini; Pacifik Pukler i Kamilo Kolb, franjevci; profesori: Ivan Kühn i Nikola Švigir, inž. Rudolf Konrad; dr. Franjo Ortner, radiovoj Walter, Oskar i Aladar Reiner, dr. Dragutin Hajzler, Stephan Musler; Karlo Förster; Franjo Grundler; Josip Akst; Dadislav Metzger; i dr.

Thallerova Gospa

Negdje početkom 18 stoljeća podigli su isusovci u crkvi sv. Lovrinca i žrtvenik Bl. Djevici Mariji, postavivši na njega drveni izrađeni kip B. Gospe s djetetom Isusom u Naručju. Kip se zvao "Marija bez grijeha začeta". Kip je bio pozlaćen i načinjen od lipova drveta. Ukinućem isusovačkog reda 1773. godine razriješen je bio isusovački laik Pavao Thaller zavjeta, a kako je crkva sv. Lovre uslijed toga opustjela, pohranio je Gospin kip Pavao Thaller u bivšu isusovačku, tada njegovu ljekarnu. Kad je kasnije opet bila uređena crkva sv. Lovre, kip je vraćen. Poslije II. svjetskog rata kip je završio u Gradskom

muzeju Požega, da bi uspostavom Požeške biskupije opet bio vraćen.

Osnovna - pučka škola

1855. položio je ispit iz hrvatskog jezika našički učitelj Nikola Kindlein pred školskim ravnateljem župnikom Sviranićem i učiteljem Ivanom Filipovićem, da može obučavati u pučkim školama hrvatskim jezikom.

1856. Ivan Thaller, župnik - ravnatelj dječjačke i djevojačke škole.

1867. - 1910. Franjo Messner, namjesni učitelj.

Umro 3. prosinca 1910.

282

VDG JAHRBUCH 2005

Thallerova Gospa

1871. - 1883. Ivan Schulz, ravnajući učitelj. Rodio se u Požegi 21. kolovoza 1848. godine. Upoznaje mladu sremicu Tereziju Rezu Kaufman te sklapaju brak 22. rujna 1870. godine. U braku imaju 7 djece: Ivana - o. Virgil (1871.), Mariju - Miciku (1873.), Emerika - Mirka (1874), bravar, tada domobran u Osijeku, Ladislav - Laca (1878.)- bravarski pomoćnik u Beču, Dragutin-Dragec (1880.), tada učenik, Hedviga tada učenica (1882.), Josipa - Pepica (1887.), tada učenik IV. raz. Ivan Šulc umro je 30. listopada 1899. godine i pokopan na groblju sv. Ilije u Požegi.

1876. - 1885. Ferdinand Hren učitelj.

1885. - 1925. Julije Kempf, učitelj, a potom i ravnajući učitelj.

1895./6. Klementina Riffer pl. Stručić, učiteljica viših pučkih škola obučavala je učenike u tzv. "ženskom slöjdu"

1910. - 1913. o. Antun Gretschi i o. Ciril Kindl, nauk vjere.

1912. Franjo Majcen, ravnajući učitelj.

1914. Zdravko Thaller, učitelj. Odlazi naredne godine kao dobrovoljac na bojišnicu. Pao u zarobljeništvo.

1917. - 1931. Marija - Marica Metzger, učiteljica. Izradila sliku škole koja se nalazi u školskoj spomenici i ukrasila svojim slikama u boji više stranica.

283

VDG JAHRBUCH 2005

Obitelj Šulc

Imam dojam da je kroz slike izrazila i opće raspoloženje u školi i gradu. Tu su ljubičice, đurđice, tratinčice, borove grančice s pticama i razni drugi cvjetovi, zatim višnje, trešnje i dr. Prava je šteta što do sada ti radovi nisu šire publicirani. Marija Metzger održava nastavu francuskog jezika, a na završne ispite 12. lipnja 1931. godine u spomenicu škole upisuje vlastoručnu pohvalu direktor francuskog instituta u Zagrebu Raxmond Warnier.

1926. - Vilko Pamer, ravnajući učitelj.

1928. Michael Walter, nauk vjere.

1935. - 1945. Dragutin Koch, učitelj.

1936. - 19.. Danica Koch.

Poljoprivredna škola

1896.- 1901. Vatroslav Haiman, pristav.

1901.- 1906. Artur Machnik.

1913.- 1922. Julije Oberhofer, ravnatelj škole

U okviru školske ekonomije od 1916. do 1920. godine proizvodio se švancenbeški sir.

Od 1914. do 1926. godine na dobru škole se uzgaja simentalsko i pingavsko govedo kao i njihovi križanci.

1910.- 1912. godine završio je školu Josip Videman, rođen 13. ožujka 1892. godine u Sotinu na trošak zemaljske vlade i tada (zapisao župnik Gerstner - 1918. godine) inteligentni ratar, koji se bavi svojim gospodarstvom.

Niža i viša Građanska škola

1789. Položio je Krištof Heimb 500 forinti za uzdržavanje "ženskog učitelja".

1804. Franjo Gatti, osobiti ženski učitelj.

1827. Katarina Thaller, učiteljica i sestra joj Franciska kao pomoćnica.
1862. sestre milosrdnice otvorile nižu a potom 1876. i višu građansku školu.
1875. č.s. Ana Boch.
1881. godine Terezija Thaller, supruga dr. Vatroslava, kumovala i darovala krasnu vrpču za ukras škoske zastave.
1883. č.s. Jozefa Kragl
1906.- 1912. č.s. Lidvina Majerhofer, ravnateljica i nadstojnica milosrdnih sestara.

Ženska stručna škola

1896.- 1904. Klementina Riffer pl. Stručić
284

VDG JAHRBUCH 2005

Šegrtska škola

1887. O. Antun Gretschel, učitelj vjere.
1897.- 1906. Klementina Rifer - pl. Stručić, za ženski ručni rad.
1902.- 1925. Julije Kempf, ravnatelj.

Osnovna škola Požega Vanjska

1897.- 1906. Klementina Rifer - pl. Stručić.
1926.- 1928. Ivana Pacher.
1955. Andrija Hel.

Ruševo

1925. Slavko Vilhem.

Sesvete

1889. Marija Alber.
1915. Jelisava Wirth.

Skenderovci

1921. Anka Thaller, Dragica Stigler.
1926. Vilko Pamer.

Toranj

1928. Andrija Hell.

Velika

1898.- 1914. Milan Eicher.

Zvečevo

Njemačke škole

Za naselja Kulu i Poreč bile su škole po doseljavanju na njemačkom jeziku. No donošenjem zakona to prestaje i ima naziv materinjeg jezika, što zbog nedostatka učitelja nije bilo moguće ostvariti. U jesen 1941. godine osnivaju se njemačke okole u: Ašikovcima, Buku, Cigleniku, Darkovcu, Grabarju, Jakšiću, Kaptolu, Kuli (1936.), Mihaljevcima, Poreču (1936.), Požegi, Rajsavcu i Treštanovcima. Učitelji su bili: Franz Werner u Ašikovcima, Edita Flam i Reif u Grabarju, Ivan Rihter u Jakšiću, Fritz Mesarosz (1941.- proljeće 1943.) u Kaptolu, Franziska Molnar, rođena Kerner (1942.-1944.) u Rajsavcu, Kühn (1942.- 1944.) u Tominovcu.
285

VDG JAHRBUCH 2005

Agronomi

Arnold Beck, dolazi iz San Michele (Južni Tirol) na gospodarstvo Turković u Kutjevu 1897. godine, kada je započelo na južnim obroncima Krndije sadnja voćaka i loznih nasada.

Carl Mader, rođen 17. svibnja 1878. godine. U Kutjevo na gospodarstvo Turković dolazi 1903. godine kao stručnjak za vinogradarstvo i voćarstvo i asistent Becku. Bio je stručni upravitelj gospodarstva. Umro je u Lipiku 12. prosinca 1936. godine i pokopan na groblju u Kutjevo. Nadgrobni spomenik i danas se održava. Franz Achtig, rođen je 17. kolovoza 1881. godine. Agronom. Dovodi ga Turković na svoje imanje u Kutjevo. Smatrao je da se može bolje stručno raditi u vinogradarstvu i voćarstvo pa ga Turković drži malo podalje. Daje mu 6 kj. zemlje na kojoj on podiže uzoran vinograd. Stjecajem okolnosti Turković prodaje to zemljište pa je sav trud Achtigov propao. Daje mu drugu parcelu zemlje i tu je opet podigao vinograd i voćnjak te staju za kuniće. Iskopao je malu akumulaciju i iskoristio oborine za natapanje u sušnom periodu, a napose za nove lozne nasade odnosno cjepove. Podigao je i uzoran voćnjak. Okolina ga je cijenila kao

vinogradarsko voćarskog stručnjaka. 1944. godine morao je napustiti imanje i iseliti u Austriju. Umro je u Grazu 1961. godine.

Franz Achtig j., rođen je 1920. godine. Završio je također poljoprivrednu školu, ali je 1943. godine po partizanima otjeran u logor na Zvečevu (vjerojatno Kometnika) i poslije se za njega ništa nije saznalo.

Carl Mader j. rođen je 18. listopada 1905. godine u Kutjevu. Završio je Višu gospodarsku školu u Klosterneuburgu. Po smrti oca nastavio na poslovima upravitelja vinogradarstva, voćarstva i podrumarstva. Radio dok su to dozvolile ratne prilike 1943. godine. Umro je u Zagrebu 1946. godine.

Društva

1854. - 1944. Društvo za potporu siromašnih učenika Gimnazije u Požegi.

1870. Filip Thaller, gradski sudac, vješto iskoristio Otvaranje osmorazredne gimnazije za prijedlog skupljenom građanstvu za osnutak društva za potporu siromašnih učenika.

1876./7. Josip Juraj Strossmayer daje 200 forinti, a poslije svake godine 40 forinti.

1887. dr. Mijo Reiner daje 100 forinti.

- Obrtno-pogrebno društvo "Bratija" Velika. Prvi predsjednik od 1870. do 1878. godine bio je Josip Stigllaintner. Suosnivač je bio Julian Toth.

- I. požeško obrtničko-radničko društvo

Iz Požege su 30. prosinca 1873. godine upućena na odobrenje Zemaljskoj vladi u Zagrebu Pravila novoosnovanog prvog požeškog obrtničko-radničkog društva, a koja su odobrena 29. travnja 1874. godine. Prvi predsjednik bio je Johann 286

VDG JAHRBUCH 2005

Nepomuk Scholl, koji je bio na čelu društva preko 35 godina. Rođen je 1829. godine u Požegi, gdje završava osnovnu školu. Upisuje se u gimnaziju, ali ju napušta zbog nesporazuma s ravnateljem i nastavlja kao krojački naučnik. Obrtničku školu završava 16. rujna 1844. godine i dobiva - LEHR BRIEF, ženski modni krojač. Po tadašnjem običaju odlazi na vanbrokovanje po kraljevini i to lađom od Pričca na Savi do Siska, a dalje pješke do Ivanić grada, Zagreba, Varaždina, Marburga, Graza, Kleisdorfa, Winernaistata, Bruck an der Mur, Gleihinberga, Margaret Pinklaura, Wiena, Pešte, Kečkemeta, Baje, Segedina, Mohača i Bezdana u Požegu. Pa još jednom preko Nove Gradiške, Okučana, Siska, Karlovca, Petrinje, Gline, Krapine, Graza, Rotinberga, Beča, Linza, Praga, Požuna, Siklosa, Pečua, i još mnogih drugih mjesta, natrag u Požegu. Sve je to opisao u svom životopisu, na preko 680 stranica rukom pisanog teksta, koji može poslužiti kao podložak za dobar pustolovni, ali i tragičan film. Odlično je obradio prilike u tadašnjoj Požegi. U upravnom odboru društva još su bili Josef Ripperger, Josip Urban, Johann Zermaka, Đuro Lerman i dr. Johann Scholl umro je 1907. godine. Svake godine na redovnoj godišnjoj skupštini mandat je stavio na raspolaganju i uvijek biran tolike godine za predsjednike. Društvo je imalo i svoju zastavu i predsjednik društva je obavezno prisustvovao kod svih važnijih manifestacija u gradu. Društvo je imalo 1904. godine 270 redovnih (muških i ženskih) članova i 19 potpomagača.

Društvena imovina iznosila je te godine 2.978 K i 53 fil. Počasnim članom društva imenovan je nekadašnji gradski fizik i ravnatelj požeške bolnice dr. Benko Konrad.

- "Požeganer Liedertafel"- "Kranz" (1851.- 1860.). Zborovođa društva bio Wilim Just, rođen 19. prosinca 1826. godine u Frankfurtu na Odri. U Požegu dolazi 1851. godine, poslije Osijeka, gdje je kao mladi mjernički vježbenik s 19 godina starosti, najprije došao. Još u Osijeku zavolio je ovaj kraj, upoznao buduću suprugu Idu, oženio se, družio se s biskupom Strossmayerom.

Bio je glazbeno nadaren i obrazovan. U Požegi osnovao je navedeno društvo, a uglazbio oko 50 hrvatskih pjesama za zbor i solo pjevanje uz pratnju glasovira. Udario je temelje gradskoj glazbi, potpornom društvu za siromašne, društvu za poljepšavanje grada, šetalištu Tekija i parka na starom gradu. Još za njegova života društvo mijenja

ime u Vijenac. U Vijencu su još poslije djelovali: Klaudio Prikelmayer (1867.), Filip Thaller (1867.- 1871.) predsjednik; Ivan Köhler. Pokretač obnovljenog društva je Dragutin Lehrman. Poslije su još u upravi bili: Amon Hendl (blagajnik), Ferdo Sleimer (1882), Adolf Schiebel (1886.), Julije pl. Hededüs, Dragutin Lehrman -

287
VDG JAHRBUCH 2005

Wilim Just

predsjednici. Just je bio i kapelnik puhačke glazbe DVD Požega. U radu pjevačkog društva sudjelovala i kćerka Wilhemina.

Za svoj doprinos gradu Požegi imenovan je počasnim građaninom grada Požege i začasnim pokroviteljem društva "Vijenac". Umro je 1883. godine i pokopan na groblju Sv. Ilije. Nadgrobni spomenik obnavljan je više puta, postavljenog 1926. godine zalaganjem tadašnjeg predsjednika društva Slavka Baloga. Na njegovoj nekadašnjoj kući u Županijskoj ulici postavljena mu je 19. prosinca 1972. godine spomen ploča.

1888. (13. veljače) članovi "Vijenca" izveli operetu u četiri glasa "Kobni sud" od Wunscha.

- DVD Požega -

Utemeljiteljni članovi: 1874. Izidor Lobe, Ivan Thaller, Dragutin Rittig, Filip Thaller, dr. Ignjat Thaller. 1875.: Josip Musler. 1888.: Antun Roth. 1890.: dr. Mijo Reiner. 1891.: Amon Hendl. 1900.: Dragutin Lerman. 1901.: Franjo Trapp. 1905.: Ivan Schmidt.

Potpomažući članovi: 1887.: Julije Kempf (društveni tajnik). 1897.: dr. Eduard Kürschner. 1901.: Franjo Erben, Josip Hanzl, Matilda Thaller. 1905.: Rudolf Kronstädter.

Izvršujući članovi: 1877. Adplf Schiebel (vojvoda), 1874. Antun Fišer, (odjelni vođa), Josip Ripperger

(član upravnog odbora). 1877. Pavao Sihart (cjevaš). 1890.: Ladislav Wolf.

1893.: Julije Kniffer, Vinko Hein. 1904.: Andrija Theis. 1905.: Ivan Puchmajer.

1888.: Ljudevit Koch (zamjenik vođe). 1875.: Josip Šulc (trubač). 1889. Vilim Hell.

1890.: Dragutin Wolf (meštar). 1893.: Izidor Gajer, Ladislav Gajer. 1893. Antun

Gahs. 1897.: Josip Felcman. 1904.: Mirko Fordren, Antun Ehrenbauer. Odjel

čuvara: 1877. Ivan Šulc. 1881. Ivan Scholl. 1874. Antun Kerner (zastavnik. 1875.

Đuro Lerman (čuvar). 1876. Marko Gajer (čuvar). 1880. Amon Hendl (zastavnik).

- DVD Kutjevo - Antun Koch, rođen 1870. godine u Kutjevu. Po zanimanju bio je postolar. Predsjednik društva bio od 1926. do 1929. godine. Za njegovog mandata nabavljena mrtvačka kola za pokope i motorno vozilo za štrcaljku. Umro je 1933. godine.

- Karl Mader, rođen 18. listopada 1905. godine u Kutjevu. Završio je Višu gospodarsku školu u Klosteneuburgu. Radio kao gospodarski upravitelj dobra Turković. Predsjednik društva bio od 2. veljače 1940. do 1943. godine.

- DVD Velika - osnovano je 10. ožujka 1894. godine. Osnivač i prvi predsjednik društva je Franjo Sulthaias, župnik. Još su u upravnom odboru bili: Josip Fiedler, Ludvig Molnar, Larlo Kerner, Josip Stiegleitner i Ludvig Bleier. 1899. godine pored navedenih za tajnika i podvojvodu je izabran Milan Eicher, ravnajući učitelj. Poslije su još bili u upravnom odboru: Leopold Kajan i Baltazar Molnar (1925.), Vladimir Lehner, Slavko Zvekić i Slavko Hofman (1930.), Teodor Hitrec, župnik, 288

VDG JAHRBUCH 2005

predsjednik (1937.). Među izvršujućim članovima bili su 1894.: Josip Fiedler, Stjepan Füstes, Stanko Fak, Karlo Kerner, Franjo Kurnhter, Ludvig Molnar, Stjepan i Josip Stiegleitner. 1898.: Ljudevit Bleier i Milan Eicher. 1910.: Andrija i Đuro Bolf, Antun Somer. 1911.: Dragan Štajcer. 1913.: Vjekoslav Molnar, Karlo Šnajder. 1925.: Mato Bolf ml. 1934.: Ago Zvekić. 1937.: Teodor Hitrec i Mato Zvekić.

- DVD Pleternica - Osnovano je 1892. Između ostalih u inicijativnom odboru za

osnivanje društva bili: Đuro Wittenberg i Dragutin Gudrum.

- DVD Ruševo - Osnovano je 1903. godine, a među utemeljiteljima te godine bio je i Ivan Hip iz Ruševa, a poslije i Antun Vagner (1932) i Lorand Mathez (1938.) Vojvoda društva bio je Franjo Kamerman (1908.- 1911.). Aktivni članovi bili su još braća Antun i Thomas Gilich.

- DVD Buk - Najstarije društvo u Buku je DVD, osnovano 12. travnja 1909. godine. Članovi upravnog odbora: Josip Wittenberg i Josip Dreksler. U okviru društva djelovala je jedno vrijeme i limena glazba koju je vodio Rudolf Dreksler, a još su svirali: Franjo Kir, Milan Martin, Antun Fridl, Ladislav Hell i Slavko Tvrđy.

- DVD Kula osnovano je 1931. godine. Predsjednik društva bio je Antun Bürger, zapovjednik Antun Eiler. Društvo je imalo svoj dom, a 1933. godine nabavili su jednu jaku parnjaču i druge ručne štrcaljke. U sklopu društva bila je i puhačka glazba.

- DVD Poreč osnovano je 1933. godine Predsjednik je bio Adam Kühn, a zapovjednik Đuro Elbl.

289

VDG JAHRBUCH 2005

Glazba DVD Buk

- DVD Ciglenik osnovano je 1933. godine. Zapovjednik je bio Peter Schirholcz.

- Frauenverein - Gospojinsko dobrotvorno društvo Požege

1888. Terezija Thaller, predsjednica.

1893. Ljubica Wolf, predsjednica.

1896. Melanija Kürschner, predsjednica.

CRVENI KRIŽ

1888. Marija pl. Junković rođ. Thierry, predsjednica požeške podružnice.

Učiteljsko društvo

1904. Julije Kempf, potpredsjednik

1909. Ivan Mallus, predsjednik

1886. Julije Kempf, tajnik

1863. Od 20. i 21. rujna Izložba zemaljskih plodina i rukotvorina u Požegi u organizaciji Gospodarskog društva, pododbor Požege. Pivo u velikoj boci izložio je pivar Ferdo Kempf, koje je dobilo opću pohvalu. U odboru su između ostalih bili: Josip Paul kao tajnik, Vatroslav Heimb, Izidor Lobe, Josip Prekelmayer, Filip Thaller, Mil. Thanhoffer.

1882. i 1883. tajnik gospodarske podružnice bio Franjo Schulteiss.

1909. Aleksandar Gayer, potpredsjednik i odbornici: dr. Mijo Reiner, Josip Hanzl, Petar Faubel, Ivan Bach i Mirko Leukauf. Članovi nadzornog odbora: Julije Kempf, Josip Sieber.

1931. Gospodarska izložba u Požegi, 20.- 24. rujna u prostorijama niže gospodarske škole. Inž. Luka Bauer, pročelnik, a Sebastijan Lechner zamjenik sekcije za ratarstvo i livadarstvo. Carl Dragutin Mader, zamjenik pročelnika sekcije za povrtlarstvo, prerada voća i povrća. Andrija Hell, učitelj, tajnik sekcije za pčelarstvo, peradarstvo i kuničarstvo, a Antun Miler, član. Julije Reindl zamjenik pročelnika sekcije za stočarstvo, a Adam Hofman, gradski veterinar za člana. Dragutin Fleisig, zamjenik pročelnika sekcije za obrt, industriju i strojeve, a Ivan Stürmer član.

Hrvatski Sokol

1905. Ivan Lerman u inicijativnom odboru.

1909. Marko Juraj Juhn, društveni starješina. Ivan Strecker i Ernest Förster vođe.

Društvo za poljepšanje grada Požege

1897. Julije pl. Hegedüs, predsjednik

290

VDG JAHRBUCH 2005

Odbor za podignuće spomenika fra Luki Ibrišimoviću

1888. Franjo Schönholz, Vatroslav Thaller, Amon Hendl, odbornici.

Seljačka Sloga Vetovo - 1926. godine predsjednik Stefan Krug.

Pošta

1781. Pavao Thaller osnovao je u Požegi privatnu poštu i utemeljio poštanski ured u Požegi, zakupivši za tu službu posebnu dozvolu. Njegove podatke već smo

naveli kao o prvoj ljekarnici. Do tada najnužniju poštarsku službu prijenosa pisama vršili su glasnici ili jahači na konjima. Pošta je ostala u obiteljskom vlasništvu sve do poslije I. svjetskog rata, kada je bila vlasništvo zadnjeg privatnog poštara Stjepana Thallera, Pavlovog praunuka.

12. ožujka 1827. godine položen je kamen temeljac za Thalerovu kulu - kolibu - Vidikovac iznad središta Požege na lokalitetu Antunovac na brdu Kamen, zemljištu u vlasništvu Vjekoslava Thallera, kraljevskog poštara. To je bila šestuglovna građevina na kat, s osebujnom arhitekturom, a obzirom na lokaciju odakle se pruža prekrasan pogled na čitavu Požeštinu, postala je omiljeno okupljalište prijatelja i znanaca obitelji Thaller, ali i zaštitni znak Požeškog vinogorja. Radu su tu prilazili i drugi građani ili tadašnji posjetioci Požege. No kao i svako dobro ima i svoje protivnike. Tako 23. prosinca 1854. godine izgorjela je prvi puta Thallerova koliba, kako piše tadašnji kriničar od požara koji je podmetnuo "poznati zlikovac". Požar je tada uništio krov i sprat kolibe pa Filip Thaller (postao vlasnik pošte 1840.) na ostacima temelja 1855. godine podiže novu zgradu istovjetnu prethodnoj. Još treba pojasniti, da je 12. ožujka Grgurevo, kada Požežani slave pobjedu fra Luke Ibrišimovića i njegovih boraca nad Turcima, koja se odigravala istog dana 1688. godine na brdu Sokolovac. No Thallerova koliba, zaštićena kao spomenik kulture, izgorjela i drugi puta prilikom paljenja prvomajskih krijesova 1951. godine (30. travnja), od neopreznih palilaca i od tada nije više obnavljana.

Na slici se vidi da je vlasnik poštar jer je do kolibe doveden i telefon o čemu svjedoče porculanske čašice za telefonsku žicu. Požega je dobila telefon 1907. godine.

Kazalište

1718. godine na trgu pred isusovačkom crkvom prikazana je drama "Sapritius et Nicephorus. Vjeruje se da je drama izvedena na hrvatskom jeziku jer se

291

VDG JAHRBUCH 2005

gledaocima dijelio sadržaj napisan na latinskom, njemačkom i francuskom jeziku, kako bi mogli predstavu pratiti i oni koji ne znaju jezik na kojem se izvodila. Kazališne predstave u Požegi na njemačkom jeziku bile su od 10. rujna do 4. listopada 1864. godine, a izvodio ih je kazališno društvo pod ravnanjem Julia Senzel. Predstave su bile jako dobro primljene kod požeškog općinstva, o čemu je društvo dobilo svjedodžbu Gradskog poglavarstva u Požegi ovjerenu pečatom i potpisom gradonačelnika Prikelmayera.

1885. Požega ima svoje prvo amatersko kazalište. Predstave su se davale u dvorani gostionice "k zlatnom janjetu" (Danas kazališna kavana), a 25. listopada iste godine prikazana je vesela igra P. F. Trautmana "Don Juan u Wisbadenu i A. Kotzebue "Krivi zaručnik". Među glumcima bili su Host i A. Schiebel.

Muzej

1924. Osnovan je Kulturno- historijski muzej Požege na inicijativu Julija Kempfa.

1925. Prigodom proslave tisućugodišnjice hrvatskog kraljevstva, priređena je izložba sabranih dokumenata i muzejskih predmeta.

1930. - 19. listopada, muzej je svečano otvoren i u tom prostoru ostaje do 1953. godine, kada se preseljava na današnji prostor.

1954. - 1974. Josip Langhamer direktor muzeja

U muzeju se nalazi građa:

- Franjo barun Trenck
- Wilin Just
- Carl Dragutin Lehrman

- Julije Kempf

Prva kino predstava

održana je u Požegi 24. lipnja 1905. godine. Putujući kinematograf pod šatorom (na livadi nasuprot željezničkog kolodvora - sada Ljevaonica) prikazao je kombinirani program, a u reklami za predstavu stajalo je, da se "u gradu daje Elektrobioskop pod ravnanjem Požežanina Englmana, projekcije su u bojama, među kojima se može vidjeti rusko - japanski rat, a i neke druge šaljive zgode". Kinematograf je imao vlastiti lokomobil koji je davao struju za projektor, jer Požega tada nije imala električnu energiju.

1911. Prvi kinematograf - zgrada uređena za prikazivanje filmova - jednostavna duga prizemnica iza koje se nalazila projekciona kabina i strojarnica s parnim lokomobilom za rad dinama. Kino se zvalo "Grand elektrobioskop". Sagradio ga i bio vlasnik Dragutin Fleissigu. Nakon što je 1912. godine grad dobio struju, taj se kinematograf seli u tadašnju plesnu dvoranu hotela "Janje" na glavnom trgu.

292

VDG JAHRBUCH 2005

Tiskare

1710. Donjoslavski auditor Đuro Sigmund de Brandenburg darovao je bratovštiti u Požegi (Isusovcima) bakreni kliše za njezine slike, a uz prešu, papir i boju (29. ožujka 1710.)

1931.- 1945. štamparija "Grafika" vlasništvo Antun Kurtakera. U njoj se tiskale novine "Vihor" i "Hrvatska Riječ".

Knjižara i knjigovežnica

1890. Josip Wolf

1921. - 1941. Adolf Hoffer, kasnije njegova udovica Ida Hoffer.

Dr. Fridrih S. Krauss

Rođen je 7. listopada 1859. u Požegi. Proputovao je balkanske zemlje, bilježio muslimanske pjesme od guslara i narodne pripovijetke južnih Slavena. Napisao je slijedeća djela: "Sagen und Märchen der Südslawen" (Pripovijetke i bajke južnih Slavena), Leipzig 1883. dva sveska; "Sitte und Brauch der Südslawen" (Život i običaji južnih Slavena), Beč 1885; "Volks Glaube und religiöser Brauch der Südslawen" (Narodna vjerovanja i vjerski običaji južnih Slavena), Münster 1890; "Die Zeugung in Sitte, Brauch und Glaube der Südslawen" (Rađanje u životu, običajima i vjeri južnih Slavena), Pariz 1899.- 1902. tri dijela i druga. Od 1891. do 1892. izdavao je etnografski časopis "Urquell" i biblioteku srpskih pripovjedaka (Bibliothek serbischer Meinstenwerke); od 1903. - 1905. osnovao je Krauss "Antropophyteiu" godišnjak za folklorističko istraživanje povijesti razvoja spolnog morala. O njemu je u Meyers Kleines Konversations Lexikonu iz 1910. godine, svezak IV. zabilježeno, da je Krauss etnografski istraživač u Beču.

Carl Dragutin Lehrman

Rođen je 24. kolovoza 1863. godine, kao najstariji sin u porodici koja je brojila šesnaestero djece. Djed mu je još 1828. godine položio majstorski ispit za tkača, a to je bio i njegov otac. U rodnom gradu polazi gimnaziju, a potom kraće vrijeme radi u Budimpešti, gdje polazi Trgovačku školu i trebao je raditi kao trgovac u Slavonskome Brodu. Bio je tada običaj da mladići, koji su izučili neki zanat ili trgovačko zvanje, pođu na koju godinu u svijet (vandrovati - vandrokovati, wandern - putovati), da kod dobrih obrtnika i trgovaca steknu stručna iskustva i usavršavanje. Tako je i Dragutin poslije naukovanja prošao dobar dio Europe (pješice). Naumio je poći u Ameriku, pa je u srpnju 1879. godine krenuo iz Zagreba u Hamburg, gdje je stigao jednog jesenskog dana, a stigao je čak i do Londona. Ameriku nije vidio i vratio se u domovinu. Radi u Karlovcu po danu kao trgovački pomoćnik, a po noći uči jezike: francuski i engleski, ali i čita znamenite putopise. Oduševljava se Heinrichom Schliemann, glasovitim istraživačem starina. Njime je bio posebno oduševljen, jer je bio amater i također trgovački pomoćnik, kao i on sam. Tako je on s devetnaest godina dobro svladao francuski, njemački, i engleski, a ponešto i španjolski jezik. Znači, zarana je stao na vlastite noge. U to vrijeme

293

VDG JAHRBUCH 2005

pročitao je on u francuskim novinama

sudbonosan oglas, koji je pozivao mlade, zdrave i odvažne ljude da se pridruže ekspediciji za istraživanje Konga, koju će voditi engleski novinar Henry Morton Stanley, a financirati belgijski kralj Leopold. Oglas je privukao osobitu pažnju mladog čovjeka, čiji se nemirni duh nije mogao zadovoljiti jednoličnim životom trgovačkog pomoćnika, a koji je vjerovao da se tu prvenstveno radi o istraživanju, a ne o kasnijem osvajanju i kolonizaciji, to jest porobljavanju. Zamišljao je, kako će civilizacija u svakom pogledu podići i usrećiti tamošnji zaostao narod. S takvim najplemenitijim shvaćanjima prijavio se Lehrman Stanleyevoj komisiji u Parizu. Između tri stotine kandidata Stanley je odabrao dvadesetoricu, a među njima i stasitog Lehrmana. Tako se Lehrman iz Požege otisnuo na crni kontinent i stigao tamo, kamo stope bijelih ljudi osim znamenitog engleskog istraživača Livingstonea još nisu bile doprle. To je bilo vrijeme kad se u Afriku nije putovalo avionima, niti vozilo automobilima, nego se mučno probijalo kroz prašume džungle pod nadčovječnim naporima i opasnostima. Opasnost je prijetila i od divljih zvijeri i od ljudi, od gladi, od nezdrave klime za bijelce, te od raznih bolesti, ponajviše tropske groznice i malarije. Lehrman je preživio sve napore, kojima su drugi ubrzo podlegli. Ustrajao je u ekspediciji, s malim prekidima gotovo četrnaest godina. Bio je jedno vrijeme i guverener istočnog Konga. Vratio se zauvijek u domovinu u najboljim muževnim godinama, ali narušena zdravlja. U Listovima iz Afrike (Požega, 1891.) i Novim listovima iz Afrike (Požega, 1894.), opisao je način života i običaje mnogih crnačkih plemena. Njegov Afrički dnevnik (1892.- 1896.) nalazi se u HZU, a zbirka etnografskog materijala čuva se u Etnografskom muzeju u Zagrebu, a manji dio u Gradskom muzeju Požege. Umro je 12. lipnja 1918. godine i pokopan u Kreševu. Na rodnoj kući u Požegi podignuta mu je Spomen ploča. Ulica u kojoj se nalazi kuća dobila je isto ime, a osnovna škola u Brestovcu nosi također njegovo ime. Ove godine na dan pokopa obnoviti će "Zavičajna udruga starih Požežana" nadgrobni spomenik u Kreševu. 1881. Franjo Cerman, zemaljski kulturni vijećnik u Kutjevju opisao je u "Šumarskom listu" br. 5. i 6. iz 1881. godine "Šumarstvo požeške podžupanije"

Josip Lehrman, bivši ministerijalni savjetnik u Budimpešti. Pisao i prevodio pripovijesti i pjesme u beletrističke časopise.

294

VDG JAHRBUCH 2005

Dragutin Lehrman

Josip Kempf iz Požege

Bivši učitelj vinogradarstva i voćarstva u Križevcima. Napisao stručne članke za veliko enciklopedijsko djelo "Uputa u ratarstvo i gospodarstvo", zatim prijevod knjige "Cijepljenje vinove loze", te stručnih rasprava u "Gospodarskom listu".

Julije Kempf

Rođen je 25. prosinca 1864. godine. Osnovnu školu i šest razreda gimnazije polazi u Požegi, a Učiteljsku školu u Zagrebu. Radio je najprije u Novom Vinodolskom 1883.- 1885. godine, a od tada u Požegi najprije kao učitelj a potom i ravnajući učitelj Dječjačke pučke škole u Požegi, gdje je bila i Šegrtska škola i čiji je također bio ravnatelj. Od 1917.- do 1924. godine vršio je dužnost županijskog školskog nadzornika. Od 1925. do 1929. godine bio je i gradonačelnik Požege. Svestrani društveni i kulturni radnik, prvenstveno u prosvjeti, a potom i kulturi. Nema niti jedne iole značajnije organizacije u Požegi da nije u njoj ostavio svoj zapaženi obol. Od pjevačkog društva, vatrogasaca, planinara, knjižnice i čitaonice, muzeja, štedionica i banaka, učiteljskog društva, gospodarskog društva, gospodarskih izložbi. A kao kruna svega plodan pisac. Ostavio je iza sebe obimnu

monografiju Požege iz 1910. godina bez koje teško da bi itko mogao nešto ozbiljnije pisati o Požeštini, a da se ne pozove na te stručne izvore. Isto tako nezaobilazna je njegova suradnja sa svojim kumom Dragutinom Lehrmanom, kako na poticanje zapisa iz Afrike, tako i na njegovo prepisivanje i uređivanje toga materijala. Puno sam ili gotovo sve sačuvane spomenice župa i škola Požeštine proučavao, ali tako koncizne, interesantne podatke nije vodio niti jedan učitelj ili ravnatelj. A posebno je njegovo kaligrafsko pisanje komu nema premca. Sva je šteta što to do sada nije objavljeno široj javnosti.

Knjige: "Od Save do Adrije Bosnom i Hercegovinom" Zagreb 1898. (drugo izdanje 1907. i treće 1923.);

"Spomenica o 30-godišnjem postojanju DVD Požega 1874./5.- 1904./5." Požega 1905.; "Požega, zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slob. i kr. grada Požege i požeške županije" Požega 1910.; "Iz prošlosti Požege i požeške županije" bilješke po vrelima iz domaćih arhiva, Požega, 1925./26.; "Lječilište Topusko u Hrvatskoj", Zagreb, 1929. Pored ovog vrijedno je navesti i njegov uređivački rad i izdavačku djelatnost kao "Učiteljski kalendar" u Zagrebu za 18892., 1893. i 1894. godinu. Izdao je nadalje 1891. godine u Požegi s predgovorom "Listovi iz Afrike od Dragutina Lehrmana, Požežanina. U Požegi 1894. godine izdaje brošuru "Novi listovi iz Afrike od Dragutina Lehrmana. Objavio je i mnogo članaka u raznim požeškim, osječkim i zagrebačkim novinama, kao i druge brošure. Umro je 8. lipnja 1934. godine i pokopan na groblju Sv. Ilije. Na obiteljskoj kući u ulici koja je dobila ime po J. Kempfu postavljena mu je spomen ploča. Nekadašnja škola u Požegi gdje je bio učitelj i ravnatelj nosi danas njegovo ime, a ispred škole postavljena mu je bista.

295

VDG JAHRBUCH 2005

Dr. Aleksandar Gash

Rođen je 6. ožujka 1891. godine u Požegi. Roditelji su mu se doselili sa Zvečeva. Osnovnu školu i gimnaziju završio je u Požegi, a 1910. godine upisao se na medicinski fakultet u Beču, ali je nakon godine dana prešao na bogosloviju u Zagrebu, koju polazi do 1915. godine. Bio kapelan u Kutjebu. Posvetio se filozofiji i bogosloviji i u Lyonu postao doktor teoloških nauka, nakon dvogodišnjeg usavršavanja. Bio je sveučilišni profesor u Zagrebu i isticao se kao znanstveni radnik, a posebno uživao dobar glas u nas i u svijetu kao etnograf i antropolog. Predlagan i za nadbiskupa koadjutora zagrebačkog, ali je dvor dao prednost Stepincu kao Solunskom dobrovoljcu. Objavio više znanstvenih radova i surađivao u mnogim stručnim časopisima (Godišnjak sveučilišta, Bogoslovska smotra). U stranim časopisima piše na njemačkom jeziku. Umro 1962. godine i pokopan na groblju Sv. Elizabete u Požegi.

Eduard Kürschner

Rođen je 1894. godine u Požegi. Osnovnu školu polazi u Požegi kao i gimnaziju koju završava 1913. godine. Visoku tehničku školu, strojarski odjel i elektrotehniku jake struje polazi u Pragu i Berlinu, stiče zvanje inž. elektrotehnik. Poslije studija završio je radioničku praksu kao radnik volonter u Berlinu i u Grazu. Od 1925. do 1929. godine bio je docent Visoke tehničke škole (Tehničkog fakulteta) u Zagrebu. Kao inženjer projektant sudjelovao je u mnogim ekspertizama na području elektrotehnik i gradnje električnih centrala. Od 1947. do 1952. godine radio u ministarstvu rudarstva, a zatim kao nastavnik na Tehničkoj školi u Zagrebu.

Objavio je studije: Die Elektrizitätswirtschaft in Jugoslavien (Berlin, 1923.), General Review of the Power Resources of Jugoslavia (London, 1924.), Prilog pitanju naše proizvodnje željeza (Tehnički list, Zagreb, 1924.), Električna na selu (Zagreb, 1925.), Električne instalacije, izvedba, materijal i propisi (Zagreb, 1934.). Bavio se i beletristikom. Umro u Zagrebu 17. listopada 1967. godine.

Vjekoslav Cimerman

Rođen je u prosincu 1913. godine u Požegi. Završio je Geodetski fakultet - ing. geodezije. Izdao je Atlas geodetskih instrumenata 1966. godine u Zagrebu, a 1970. godine u Amsterdamu na engleskom jeziku.

Juraj Kürschner

Rođen je 4. ožujka 1914. godine u Požegi. Gimnaziju i Muzičku akademiju,

studij violine, završio je kao đak prof. Vaclava Humla u Zagrebu. Prvi koncert održao je u Požegi 1933. godine. Bio je član simfonijskog orkestra zagrebačke radio-stanice. Na poziv kompozitora Borisa Papandopula odlazi 1946. godine u Rijeku, gdje sudjeluje u organiziranju glazbenog života i osnivanju Opere, Niže i Srednje muzičke škole, u kojoj je profesor violine i šef gudačkog odsjeka. Uz pedagoški rad u riječkoj Operi je koncertni majstor. U Zagreb se vraća 1957.

296

VDG JAHRBUCH 2005

godine, gdje djeluje u Zagrebačkoj filharmoniji i u Muzičkoj školi "Pavao Markovac" kao profesor violine.

Hans Kühn, profesor.

Rođen u Kuli. Bavio se istraživanjem naselja Nijemaca u Požeškoj kotlini.

Objavljena su mu djela: Die Besiedlung von Kula und Poretsch auf der Kameralherrschaft Kutjevo (vlastita naklada, Zagreb, 1936.) i Das Deutschtum im Poschegaer Kessel (u časopisu Der Auslandsdeutsche, Stuttgart, 1957.).

Zdravko Thaller

Rođen je u Požegi 9. prosinca 1895. godine, gdje završava Osnovnu školu i šest razreda gimnazije. U Zagrebu je završio Učiteljsku školu i započeo raditi kao učitelj u Požegi 1914. godine. Javlja se kao dragovoljac u vojsku i odlazi na istočni front i bude zarobljen. U ruskom zarobljeništvu dobro je naučio ruski jezik, upoznao ribolovne vode i razvijenu ribarsku literaturu. Nakon povratka u domovinu 1919. godine radio je ako administrativni činovnik u Sarajevu i istakao se kao plodan ribarski popularizator i naučni radnik. U Sarajevo počeo je 1926. godine izdavati časopis "Sportski ribar". Objavio je knjige: S naših voda, Ribe Sarajeva i okolice i Vode i ribe Jugoslavije. Od 1934. godine u zagrebu je urednik "Ribarskog lista". Za vrijeme rata prestali su izlaziti svi ribarski časopisi. Poslije rata je 1946. godine urednik časopisa "Ribarstvo Jugoslavije" i službenik je Ribarskog odsjeka bivšeg ministarstva poljoprivrede, a kasnije u Institutu za slatkovodno ribarstvo u Zagrebu. Objavio je 16 propagandno-beletrističkih i naučnih radova (Popis i rasprostranjenje slatkovodnih riba Jugoslavije, Beograd, 1953., te velik broj popularnih i stručnih članaka u ribarskim časopisima i Glasniku biološke sekcije Hrvatskog prirodoslovnog društva.). Umro je 25. siječnja 1955. godine.

Ivan Messner

Rođen je u Požegi 1898. godine, gdje polazi osnovnu školu i četiri razreda gimnazije. U Zagrebu polazi Učiteljsku školu, ali je nije završio, nego se posvetio novinarstvu i književnosti. Kao novinar radio je u zagrebačkom dnevniku "Novosti". Prevodio je Baudelairea. Vrativši se u Požegu, pisao je članke u obranu sirotinje i radničkog staleža u "Glasniku županije požeške". U istom tjedniku izašla je i njegova novela "Franjka". Napisao je da kraća romana: "Novovjeki dječak" (Zagreb 1917.) i "Zločinstvo" (Požega 1919.). Oba - iako početnička djela - djela ekspresionističke lirске proze pružaju sugestivnu sliku osobnog duševnog života i trzaja prerano dozrelog, čudnog dječaka, preosjetljive prirode, koji u liku Optujskog, glavnog lika prvog romana, optužuje filistarsko građansko društvo svoje okoline. "Ja volim sunce i gledam ga kao zrcalo, a i na njega su nabacali šake blata", piše prezirući ondašnje poslijeratne bogataše i skorojeviće na vlasti. Umire 1919. godine, mlad, ostavivši nekoliko vizionarskih, u detaljima dobrih stranica proze, svjedočanstva svoga vremena.

297

VDG JAHRBUCH 2005

Zlatko Eicher

Rođen je 1900. godine u Velikoj. Sin je učitelja i tu polazi osnovnu školu. Završio Gimnaziju u Požegi. Glumac i pjesnik u Zagrebu. Umro 30. kolovoza 1933. godine u Zagrebu.

Jelena Kurtmaker

Rođena je 17. siječnja 1909. godine u Orljavcu. Obitelj se zbog političkih razloga često selila i doživljavala neugodnosti i ponižavanja, što je obilježilo njen životni puta. Djetinjstvo provodi u Pakracu, a potom pred I. svjetski rat sele u Osijek, gdje je završila Višu djevojačku školu i zaposlila se u hotelu "Central" kao knjigovođa. U Požegu dolazi 1931. godine, gdje se zaposlila u Ljevaonici. Najbolnije razdoblje njezinog života, koje je prikazala u nekim proznim radovima, bio je II. svjetski rat i

poraće. Od srpnja do listopada 1945. godine prolazi nekoliko komunističkih logora (Krndija, Osijek, Valpovo). Iako joj život nikada nije bio lagan, sačuvala je izvanrednu svježinu duha, provodeći posljednje dane svog života u Domu umirovljenika u Požegi. Pisala je pjesme i prozne sastave. Zbirka njene poezije i proze (dio) objavljena je u knjizi: "Maslinovu grančicu donesi" u Požegi, 2002. godine. Umrla je u proljeće 2003. godine.

Adolf Kirsicg

Rođen je u Kuli, gdje polazi osnovnu školu, a u Osijeku učiteljsku. Po iseljenju 1944. godine u Austriju najprije je radio u kamenolomu, a potom bio upraviteljem osnovne škole u jednom mjestu blizu Ulma. Sada je umirovljenik, ali se rado sjeća svog rodnog kraja i uvijek sa obitelji posjećuje. Ima dva sina i kćer. Napisao je: Kula - Poretsch Die Deutschen in Poschegaer Kessel. Donaushwabische Beiträge 46. Panonia Verlag Freilassing 1962.

Zlatko Crnković

Urednik - medijator književnog ukusa

Rođen je 11. svibnja 1931. godine u Čaglinu. Majka Marija ili Marika, djevojački se prezivala Pamer, pa otuda vuče njemačko korijenje. Osnovnu školu pohađao je u Čaglinu, gimnaziju i Filozofski fakultet u Zagrebu, a postdiplomski studij (američka književnost) završio je na University of California u Berkeleyu. Radio je kao nastavnik engleskog i njemačkog jezika u Radničkom sveučilištu u Zagrebu, na Pedagoškoj akademiji u Pakracu, a zatim kao profesionalni književni prevodilac. Od 1969. godine radi u Nakladnom zavodu "Znanje" u Zagrebu kao urednik za beletristiku, a od 1972. godine kao glavni urednik. Pokrenuo je i uređivao biblioteku Hit i biblioteku ITD. Jedno vrijeme je bio potpredsjednik Društva hrvatskih književnih prevodilaca. Prevodi s engleskog, ruskog, njemačkog i francuskog jezika. Do sada preveo preko 155 djela i za većinu napisao pogovor. Objavio je veći broj recenzija u bivšem "Telegramu". Za prijevod Portnoyevе boljke Philipa Rotha nagrađen je 1971. godine nagradom Društva hrvatskih književnih prevodilaca. O njemu su s puno takta, uvažavanja, biranim riječima govorili i

298
VDG JAHRBUCH 2005

pisali: Julijana Matanović, Robert Francem (sastavio njegovu bibliografiju), Ivan Kušan, Ivan Aralica, Pavao Pavličić, Dragan Velikić, Stjepan Tomaš, Ana Lederer, Josip Cvenić, Zdravko Zima, Ivan J. Bošković, Helena Sablić Tomić i dr. Crnković je u svome radnome vijeku puno prevodio s njemačkog jezika, uređivao i pisao predgovore i pogovore. Djela Ephraima Kischona preveo je s njemačkog. Knjigu Zvonka Plepelića također je preveo s njemačkog, jer autor živi u Berlinu i piše na njemačkom. To isto vrijedi i za Mila Dora (Doroslovca), austrijskog pisca koji živi u Beču i piše na njemačkom jeziku.

Plemstvo

1808. Andrija pl. Erlinger, delegat Požeške županije na krunidbi Marije Ludovike.

Vojskovođe

1687. General Thüngen učestvovao aktivno u boju kod Požege kada je palo 160 Turaka, a oslobođeno 50 zarobljenih seljaka. Da ojača požešku posadu general Dünwald ostavlja dio vojske u požeškoj utvrdi pod grofom Herbertinom.

General Leopold barun Engelshoven 1743.- 1745. godine sudjelovao u povjerenstvu za uspostavu obnovljene Požeške županije. Vlastela još predlagala u povjerenstvo Franju baruna Trenca. Tada je sjedište kotara bilo u Kuli (St. Georgius).

Barun Franz Trenck. Porodica baruna trencka potječe ie srednjeg vijeka iz pruske "Von der Trenck, von Grosz - und Klein-Scharlak, Schakulack und Meiken", mjesta u okolini tadašnjeg pruskog grada Königsberga - danas Kalinigrada. U Petrovaradinu oženio je kćerku vojničkog časnika Tilliera i 16,

studena 1732. godine preuzme imanja Pelternicu a poslije i Brestovac. Pored toga što je bio veliki posjednik na ovom području (Pleternica, Velika, Brestovac, Pakrac, Nuštar. Imao je i kuću u Čepinu, kamo je za boravka u Osijeku često boravio.), ušao je u povijet i kao vojskovođa, ratnik i junak. Osnivač je pandurske formacije:

"Trenkovi panduri". Začetnik vojne glazbe, kravate.

1848. 12. srpnja Vladislav Thaller, poručnik, 28. kolovoza Franjo pl. Erlinger, satnik. Nikola Thaller, poručnik, Vatroslav Riffer, satnik I. satnije.

Dragutin Lobe, satnik.

299

VDG JAHRBUCH 2005

Zlatko Crnković

Gradska knjižnica i čitaonica Požega

Osnovana 1845. godine

Predsjednici

1870.- 1875. Dr. Vatroslav Thaller

1887.- 1890. Dr. Vatroslav Thaller

1895.- 1903. Dr. Eduard Kürschner

SLIKAR PARIŠKE ŠKOLE

Marija Metzger udana Štefanac, rođena je

1893. u Požegi gdje polazi Osnovnu i Višu

djevojačku školu. U Zagrebu polazi Učiteljsku

školu koju završava 1917. godine. Od 1928. do

1931. polazi tečajeve francuskog jezika.

Umirovljena je 1946. godine. Slikarstvom se

bavi od mladosti. saznajući za mogućnost

dopisnog studiranja slikarstva u Francuskoj,

upisuje se u lipnju 1963. godine dopisni studij

na "ECOLE UNIVERSELLE" u klasi profesora

Pierre Noury "COURS COMPLET DE

PEINTURE: PAYSAGE et PORTRAIT" (Trčaj

slikarstva: Pejzaži i Portreti), koji završava u

veljači 1966. godine. Iste 1963. godine u

listopadu upisuje i dopisni studij slikarstva na

"ECOLE DE PARIS" u Parizu u klasi profesora

RAY LAMBERT opće slikarstvo, a kod

profesora M. Th. Roses portretiranje kao

specijalizaciju. Ovaj studij završava u studenom

1967. godine.

Na izložbi PORTERI I ŽANRI - RETROSPEKTIVNA IZLOŽBA u Muzeju Požeške kotline održane od 26. listopada do 3. studena 1968. godine u Požegi izložila je 64 djela nastala od 1920. - 1968. godine.

ŠPORT

Streljaštvo

1864. - 1871. Josip Ripberger, Ivan Thaller i dr. - streljačka zadruga u Požegi.

1881. - 1890. Josip Schmindiger i dr. Mijo Reiner, pročelnici društva.

1908. nadmeštar Julije Kniffer, Ivan Reitter, odbornik.

1910. Ivan Reitter i dr. u Zagrebu na zemaljskom streljanju osvajaju

spomen-darove i priznanje "Majstorstvo za kraljevinu Hrvatsku"

300

VDG JAHRBUCH 2005

Marija Metzger

Gimnastika

1909. Ernest Förter vodi šestomjesečni tečaj u Požegi.

Nogomet

1925. u Kutjevu osnovao je Vilim Messner ŠK "Celeritas".

1931. za Građanski Požega igra Cico Cimerman.

Biciklizam

1912. osnovan Koturaški klub "Lastavica", a na utrici Požega - Brestovac -

Požega između osam natjecatelja drugi je bio Fortil, treći Fišer.

Atletika

1928. Požežanin Vilim Messner postavlja državni rekord u bacanju koplja.

Lov i ribolov

1940. Dragutin Koch, učitelja, blagajnik Sportskog ribarskog društva Požega.

301

VDG JAHRBUCH 2005

Die Deutschen und Österreicher des Požega Tals im Kroatischen Kulturkreis

Bei der chronologischen Untersuchung dieser Angaben tauchte eine Zahl imposanter Angaben über mehr als "50 Hervorragende" des Kroatischen Kulturkreises auf. Vielen wurden ihre Werke noch nicht veröffentlicht und einige wie zum Beispiel Ferdi Gertsman brauchten mehr als 70 Jahre, dass ihre Werke ins Licht kommen. Aber, das alles vermindert nicht ihre Werte und Aktualität. Im Gegenteil. Ich rezensierte absichtlich nicht ihre Sprache, ihr Schreiben und ihre Rechtschreibung. Man schrieb wie man konnte. In bester Absicht. Das Wichtigste ist, dass man die bedeutendsten Angaben nicht verschwiegen. Ende des 19. Jahrhunderts und Anfang des 20. Jahrhunderts prahlten viele kroatischen Intellektuellen, dass sie in die richtige Kroatische Sprache schreiben, nach der "Rechtschreibung von Vuk". Über andere Irrtümer möchte ich bei dieser Gelegenheit nicht mehr sprechen. Das, was man schreibt, bleibt für immer. Man muss weiter untersuchen und eine Gelegenheit finden, um die Werke zu veröffentlichen. Noch etwas, um den Streit um die Einlistung der Namen zu vermeiden. Es ist wahr, dass sie sich später kroatisierten und das finde ich gut. Sie alle erlebten Kroatien als ihre Heimat und waren stolz darauf. Sie gaben ihrer Heimat alles was sie konnten und wussten – manche gaben sogar ihr eigenes Leben. Ist das nicht genug und einer Verehrung wert? Und als Beispiel des "deutschen Fadens" habe ich gerade die Werke von Zlatko Crnković genannt. Er gab sich sehr viel Mühe und strengte sich an, um die deutschen Texte zu publizieren und sie uns näher zu bringen. Auf diese Weise können wir den kulturellen Tendenzen in unserer Urheimat folgen.

Izvori:

- Johann Nepomuk Scholl Požega, Životopis u rukopisu 1829.- 1906.
- Spomenice župa: Brestovac, Buk, Kutjevo, Pleternica, Pletrnica, Požega, Skenderovci.
- Spomenice škola: Buk, Bučje, Brodski Drenovac, Grabarje, Jakšić, Kutjevo, Kuzmica, Pleternica, Požega (Dječjačke pučke škole, Požega Vanjska, Građanske škole), Sesvete i Skenderovci.
- Matične knjige rođenih, vjenčanih i umrlih.
- Spomenice DVD-a; Ruševo, Buk.
- Miroslav Badanjak: Veliko obiteljsko stablo života - Razvijanje obiteljske grane Šulc.
- Sjednički zapisi Hrvatske seljačke zadruge Jakšić (1920.- 1938.)
- Povijesni arhiv Požega.
- Gradski muzej Požega. Građa i katalogi izložbi.

• Osobna pismohrana

302

VDG JAHRBUCH 2005

Literatura:

- Pavao Krömler: Površarstvo, Društvo s. Jeronima, Zagreb, Zagreb 1878.
- Julije Kempf: Spomenica DVD Požega, Požega 1905.
- Julije Kempf: Požega, Požega 1910.
- Ferdo Gerstner: Katehitičke propovijedi o Svetoj Pričesti, Đakovo 1915.
- Požeške novine, Požega 1922.- 1949.
- Eduard Kürschner: Električka na selu, Zagreb 1925.
- Zlatna Požeška Dolina, Požega 1931.
- Đuro Kuntarić: Požeška Kolegija 1835.- 1935. Dobra Štampa Požega, Požega 1935.

- Kratka povijest društve ses. milos. Sv. Vinka Pauskoga u Zagrebu, Zagreb 1935.
- Hans Kühn: Die Besiedlung von Kula und Poreč, Zagreb 1936.
- Adolf Kirsicg: Kula- Poreč, Panonia- Verriag, Freilassing 1962.
- Vihor Požega, Požega 1940.- 1943.
- Stjepan Jurčić: Električka u Požegi, Požega 1963.
- Josip Buturac: Naseljavanje grada Požege 1691.- 1900. Požeški zbornik II. Požega 1966.
- Đuro Kuntarić: Slavko Balog (In memoriam) Požeški zbornik II. Požega 1966.
- Miroslav Metzger: Uvod u pravu kemiju Pavla Thallera ljekarnika 1757. Almanah požeške gimnazije, Požega 1970.
- Josip Buturac: Kronološki pregled povijesti požeštine do 1914. Pož. zbornik III. Požega 1970.
- Đuro Kuntarić: Bilješke iz prošlosti "Vijenca", Požeški zbornik IV. Požega 1974.
- Zlata Kolarić-Kišur: Tko me vodio u prašume Konga, Požeški zbornik IV. Požega 1974.
- Požeški leksikon, Požega 1977.
- Dragutin Hanzl: Šumarstvo Požeške kotline oko 1880. Požeški zbornik V. Požega 1984.
- 100 godina DVD Velika, Velika 1994.
- Rudolf Heli: Zapisi iz požeškog kraja, Požega 1994.
- Vladimir Geiger: Nestanak folksdojčera, Nova stvarnost Zagreb, Zagreb 1997.
- Tomislav Wittenberg: Groblja Požeške Doline, Bolta d.o.o. Požega, Požega 1996.
- Tomislav Wittenberg: Puvarija, Bolta d.o.o. Požega, Bačur 1998.

303

VDG JAHRBUCH 2005

- Tomislav Wittenberg: Sesvetarči kraj u srcu Poljadije, Udruga Bolta, Požega 2002.
- Tomislav Wittenberg: 100 godina vatrogastva u Ruševu. DVD Ruševo 2003.
- DVD Kutjevo 1893.- 2003. Kutjevo 2003.
- Godišnjak- Jahrbuch NJNZ- VDG Osijek, 2000., 2001., 2002., 2003. i 2004.
- Mira Kolar: Požeško bankarstvo do kraja II. svjetskog rata. Zlatna dolina br. 2, Požega 1996.
- Miroslav Badanjak: Život i djelo sestara Metzger, Godišnjak Zlatna dolina, Požega 1996.
- Ferdo Gerstner: Povijesne bilješke Sotina, Gradski muzej Vukovar, u progonstvu i Župna zajednica Sotin, Suizdavači: Poglavarstvo grada Vukovara i OMH Vinkovci, Zagreb 1966.
- Augusrin Žugaj: Knjiška baština Rkt. župe u Novoj Gradiški, Nova Gradiška 1998.
- Ivica Vidmar: POŽEŠKI MOZAIK, Mativa hrvatska Požega, Požega 1999.
- Jelena Kurznaker: Maslinovu grančicu donesi, Požega 2002.
- Đakovački susreti hrvatskih književnih kritičara, Zbornik br. 6., MH Đakovo, Đakovo 2004.
- Ephraim Kishon: Priče o životinjama, HENA COM, Zagreb 2005.

304

VDG JAHRBUCH 2005

Ludwig BAUER